

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НАДЖАТ СЕРУШТ

УДК 327. 58 (=22.5) (5-15)

ДИСЕРТАЦІЯ
КУРДСЬКИЙ ФАКТОР В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми
міжнародних систем та глобального розвитку

Політичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Наджат С.

Науковий керівник:
Кормич Людмила Іванівна, д. істор. наук, професор

Одеса 2019

АНОТАЦІЯ

Наджат Серушт. Курдський фактор в міжнародних відносинах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019.

В дисертаційній роботі представлений комплексний аналіз особливостей впливу курдського фактору на політику як держав Близького та Середнього Сходу, так й позарегіональних гравців.

Вибір теми обумовлений актуальністю дослідження змін, які посилюють роль етнонаціональних факторів та сприяють розширенню проблемного поля етнічності в міжнародних відносинах, а також теоретичними та практичними потребами визначити причини та наслідки впливу курдського фактору на регіональні відносини та політику позарегіональних гравців з метою попередити кризові явища на локальному та регіональному рівнях

Враховуючи це, сформульовані мета і завдання, вирішення яких визначило наукову новизну дослідження. В дисертації визначено теоретико-методологічні підходи до розуміння таких понять як етнос та нація та суміжних з ними категорій з метою виявлення потенціалу курдської меншини реалізувати власне право на самовизначення. Досліджено передумови виникнення курдського питання та основні тенденції у курдському національному русі. З'ясовано місце і роль курдського фактору в контексті іракської та сирійської криз, доведено, що обидві кризи відкрили вікно можливостей для реалізації прав курдів, а також обґрунтовано, що партикулярні тенденції в курдському національному русі на території як Іраку, так і Сирії продовжують домінувати над інтегральними. Розкрито особливості впливу курдського фактору на внутрішню політику Туреччини, її відносини з сусідами та позарегіональними гравцями. Визначено фактори, що стримують потенціал впливу іранських курдів. Виявлено основні здобутки та прорахунки політики Вашингтону та ЄС щодо курдів. Визначено ступінь впливу

курдського фактору на політику Росії та Китаю. Окреслено можливі сценарії розвитку подій в регіоні.

Вище викладене обумовлює практичне значення проведеного дослідження, окремі положення та висновки якого можуть бути використані у *науково-дослідній сфері* як підґрунтя для подальших наукових досліджень курдського питання при дослідженні міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході, а також політики окремих регіональних держав; у *нормотворчій та зовнішньополітичній діяльності* для вдосконалення та оптимізації внутрішньої політики регіональних країн та зовнішньої стратегії позарегіональних гравців щодо курдського питання; *навчально-методичному процесі* при розробці та викладанні навчальних курсів «Міжнародні відносини», «Зовнішня політика країн Близького та Середнього Сходу» та ін.

В дисертації сформульовані ряд важливих в науковому та прикладному аспектах висновків. В ході дослідження був узагальнений понятійно-категоріальний апарат етнонаціональних досліджень та набуло подальшого розвитку концептуальне визначення ролі етнонаціональних факторів в міжнародних відносинах. Зокрема, ґрунтовно розроблено моделі «етносу», «нації», визначено основні розбіжності між цими та спорідненими з ними категоріями. Ґрунтуючись на стадіальному підході, автор дійшов висновку, що етнос є своєрідним субстратом для політичного будівництва та формування нації. Точкою відліку для початку переходу від етносу до нації є усвідомлення спроможності забезпечення власних культурних, політичних, соціальних та економічних прав самостійно. Досліджено генезу курдського питання та підкреслено подвійний характер національного курдського руху, що відображається в наявності одразу ж двох тенденцій – партикулярної та інтегральної. З одного боку, курдські лідери зосереджувалися на боротьбі за автономію в курдофонних ареалах Іраку, Туреччини, Сирії, Ірані, а з іншого, вважали в якості пріоритетних завдання загальнокурдського масштабу. Автор дійшов висновку, що до останнього часу партикулярна тенденція переважала над інтегральною, а об'єднавчий процес серед курдів гальмувався такими чинниками як

географічне положення Курдистану, політична роздробленість, відсутність єдиного лідера в процесі досягнення спільної мети, клановість, економічна відсталість.

Виявлено динаміку курдського фактору в контексті врегулювання іракської кризи, де найбільших здобутків в процесі боротьби за власні права отримали курди Іраку. Досліджено фактори, що і наразі обумовлюють напругу у відносинах між Іраком та курдами, а також причини проведення 25 вересня 2017 року референдуму про незалежність іракських курдів. Запропоновано найбільш оптимальну модель захисту інтересів іракських курдів з одночасним збереженням територіальної цілісності Іраку, а саме – надання міжнародних гарантій територіальної цілісності Іраку поряд із офіційним визнанням особливого статусу Іракського Курдистану та чітким визначенням механізмів вирішення конфліктів, особливо щодо управління ресурсами та спірними територіями.

Проведено комплексне дослідження особливостей курдського фактору в контексті сирійської кризи. Незважаючи на придбання сирійськими курдами статусу одного з ведучих гравців в боротьбі проти будь-якої сили, що може загрожувати існуванню їхньої автономії на півночі країни – Демократичної федерації Північної Сирії, внутрішній розкол як всередині курдського національного руху в Сирії, так й в загальнокурдському діалозі, отримання допомоги сирійськими курдами як від США, так й Росії при одночасному збереженні фундаментальних розбіжностей між цими державами стосовно сирійського конфлікту, терористична загроза з боку ІД та тотальна залежність бойових загонів курдів від зарубіжних поставок зброї змушують автора зробити висновок, що курдам Сирії буде дуже складно продовжувати своє існування як самостійний уламок, що відколовся від роздробленої республіки. Однак посилена роль курдського фактору буде визначати нову політику посткризової Сирії, в якій курдам, як й в посткризовому Іраку, відводиться одна з головних ролей.

Розкрито особливості впливу курдського фактору на внутрішню політику Туреччини, її відносини з сусідами та позарегіональними гравцями. Автор дійшов висновків, що сучасна зовнішня політика Туреччини, яка формується під впливом курдського фактору, позбавляє Анкару можливості грати роль регіонального лідера

в процесі вирішення криз в Іраку та Сирії, демонструє межі регіонального впливу Туреччини та відсутність у неї потенціалу для забезпечення стабільності та статус-кво в регіоні а також приносить величезні репутаційні ризики для неї. Втручання Туреччини у сирійську кризу призводить до ще більшої поляризації, з одного боку, сирійської опозиції та Анкари, а з іншого курдських Загонів народної самооборони Рожави. Крім того, політика Туреччини стосовно курдських меншин за кордоном впливає на динаміку переговорного процесу з турецькими курдами всередині країни, який було розпочато в 2008 році з метою забезпечення роззброєння РПК та визнання культурних і політичних прав курдів. Відкриті військові дії Туреччини проти сирійських курдів не тільки унеможливають мирне вирішення курдського питання всередині Туреччини в найближчий час, а й перекреслюють всі здобутки переговорного процесу всередині країни.

Проведено детальний аналіз чинників, які обумовлюють сплеск антиурядових настроїв серед курдського населення в Ірані саме на стику 2017-2018 років, що дозволили автору зробити висновок про посилення етнічної самосвідомості іранських курдів, які можуть стати рушійною силою у розхитування режиму в Ірані. Однак, жорстке придушення протестних настроїв з боку центрального уряду, відсутність зовнішньої сили, яка б відкрито та активно здійснювала б підтримку курдів в Ірані, внутрішній розкол всередині національного руху іранських курдів роблять останніх вкрай уразливими в боротьбі за власні права.

Досліджено періодизацію відносин між США та курдами, наведено аргументи щодо дуалістичного характеру зовнішньополітичної стратегії США до регіону, в цілому, та курдського питання, зокрема; підкреслено залежність між готовністю США підтримувати курдів та зовнішньою орієнтацією держави, де вони проживають; виявлено вплив подібних флуктуацій у політиці Вашингтону на рівень довіри з боку партнерів; представлено чинники, що обумовлюють особливу зацікавленість Вашингтону в іракських курдах, а також передумови посилення ролі Іракського Курдистану у зовнішній стратегії США, що в свою чергу, призвело до напруженості в американо-турецьких відносинах.

Досліджено динаміку політики ЄС до курдського питання в Туреччині, Сирії, Ірану та Іраку на основі аналізу офіційних документів, ухвалених ключовими європейськими інституціями, а також обґрунтовано потенціал впливу курдського питання на політику ЄС як ззовні так й всередині ЄС.

Здійснено аналіз впливу курдського фактору на політику РФ та КНР як одних з найвпливовіших гравців на Близькому та Середньому Сході; виявлено, що наявність сепаратистських настроїв на території Росії та Китаю робить їх уразливим у відносинах з тими країнами, хто не зацікавлений у зближенні РФ та КНР з курдами.

Запропоновані прогностичні сценарії розвитку ситуації на Близькому та Середньому Сході з урахуванням курдського фактору, а також аргументи щодо здійснення широкого міжнародного впливу на керівні кола країн, де проживають курди. Обґрунтовано неможливість як вироблення єдиного та універсального механізму вирішення курдського питання, так й реалізації проекту Великого Курдистану в найближчій перспективі. Представлено аргументи на користь корегування та оптимізації ключових зовнішньополітичних підходів регіональних держав та позарегіональних акторів до курдського питання на Близькому та Середньому Сході.

Ключові слова: *курдський фактор, Курдистан, національна меншина, Близький та Середній Схід, позарегіональні гравці.*

Najat Serusht. Kurdish factor in International Relations. – Manuscript.

A thesis submitted for PhD (candidate of science) degree in political science, specialty 23.00.04 - Political Problems of International Systems and Global Development. - National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2019.

The dissertation presents a comprehensive analysis of peculiarities of the influence of the Kurdish factor on the policy of the states of the Middle East and non-regional actors.

The choice of the theme is due to the relevance of the analysis of transformations that enhance the role of ethno-national factors and contribute to the expansion of the

problem field of ethnicity in international relations, as well as the theoretical and practical needs to determine the causes and effects of the Kurdish factor on regional relations and the policy of non-regional actors in order to prevent crises on the local and regional levels.

Taking this into account, the goal and objectives have been formulated, the solution of which determined the scientific novelty of the study. The author has defined theoretical and methodological approaches to the understanding of such concepts as *ethnos* and *nation* and related categories in order to identify the Kurdish minority's potential to realize its own right to self-determination. The preconditions for the emergence of the Kurdish issue and the main tendencies in the Kurdish national movement have been investigated. The place and role of the Kurdish factor in the context of the Iraqi and Syrian crises has been clarified, it has been proved that both crises have opened a window of opportunity for the realization of the Kurdish rights, and it is also grounded that particular tendencies in the Kurdish national movement in the territory of both Iraq and Syria continue to dominate over integral ones. The features of the influence of the Kurdish factor on Turkey's domestic policy, its relations with neighbors and non-regional actors have been revealed. The factors that restrain the potential of the influence of the Iranian Kurds have been determined. The main achievements and miscalculations of the EU and Washington policies towards the Kurds have been revealed. The degree of influence of the Kurdish factor on the policies of Russia and China has been determined. Possible scenarios of developments in the region have been outlined.

The above said determines the practical significance of the conducted research, some of its provisions and conclusions can be used in: the research area as a basis for further research on the Kurdish issue; in the study of international relations in the Middle East, as well as the policies of individual regional states; in normative and foreign policy activities to improve and optimize the domestic policy of regional countries and the external strategy of non-regional actors regarding the Kurdish issue; educational and methodological process in the syllabus development and teaching of courses "International relations", "Foreign policy of the countries of the Middle East", etc.

The author has formulated a number of important scientific and applied aspects of the conclusions. In the course of the study the conceptual-categorical apparatus of ethno-

national studies has been generalized and the conceptual determination of the role of ethno-national factors in the contemporary international relations has been further developed. In particular, such categories as "ethnos" and "nation" have been thoroughly developed, the main differences between them and related categories are determined. The author has come to the conclusion that ethnos is a kind of substrate for political building and nation-building. The starting point for a transition from ethnos to nation is awareness of the ability to secure their own cultural, political, social and economic rights on their own. The origin of the Kurdish question has been investigated and the double character of the national Kurdish movement has been emphasized, which is reflected in the presence of two tendencies - individual and integral. On the one hand, Kurdish leaders focus on the struggle for autonomy in the Kurdish areas of Iraq, Turkey, Syria, Iran, and on the other hand, regard all-Kurdish issues as the priority tasks. The author has come to the conclusion that until recently the particular tendency prevailed over the integral one, and the unification process among the Kurds has been hampered by such factors as the geographical position of Kurdistan, political fragmentation, lack of a single leader in the process of achieving a common goal, clanhood, economic backwardness.

The dynamics of the Kurdish factor in the context of the Iraqi crisis settlement has been outlined, whereas the Kurds of Iraq have received the greatest achievements in the process of fighting for their own rights. The factors that are currently determining the tensions between Iraq and the Kurds, as well as the reasons for holding a referendum on the independence of the Iraqi Kurds on September 25, 2017 have been investigated. The most optimal model for protecting the interests of Iraqi Kurds while preserving the territorial integrity of Iraq has been proposed. The author stresses on the provision of international guarantees of the territorial integrity of Iraq, along with the official recognition of the special status of the Iraqi Kurdistan and a clear determination of conflict resolution mechanisms, especially regarding resource management and disputed territories.

The complex study of the effect of the Kurdish factor in the context of the Syrian crisis has been carried out. Despite the acquisition by the Syrian Kurds of the status of one of the leading actors in the struggle against any force that could endanger their autonomy

in the north of the country - the Democratic Federation of Northern Syria, the internal split both inside the Kurdish national movement in Syria and in the All-Kurdish movement, providing assistance to the Syrian Kurds from both the United States and Russia, the terrorist threat from the ISIS and the total dependence of Syrian Kurds on arms supply made the author conclude that the Kurds of Syria will find it difficult to continue to exist as a separate fragment that picked off from the war-torn country. However, the enhanced role of the Kurdish factor will determine the new policy of post-crisis Syria, in which the Kurds, as in post-crisis Iraq, will play one of the main parts.

The influence of the Kurdish factor on Turkey's domestic policy, its relations with neighbors and non-regional actors have been revealed. The author concludes that Turkey's current foreign policy, which is highly shaped by the Kurdish factor, deprives Ankara of its ability to play the role of the regional leader in the process of resolving crises in Iraq and Syria, demonstrates the boundaries of Turkey's regional influence and lack of its potential for stability and status quo in the region and also poses enormous reputational risks to Ankara. Turkey's intervention in the Syrian crisis leads to even more polarization, on the one hand, between the Syrian opposition and Ankara, and on the other one, Rojava Defence Units. In addition, Turkey's policy towards Kurdish minorities abroad has an impact on the dynamics of the negotiation process with Turkish Kurds inside the country, which was launched in 2008 to ensure the disarmament of the PKK and the recognition of the cultural and political rights of the Kurds. The open military actions of Turkey against the Syrian Kurds unable a peaceful solution to the Kurdish issue within Turkey in the near future, but also override all the achievements of the negotiation process within the country.

A detailed analysis of the factors leading to the anti-government protests among the Kurdish population in Iran of 2017-2018 has been carried out, which allowed the author to draw a conclusion on the strengthening of the ethnic identity of the Iranian Kurds who could be the driving force behind the loosening of the regime in Iran. However, the severe suppression of the protesters by the central government, the absence of external power that would openly and actively support the Kurds in Iran, the internal split within the national movement of the Iranian Kurds makes the latter extremely vulnerable in the struggle for their own rights.

The author investigated the periodization of relations between the United States and the Kurds, offered arguments regarding the dual nature of the US foreign policy strategy towards the region, in general, and the Kurdish issue, in particular; underlined the dependence between the willingness of the USA to support the Kurds and the foreign orientation of the state in which they live. The influence of such fluctuations in Washington's policy on the level of trust on the part of partners has been identified. The factors that determine Washington's particular interest in the Iraqi Kurds, as well as the preconditions for strengthening the role of Iraqi Kurdistan in the US foreign policy have been presented.

The dynamics of the EU policy towards the Kurdish issue in Turkey, Syria, Iran and Iraq are explored on the basis of an analysis of official documents adopted by the key European institutions. The potential of the Kurdish issue to influence the EU policy both externally and within the EU is researched.

The author analysed the influence of the Kurdish factor on the policies of the Russian Federation and the People's Republic of China as one of the most influential actors in the Middle East. It is revealed that the separatist sentiments on the territory of Russia and China make them vulnerable in relations with those countries that are not interested in reproachment of the Russian Federation and the People's Republic of China with the Kurds.

Prognostic scenarios for the development of the situation in the Middle East with regard to the Kurdish factor have been proposed, as well as the arguments on the exertion of international influence on the political establishment in the countries where the Kurds live have been presented. The impossibility of either finding a unified and universal mechanism for solving the Kurdish problem or implementation of the Great Kurdistan project in the near future has been revealed. Arguments in favor of adjusting and optimizing the key foreign policy approaches of regional states and non-regional actors to the Kurdish issue in the Middle East have been presented.

Key words: Kurdish factor, Kurdistan, national minority, Middle East, non-regional actors.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації:**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Наджат С. (2016) Роль и значение Иракского Курдистана во внешней политике США. Актуальні проблеми політики, 57, 105-114.
2. Наджат С. (2017) Преемственность и трансформация политики Европейского Союза в отношении Иракского Курдистана. Науковий журнал «Politicus», 1, 211-214.
3. Наджат С. (2018) Розвиток курдської національної свідомості в умовах збройного конфлікту в Сирії. Політичне життя, 3, 114-119.
4. Наджат С. (2018) Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті ХХІ століття: пошук оптимальної моделі співіснування. Політичне життя, 4, 102-106.

Статті у міжнародних наукових журналах:

5. Najat S., Dvornichenko D. (2017) Continuity and Transformation of the EU Policy towards the Kurdish Issue in Turkey and Iraq. International Journal of Law and Interdisciplinary Legal Studies, Oxford, 52-60.

Публікації в інших виданнях:

6. Наджат С. (2015) Политические и социально-экономические факторы миграции курдов на Ближнем Востоке во второй половине XX века. Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи: матер. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Міжнародного дня мігранта та 25-річчю Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей. Одеса, 87-90.
7. Наджат С. (2016) Влияние Иракского Курдистана на американо-турецкие отношения. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах європейської інтеграції: матер. міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 236-238.
8. Najat S. (2017) Kurdish Issue in Turkey and Iraq. 7th International Conference on Interdisciplinary Social Science Studies (ICISSS). Oxford, 108-110.

9. Наджат С. (2018) Етнічні конфлікти як складова політичного процесу. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 11–12 травня 2018 р. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus». Одеса, 29-31.

10. Наджат С. (2019) Питання Іракського Курдистану в близькосхідній політиці Китаю. Актуальные проблемы современной науки: сборник тезисов научных трудов XLI Международной научно-практической конференции (Харьков–Вена–Берлин, 30 мая 2019 года) / Международный научный центр развития науки и технологий, 9-11.

ЗМІСТ

Список скорочень	14
ВСТУП	16
Розділ I. Теоретико-методологічні та історичні засади дослідження	24
1.1. Теоретико-концептуальні засади дослідження	24
1.2. Генеза курдського питання на Близькому та Середньому Сході	40
1.3. Ступінь вивчення проблеми та методологічні засади дослідження	50
Висновки до розділу I	64
Розділ II. Регіональний вимір курдського фактору в міжнародних відносинах	66
2.1. Значення курдського фактору в іракській кризі 2003 року.....	66
2.2. Боротьба сирійських курдів за самовизначення на фоні конфлікту в Сирії.....	86
2.3. Національна безпека Туреччини та курдський фактор	106
2.4. Роль курдського фактору у формуванні зовнішньої та внутрішньої політики Ірану	119
Висновки до розділу II	127
Розділ III. Курдський фактор в політиці позарегіональних акторів	130
3.1. Курди як вектор американського впливу на Близькому та Середньому Сході..	130
3.2. Наступництво та трансформація політики Європейського Союзу щодо курдського питання.....	149
3.3. Курдський фактор у зовнішній політиці Російської Федерації	167
3.4. Динаміка китайсько-курдських відносин на фоні посилення глобальної нестабільності.....	177
Висновки до розділу III.....	183
ВИСНОВКИ.....	185
Список використаних джерел.....	193
Додаток 1. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації	217

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

KADEK – Конгрес свободи і демократії Курдистану

KNC – Курдська національна рада

KOMALA – Об’єднана партія іранського Курдистану

KRG – Курдський регіональний уряд

PAK – Дартія свободи Курдистану

PDKI – Демократична парія іранського Курдистану

PJAK – Партія вільного життя Курдистану

PYD – Партія демократичного союзу

SNC – Сирійська національна рада

TEV-DEM – Рух за демократичне суспільство

BCA – Вільна сирійська армія

ДПК – Демократична партія Курдистану

ІД – Ісламська Держава (до 2014 року – Ісламська держава Іраку та Леванту)

ДПН – Демократична партія народів

ЄС – Європейський Союз

ІРСТ – Ісламський рух Східного Туркестану

КДА – Курдський демократичний Альянс

КППЛ – Курдський проект з прав людини

КНР – Китайська Народна Республіка

КПК – Комуністична партія Китаю

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НКОРС – Національна коаліція опозиційних і революційних сил

ООН – Організація Об’єднаних Націй

ПСК - Патріотичний союз Курдистану

ПДС - Партія демократичного суспільства

ПНР - Партія націоналістичного руху

ПСР – Партія справедливості та розвитку

РПК – Робоча партія Курдистану

РФ – Російська Федерація

САР – Сирійська арабська республіка

СДС – Сирійські демократичні сили

СУАР – Сіньцзян-Уйгурський автономний район

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Наразі в світі відбуваються важливі зміни, які посилюють роль етнонаціональних факторів та сприяють розширенню проблемного поля етнічності в міжнародних відносинах. Процеси глобалізації та інтеграції, зміна ролі традиційних акторів і поява нових, трансформація політичних парадигм сприяють тому, що проблеми будь-якої етнічної групи загрожують вийти на сцену світової політики. В цьому контексті, класичною формою прояву етнічності є курдське питання, в якому одночасно переплітаються геополітичні, економічні, релігійні протиріччя на локальному, регіональному та міжнародному рівні. Складність курдського питання загрожує перетворити території проживання курдів у зону хаосу, зумовлює збереження конфліктогенного потенціалу на всьому Близькому та Середньому Сході, а також здатне зашкодити інтересам позарегіональних акторів. Актуальність дослідження курдського фактору в міжнародних відносинах особливо посилюється у зв'язку з останніми подіями на Близькому та Середньому Сході. Створення сирійськими курдами власної автономії на території Сирії та проведення іракськими курдами референдуму про незалежність від Іраку істотно змінили ситуацію в сфері безпеки в регіоні, сприяли сплеску національних настроїв серед курдів, а також наклали відбиток на політику як інших регіональних держав – Туреччини та Ірану – де також проживає курдська громада, так й позарегіональних акторів – США, ЄС, РФ та КНР. Без наукового обґрунтування і теоретичного осмислення курдського питання неможливо скласти адекватне уявлення про особливості сучасного світового політичного процесу і вибудувати конструктивні відносини між Заходом і Сходом, конфлікт між якими є характерною рисою сучасної епохи. Наукове пізнання причин та наслідків впливу курдського фактору на регіональні відносини та політику позарегіональних гравців надає можливість попередити кризові явища на локальному та регіональному рівнях.

Актуальність дослідження підсилюється тим, що проблема самовизначення курдів є показовою у міжнародних відносинах, її розв'язання в будь-якому форматі може створити прецедент для вирішення інших питань подібного характеру.

Значний емпіричний матеріал, використаний під час проведення дослідження, дозволяє на прикладі курдів, що пройшли довгий шлях - від невизнання їхніх прав до заяв про створення незалежної держави - визначити найбільш оптимальну модель забезпечення прав національних меншин, що, безсумнівно, представляє особливий інтерес для інших держав, на території яких посилюється етнічний фактор та спостерігаються сепаратистські тенденції. В цьому контексті не є винятком Україна, для якої важливість розробки бази національної політики, зокрема, у сфері вирішення проблем національних меншин наразі є вкрай актуальною. Не менш значущим чинником, що зумовив актуальність теми представленої роботи, є об'єктивна зацікавленість України як держави, що належить до чорноморсько-середземноморського геополітичного простору, в збереженні миру і безпеки на Близькому та Середньому Сході. Таким чином, дослідження особливостей впливу курдського фактору в міжнародних відносинах є безумовно доцільним, а концептуальне детермінування етнонаціональних проблем вчасним.

Рівень впливу курдського фактору на регіональні відносини та політику позарегіональних гравців одночасно представляє відносно нову область досліджень і, разом з тим, має глибинні історичні корені.

Наукові напрацювання різних часів заклали основи подальших розробок проблематики етнонаціональних груп що дозволило визначити сутнісні аспекти, конкретизувати та вдосконалити сучасне розуміння змісту та ролі курдського фактору. Вагомий внесок у формування сучасного бачення ролі етнонаціональних факторів в міжнародних відносинах внесли теоретичні надбання таких науковців, як Ф. Барт, Є.К. Бистрицький, Ю. Бромлей, Р. Брубейкер, М. Вебер, К.М. Вітман, Л. Гумилев, К. Енлоу, Р.Н. Жангожа, Ю. Івченко, К.Калхун, Л.І. Кормич, Д. Келлас, І.О. Кресіна, С. Лур'є, В. Март'янов, А.Налчаджян, А.М. Польовий, Д. Ротшильд, Х. Сетон-Вотсон, А. Сміт, Х. Таджфел, Ж. Халиман, С.Хантингтон, Н. Целищев, Е. Шилз, В.А. Явір, К. Янг.

Окремі питання, що обумовлюють конфліктогенний потенціал Близького та Середнього Сходу, стали предметом критичного аналізу у наукових працях В.К. Гури, Б.О. Парахонського, Р.В. Петюра, Ю. В. Свешникової, В.О. Швед.

Аналіз процесу соціокультурних і політичних трансформацій, які сприяли формуванню сучасної курдської ідентичності та еволюції курдського питання в Ірані, Іраку, Туреччині та Сирії, представлений в роботах Л. Андерсона та Г. Стансфілда, Г. Баркі та Г. Фюлера, М. Гюнтера, Н. Деніса, Є.І.Васильєвої, М.А.Гасратяна, О.І.Жигаліної, М.С. Лазарева, Д. Макдовела, Ш.Х. Мгої, Н.З. Мосакі, Р. Олсона, Д. Романо, Д. Філіпса.

Важливе місце належить науковим працям, в яких здійснено аналіз впливу курдського фактору на політику США, ЄС, РФ та КНР як найвпливовіших гравців на Близькому та Середньому Сході; визначено роль курдського фактору у процесі забезпечення короткострокових, так й довгострокових інтересів цих позарегіональних акторів, виявлено основні здобутки та прорахунки політики Вашингтону, Брюсселя, Москви та Пекіну. Такі аспекти представлені в роботах Х.Алсоппа, Е.С. Васецова, И. Деланоз, М. Досталля, Л. Жонгмін, Я. Куангій, М. Ландлера, О.А Мазура, Б. Парка, К. Поллака, М. Точчі, К. Філіпса., М. Чарунтакі, О.В.Шевчука.

Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить про те, що комплексне вивчення курдського фактору в міжнародних відносинах все ще залишається на периферії інтересів наукового середовища. У переважній більшості робіт курдське питання досліджується фрагментарно або охоплює незначні хронологічні рамки. Значна частина робіт зосереджується суто на окремих країнах, де проживає курдська спільнота, або на хронологічному періоді, який залишився в минулому столітті, а комплексне дослідження курдського фактору на регіональному та глобальному рівнях не проводилося ще в жодному дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» в межах науково-дослідної теми «Політико-правові аспекти демократичного транзиту України», одним з виконавців якої є дисертант, та є складовою комплексної наукової теми університету на 2016-2020 роки «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Метою дослідження є: визначення особливостей впливу курдського фактору на політику як держав Близького та Середнього Сходу, так й позарегіональних гравців. Для досягнення поставленої мети в дисертації в логічній послідовності вирішуються наступні дослідницькі **завдання**:

- визначити теоретико-методологічні підходи до розуміння таких понять як етнос та нація та суміжних з ними категорій, з метою виявлення потенціалу курдів реалізувати власне право на самовизначення;
- дослідити передумови виникнення курдського питання та основні тенденції у курдському національному русі;
- виявити динаміку курдського фактору в контексті врегулювання іракської кризи;
- з'ясувати причини інтернаціоналізації курдського питання в контексті конфлікту в Сирії, а також перспективи його вирішення як передумови закінчення сирійської кризи;
- розкрити особливості впливу курдського фактору на внутрішню політику Туреччини, її відносини з сусідами та позарегіональними гравцями;
- охарактеризувати фактори, що стримують потенціал впливу іранських курдів;
- окреслити основні здобутки та прорахунки політики Вашингтону щодо курдів як частини близькосхідної стратегії США;
- виявити причини, що обумовили динаміку політики ЄС щодо курдів;
- оцінити рівень співробітництва між курдами та РФ;
- визначити ступінь впливу курдського фактору на політику Китаю;
- спрогнозувати можливі сценарії розвитку подій в регіоні.

Об'єктом дослідження дисертації є курдська проблема на Близькому та Середньому Сході. Весь спектр питань, пов'язаний з курдською проблемою, торкається різних рівнів та сфер міжнародних відносин. Тому автор в якості **предмета** дослідження визначив вплив курдського фактору на міжнародні відносини, а саме - політику регіональних держав, де проживає курдська меншина,

та позарегіональних гравців, серед загальної кількості яких автор зосередив свою увагу на США, ЄС, РФ та КНР, що обумовлено рівнем їх залучення до участі у формуванні сучасної архітектури відносин на Близькому та Середньому Сході.

Методи дослідження. Серед основних методів, які застосовувались в роботі, слід назвати *порівняльно-історичний метод*, що дав можливість виявити загальні та специфічні риси предмета дослідження, тенденції та закономірності його розвитку; *політико-описовий метод*, що забезпечив систематизацію та загальний аналіз первинної фактологічної інформації; *метод періодизації*, за допомогою якого автор розглянув розвиток зовнішньополітичних стратегій США стосовно курдів, виділивши основні етапи та характерні риси кожного з них; *статистичний метод*, який дозволив дослідити показники розвитку регіонів, де мешкають курди; *метод «кейс-стаді»*, що надав можливість отримати більш глибоку інформацію про приховані механізми та латентні процеси у курдському національному русі; *метод контент-аналізу*, що використовувався в роботі з офіційними документами, офіційними заявами та промовами як представників Туреччини, Сирії, Іраку, Ірану та позарегіональних гравців щодо прав та положення курдів, так й представників курдської меншини; *метод прогнозування*, що надав можливість виявити майбутні сценарії розвитку ситуації в близькосхідному регіоні з урахуванням потенційного загострення курдського питання; *метод екстраполяції*, який дозволив перенести певні характеристики відносин США, ЄС, РФ та Китаю з Іраком, Іраном, Сирією та Туреччиною на взаємини Вашингтону, Брюсселя, Москви та Пекіну з курдськими меншинами у вище згаданих країнах, та *аналіз тенденцій зовнішньої політики окремих держав і світового розвитку*.

Наукова новизна дисертаційного дослідження курдського фактору у сучасних міжнародних відносинах полягає у наступних результатах, які відображають особистий внесок дисертанта в розробку даної теми:

Вперше:

- проведено комплексне дослідження особливостей курдського фактору в контексті іракської та сирійської криз, доведено, що обидві кризи відкрили вікно можливостей для реалізації прав курдів, а також обґрунтовано, що партикулярні

тенденції в курдському національному руху на території як Іраку, так й Сирії продовжують домінувати над інтегральними;

- здійснено аналіз впливу курдського фактору на політику КНР як одного з найвпливовіших гравців на Близькому та Середньому Сході; визначено роль курдського фактору у процесі забезпечення короткострокових, так й довгострокових інтересів Пекіну в регіоні, виявлено, що наявність сепаратистських настроїв на території Китаю робить його уразливим у відносинах з тими країнами, хто не зацікавлений у зближенні КНР з курдами;

- досліджено динаміку політики ЄС до курдського питання в Туреччині, Сирії, Ірану та Іраку на основі аналізу офіційних документів, ухвалених ключовими європейськими інституціями, а також обґрунтовано потенціал впливу курдського питання на політику ЄС як ззовні так й всередині ЄС.

Уточнено та удосконалено:

- понятійно-категоріальний інструментарій досліджень в галузі етнонаціональних процесів; розуміння визначальних особливостей між такими поняттями як етнос та нація з урахуванням особливостей предмету дослідження, концептуальні підходи щодо тлумачення принципу непорушності кордонів суверенної держави та права націй на самовизначення;

- аналітичний алгоритм посилення значення курдського фактору у внутрішній політиці Туреччини та розхитуванні режиму в Ірану, а також чинників, що призвели до перетворення курдської проблеми в Сирії та Іраку у зовнішню загрозу для Анкари та Тегерану.

Дістали подальшого розвитку:

- періодизація відносин між США та курдами, а також положення про дуалістичний характер зовнішньополітичної стратегії США до регіону в цілому та курдського питання зокрема: підкреслена залежність між готовністю США підтримувати курдів та зовнішньою орієнтацією держави, де вони проживають, виявлено вплив подібних флуктуацій у політиці Вашингтону на рівень довіри з боку партнерів;

- прогностичні сценарії розвитку ситуації на Близькому та Середньому Сході з урахуванням курдського фактору, а також аргументи щодо здійснення широкого міжнародного впливу на керівні кола країн, де проживають курди. Обґрунтовано неможливість як вироблення єдиного та універсального механізму вирішення курдського питання, так й реалізації проекту Великого Курдистану в найближчій перспективі;

- аргументи на користь корегування та оптимізації ключових зовнішньополітичних підходів регіональних держав та позарегіональних акторів до курдського питання на Близькому та Середньому Сході.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що окремі положення та висновки дослідження можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* як підґрунтя для подальших наукових досліджень курдського питання; при дослідженні міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході, а також політики окремих регіональних держав; у нормотворчій та *зовнішньополітичній діяльності* для вдосконалення та оптимізації внутрішньої політики регіональних країн та зовнішньої стратегії позарегіональних гравців щодо курдського питання; *навчально-методичному процесі* при розробці та викладанні навчальних курсів «Міжнародні відносини», «Зовнішня політика країн Близького та Середнього Сходу» та ін.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційної роботи апробовано у виступах на наукових семінарах кафедри політичних теорій НУ «ОЮА» та у доповідях на 5 науково-практичних конференціях: науково-практичній конференції «Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи», присвяченій 15-річчю Міжнародного дня мігранта та 25-річчю Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); 7-й Міжнародній конференції з міждисциплінарних досліджень в області соціальних наук (м. Оксфорд, 13-15 листопада 2017 р.); 3-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна

українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 11–12 травня 2018 р.); XLII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (Харків-Відень-Берлін, 30 травня 2019 р.).

Хронологічні межі дослідження. Представлене дослідження аналізує вплив курдського фактору на політику близькосхідних держав та позарегіональних гравців з кінця XX століття і до сьогодення. Особлива увага приділяється аналізу подій у новому тисячолітті, що обумовлено потребою відобразити взаємозв'язок еволюції курдського питання із сучасними кризовими явищами на Близькому та Середньому Сході.

При потребі розгляду окремих аспектів проблеми автор здійснив ретроспективні огляди міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході за Середньовіччя, Нового часу і XX століття.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 4 статтях у наукових фахових виданнях України та 1 статті у міжнародному науковому журналі. Опубліковано 5 тез доповідей міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. 1 стаття вийшла у співавторстві з к.п.н. Д. Дворніченко, де здобувачу належить аналіз впливу курдського фактору на близькосхідну політику ЄС – 0,3 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Структурно дисертація складається зі списку скорочень, вступу, трьох розділів, які включають 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Основний текст дисертації обсягом 181 сторінки. Список використаних джерел викладений на 24 сторінках (містить 257 найменування).

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретико-концептуальні засади дослідження

Дослідженню будь-якого феномену об'єктивної дійсності повинна передувати детальна розробка тих теоретичних основ, з позиції яких він всебічно аналізується. В цьому контексті визначення кореляції між таким поняттями, як етнос та нація, а також спорідненими з ними термінами, є найбільш дискусійним питанням.

Розуміння такого поняття як «етнос» представляє певні труднощі головним чином тому, що різні автори вкладають в нього неоднаковий зміст. В рамках англо-американської школи антропологічних, соціологічних та соціально-психологічних досліджень, термін «етнос» використовується для класифікації соціальних груп зі спільними рисами такими, як мова, культура та походження [223, р. 15]. Етнічність охоплює як колективний, так й індивідуальний рівень та прагне до створення зв'язку між окремими особами. Хоча основою для етнічної приналежності є відчуття спільних традицій та цінностей, які разом визначають межі «спільності», етнічні групи ні в якому разі не можуть вважатися нераціональним явищем [135, р. 22].

С.А. Лур'є визначає етнос як соціальну спільність, якій «притаманні специфічні культурні моделі, що зумовлюють характер активності людини в світі, і яка функціонує у відповідності з особливими закономірностями, спрямованими на підтримку унікального для кожного суспільства співвідношення культурних моделей всередині суспільства протягом тривалого часу, включаючи періоди великих соціокультурних змін» [42, с. 4].

Російська дослідниця Т.І. Герасименко виокремлює набір етнічних ознак, сукупність яких може служити інструментом ідентифікації етносів і відділення їх від інших угруповань. Серед таких ознак можна назвати:

1. Певну цілісну територію.
2. Наявність соціально-економічних зв'язків між окремими частинами етносу
3. Специфічні риси традиційної матеріальної та духовної культури.
4. Спільність мови.

5. Спільність релігійних уявлень

6. Расові відмінності.

7. Самоназва етносу (етнонім) як зовнішній прояв його самосвідомості.

8. Етнічна самосвідомість (усвідомлення членами етносу своєї єдності).

9. Етнічна ідентичність (ототожнення себе з певним етносом).

10. Національний характер (деякі особливості групової психіки, які проявляються в системі ціннісних орієнтацій, естетичних уявлень і стереотипах поведінки) [15, с. 32].

Водночас, Т.І. Герасименко наголошує, що етноформуючі ознаки (1-6) слід відрізняти від етнодиференціюючих (7-10) ознак, які дозволяють виявити етнічні відмінності.

В науковій літературі довгий час йде дискусія навколо питання, чи є етнос соціальним явищем або біологічно-географічним явищем, іншими словами, явищем природи? Точку зору на етнос як на біологічне явище відстоює доктор історичних наук В.Д. Соловей. Він визначає етнос як «групу людей, що відрізняється від інших груп людей сукупністю спадкових біологічних характеристик і властивих тільки цій групі архетипів, члени якої поділяють інтуїтивне відчуття подібності та спорідненості» [69, с. 68].

На думку Р.Н. Жангожи, етнічна група може бути ідентифікована тільки в тому випадку, якщо її відмінні риси (мова, культура, раса) мають соціально-важливий зміст. Домінантний фактор приналежності до певної етнічної групи – це власне бажання індивіда належати до неї. Тобто, ідентифікувати себе в якості члена певної етнічної групи [25, с. 50].

Важливим питанням є ієрархізація етносів та етнічних груп, оскільки немає загальноприйнятого трактування і критеріїв ідентифікації таких понять як субетнос, етнос, суперетнос, етносоціум, етнічна група, етнографічна група, що викликає плутанину і неоднозначність. У зв'язку з цим сама ідея про ієрархічність етносів ставиться під сумнів. У сучасній літературі домінує рівноцінне сприйняття всіх етносів незалежно від їх чисельності та наявності державності.

Цікавою точкою зору є також те, що етноси в модерністську епоху націй-держав є не реально історичними, але швидше за все віртуальними спільнотами. Суб'єктивна приналежність до етносу за часів політичного постмодерну стає формою привласнення символічного капіталу, шляхом претензії етнічних еліт на політичні привілеї [48, с. 98].

У науковому співтоваристві, особливо в деяких його галузях, поширена думка, згідно з якою поняття «етнічна ідентичність» і «етнічність» трактуються як однорідні, тобто під етнічністю розуміється саме етнічна ідентичність. І це не випадково, адже в обох випадках мова йде про спільні походження та культуру, а також самосвідомість.

Феномен **етнічності** намагаються пояснити відразу три наукові парадигми: примордіалізм, конструктивізм і інструменталізм. Використання основних принципів цих парадигм може виявитися корисним при розгляді різних проявів ідентичності курдської спільноти.

Примордіалізм, який отримав своє наукове обґрунтування в середині XX століття, в перекладі з англійської мови означає «початковий». Сам термін «примордіалізм» був введений в 1957 році американським соціологом Е. Шилзом і використаний в зв'язку з визначенням суті етнічної групи. В рамках примордіалізму вона визначається як початкова властивість людського суспільства та людської культури [218, р. 134].

Примордіалізм інтерпретує етнічність з точки зору зв'язку людини зі своїм етносом чи народністю. Цей зв'язок відображається в культурній специфіці, психологічних особливостях, мові, релігії та традиціях, що передаються через покоління і таким чином відтворюють себе. Роблячи акцент на культурі, прихильники примордіалістської парадигми вважають, що етнічна ідентичність дана людині від народження, заснована на властивостях, які дісталися йому у спадок, і практично не схильна до змін, незалежно від соціального оточення.

Примордіалістів часто критикують за перебільшення біологічної, культурної, історичної та психологічної детермінованості етнічної ідентичності, її розгляд в якості константи. Недоліки подібного розуміння проблеми особливо яскраво

проявляються саме в окремих ареалах проживання курдів, де ігнорування їхньої ідентичності та авторитарна політика з боку центральних урядів нерідко приводили до поступової асиміляції.

Зазначені слабкості примордіалістської парадигми намагаються подолати представники школи інструменталізму. Даний підхід підкреслює специфічні функції кожного етносу. Інструменталізм фокусується на питанні, яким чином етноси та етнічність задовольняють потреби індивіда або групи. Його не цікавить питанням, чи є якась то об'єктивна основа існування етносу. Інструменталізм виходить з положення, що етноси існують для того, щоб полегшити життя певної людини в суспільстві. Тобто, основою формування етнічної спільності служать певні інтереси всіх її членів, а для досягнення колективних цілей необхідно збереження етнічної ідентичності. Таким чином, принциповим пунктом інструменталізму є саме інтереси, на основі яких відбувається формування групи, а етнічні, культурно-психологічні характеристики є лише інструментом досягнення колективних інтересів. Оскільки цілі і інтереси можуть змінюватися в залежності від обставин і конкретного історичного контексту, інструменталісти, на відміну від прихильників примордіалізму, вважають, що етнічність є не жорстко фіксованою константою, а представляє мінливу та гнучку властивість групи. Як зазначає психолог К. Янг, в даному випадку ми маємо справу з ситуативною та залежною від конкретного контексту ідентичністю [247, р. 65].

У питанні визначення етнічної ідентичності інструменталізм спирається на теорію соціальної ідентичності англійського дослідника Г. Теджфела, яка була сформульована у 70-80-тих роках XX століття. Згідно з теорією Г. Теджфела, соціальна ідентичність є «напрямом індивідуального знання про приналежність до певної соціальної групи, що має емоційне та оціночне значення для індивіда» [224, р. 495].

Із цього можна зробити висновок, що для окремо взятого індивіда характерно прагнення зберегти свою соціальну ідентичність і розмежувати свою групу від інших аналогічних груп. Подібна поведінка у Г. Теджфела отримало назву «групового фаворитизму». Аналізуючи проблему, автор прийшов до висновку, що

людям властиво розділяти світ на «своїх» та «чужих» та порівнювати власну групу з іншими.

Серед слабких сторін інструменталізму можна назвати, перш за все, ігнорування чинників психологічного та емоційного характеру, які грають величезну роль в консолідації суспільства. Акцент прихильників інструменталізму на раціональному інтересі та активній діяльності політичних лідерів позбавляє цей підхід цілісності.

Конструктивізм, що сформувався наприкінці ХХ століття, є третім підходом для розуміння етнічності. На відміну від інструменталістів, конструктивісти підкреслюють суб'єктивний характер етнічності, ототожнюючи її з етнічною ідентичністю та інтерпретуючи її, перш за все, не як субстанцію, а як якість [78]. Крім того, конструктивізм, на відміну від примордіалізму, доводить соціальну природу походження етнічності. Фактично, етнічна ідентичність не закладена в свідомість групи спочатку, а формується, конструюється в результаті її існування та взаємодії в соціальному середовищі, тобто носить соціальний, мінливий характер.

На думку норвезького дослідника Ф. Барта, етнічні групи конструюють так звані «етнічні кордони» для розмежування та відгородження себе від інших груп [105, р. 3]. Саме на основі цього групи відрізняються один від одного. Етнічна ідентичність, яку автор вважає ситуативним, а не фіксованим феноменом, є найважливішим компонентом «етнічних кордонів».

Водночас конструктивісти не заперечують значення культурної складової етнічної ідентичності, але розглядають її більше як форму соціальної організації, ніж вираз певного культурного комплексу. Процес визначення та збереження її кордонів свідчить, що характерні риси кожної з етнічних груп формуються під впливом історичних, економічних і політичних обставин. Таким чином, етнічна ідентичність формується під впливом соціального середовища та може направлятися політичною елітою для досягнення своїх групових чи індивідуальних цілей.

Узагальнюючи наведені вище три основні концепції етнічної ідентичності, можна сказати, що при дослідженні складного феномена ідентичності окремих етносів неможливо спиратися лише на якийсь один конкретний підхід. Навпаки,

застосовуючи методи та принципи різних напрямків, можна отримати найбільш якісні результати дослідження.

Важливим в рамках цього дослідження є висвітлення причин такого поняття, як **етногенез**, під яким розуміється походження, розвиток і зникнення етносів. Принципова теоретична проблема в цьому контексті полягає в експертному визначенні часу, простору і причин становлення етнічної спільності в якості самостійної та самодостатньої одиниці. Іншими словами, вчені й зараз знаходяться в пошуках відповіді на запитання, чи існує або відсутня уявна або реальна межа між доконаним або триваючим процесом становлення, формування або руйнування і зникнення етнічної спільності. Власну відповідь на це запитання пропонує Л.М. Гумільов, який є автором пасіонарної теорії етногенезу. Так, російський вчений виділив три постійно діючі фактори, які необхідно враховувати при дослідженні динаміки етногенезу: 1) соціально-політичний, бо люди завжди встановлювали певний порядок взаємин в своєму колективі; 2) технічний, бо немає і не було людини без знарядь праці; 3) географічний, бо гроші, щоб вижити, черпаються з навколишньої природи, а оскільки ландшафти Землі різноманітні, то різноманітні й екосистеми, що включають людей. Цих трьох параметрів досить, щоб охарактеризувати будь-який етнос, але динаміка етногенезу йде за рахунок четвертого фактору – пасіонарного поштовху, який є стимулом до етногенезу. Пасіонарний поштовх – явище енергетичне, а етногенез, як глобальне явище, - всього лише окремий випадок загальної еволюції. Виходячи з тези про природу етносу як системи, яка породжується вибухом пасіонарності, слід визначити етнос як явище енергетичне, що викликане неназемними силами. Отже, джерело етногенезу необхідно шукати в оточенні планети Земля.

З точки зору Л.М. Гумільова, якщо структура етносу швидка чи повільна, але від покоління до покоління змінюється – це свідчить про розвиток етносу і продовження етногенезу. Якщо ж вона стабільна, а нові покоління лише відтворюють життєві цикли попередніх, розвиток етносу припиняється, етногенез завершується, перед нами реліктовий етнос.

З огляду на те, що етнічні групи не ізольовані від контактів з іншими етносами, Л.М. Гумільов визначає чотири типові варіанти таких контактів. Перший з них – співіснування – лише запозичення технічних досягнень. Другий – асиміляція – передбачає повне поглинання одного етносу іншим. Третій – метисація – відрізняється нестійким збереженням традицій предків і пам'яті про них. Четвертий – злиття – характеризується забуттям традицій предків і утворенням нового етносу [19, с. 78].

Якісно новою фазою етногенеза вважається **політизація етнічності**, під якою у сучасній науці прийнято розуміти «перетворення етнічності з психологічного, культурного або соціального фактору у політичну силу з метою зміни ... в суспільстві конкретних систем нерівності серед етнічних груп» [215, р. 2]. Це перетворення відбувається, перш за все, тоді, коли владні структури утискають життєво важливі інтереси етнічної групи: протидіють її культурному розвитку, забороняють мову, звичаї, проводять активну асиміляторську політику. В цьому випадку відбувається активна політизація етнічності.

Політизація етнічності проходить в декілька етапів. Перший етап характеризується високою активністю інтелектуальної еліти, яка намагається впливати на інертних в політичному плані громадян та консолідувати усіх носіїв етнічності. Другий етап передбачає мобілізацію етнічної спільноти та підготовку до боротьби за владні ресурси. На третьому етапі етнічна група вже не задовольняється лише культурно-просвітницькою діяльністю, а вимагає участі в розподілі влади на різних рівнях. Саме на цьому етапі виробляються політичні гасла, зрозумілі для широкого загалу [79].

Під час політизації етнос трансформується з об'єкта політики в її активного суб'єкта, виробляє свою програму суспільних перетворень, вимагає свою частину владних ресурсів. Як зазначив Є.К. Бистрицький, наразі ми спостерігаємо експоненційне зростання числа прикладів відстоювання ідентичності, боротьби за самореалізацію та визнання, які, переведені в публічну та політичну площину, живлять численні соціальні та міжнародні конфлікти [4, с. 47]. Більшість дослідників розглядають етнічну ідентичність як центральну проблему для

існування держави, підкреслюючи контраверсивність етнічної ідентичності, здатну привезти до соціальної напруженості або **етнічного конфлікту**. Серед них окремо слід виділити К.М. Вітмана [12], який вказує, що конфлікт за участю етнічного фактору може набути загрозливих для існування держави форм завдяки ірраціональності поведінки сторін, що конфліктують, та великому емоційному потенціалу етнічності. Етнополітична стабільність сучасних держав, на думку дослідника, більшою мірою залежить від забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, популяризації етнокультурного плюралізму, ніж від врегулювання міжетнічних конфліктів на етапі ескалації.

В науковій літературі, присвяченій етнічним конфліктам – етноконфліктології, немає консенсусу щодо того, які конфлікти слід розглядати як «етнічні», а які пояснювати в інших термінах. На наш погляд, подібний консенсус неможливий в принципі через неможливість встановити, в чому саме полягає «природа» етнічного конфлікту. Етнічні конфлікти доречно розглядати в більш широкому контексті, а саме, як різновид соціальних конфліктів. У цих конфліктах майже ніколи не бувають задіяні всі представники етнічної групи, яка виступає в якості однієї зі сторін конфлікту. У концептуальному плані різні пояснення причин етнічних конфліктів тяжіють або до примордіалістського підходу, згідно з яким витоки конфлікту лежать в глибині історії кожної з груп, які беруть участь в ньому, або до інструменталістського підходу, згідно з яким витоки зосереджуються в сфері матеріальних інтересів, які спонукають еліти певної етнічної групи вдаватися до конфліктних стратегій поведінки.

Необхідно підкреслити, що етнічні конфлікти є об'єктивним явищем політичного процесу, яке виникає у відповідь на надмірний централізм, нехтування інтересами тих чи інших етносів. Водночас, етнічний конфлікт може бути спровокований ззовні певними політичними силами, шляхом фінансування з-за кордону та/ або завдяки інформаційно-аналітичній підтримці. Крім того, на думку М.С. Лазарева, нерівномірність процесу етногенезу в планетарному, континентальному і регіональному масштабах також обумовлює загострення

етнічних питань на території певної держави. Якщо прослідкувати за темпами національного розвитку і досягнутого до певного часу його рівню, вже на ранніх стадіях серед зародження етносів почали виділятися піонери та аутсайтери. Їхній склад був непостійним якісно (за ступенем зрілості етнічної консолідації), кількісно (за чисельністю носіїв основних етнічних ознак) і в глобальному вимірі (за місцем, яке вони обіймали в світовій економіці, політиці, культурі). Отже, і взаємини між окремими етносами, що живуть на одній території, частіше всього в одній державі, навіть в ідеальних варіантах (яких практично не буває) за самою своєю суттю не можуть бути в усьому рівноправними; рано чи пізно міжетнічні протиріччя виходять назовні, виникають конфлікти різного ступеня гостроти, що загрожує ескалацією на різних рівнях, від емоційних проявів до гострих політичних конфліктів, що доходять до військових дій та розпаду багатонаціональних держав [40, с. 27].

Досвід багатьох держав, в тому числі тих, де проживають курди, показує, що будь-які спроби культурно та політично ізолювати меншини або будь-яка поразка етнічних груп в правах на території певної держави рано чи пізно призведе до зростання напруженості, внутрішньої нестабільності та зміни статусу-кво в регіоні.

На фоні «ренесансу» етнічності та загострення етнічних конфліктів набуває особливої актуальності питання співвідношення між такими поняттям як **етнос та нація**. У сучасній науці можна знайти різні погляди на кореляцію **етносу та нації**: від ототожнення цих понять до визнання їхньої повної розбіжності. Незважаючи на велику кількість теоретичних трактувань поняття «нації» в соціально-політичній думці, наразі можна говорити про переважання двох основних теоретичних підходів до його розуміння. Прихильники першого розглядають націю як результат свідомої діяльності того чи іншого суб'єкта – інтелектуальної еліти, солідарності, яка культивується державою і т.д. Згідно з цим підходом, поняття нації тяжіє до громадянського, а не етнічного змісту, водночас поліетнічність і багатокультурність визначаються як основні характеристики нації. Е. Геллнер та Е. Хобсбаум вважають, що нації своїм походженням зобов'язані діяльності держави. Таке розуміння нації підтверджує формулу «одна нація - одна територія - одна держава»,

яка служила орієнтиром формування національної державності в Європі XIX століття, але по суті, держави, що виникали, в більшості своїй були полі етнічними [14; 153]. Згідно з цим підходом, нація – це не обов'язково люди одного етнічного походження, а всі ті, хто ставиться до цієї держави як до своєї батьківщини. Більш того, на думку В.Б. Йорданського, нація – це не просто історично особлива форма розвитку етносу, а й певної міри його діалектична протилежність, адже «в ході соціальних революцій, коли вчорашні піддані, відчужені від справ країни, перетворюються в повноправних громадян, що розпоряджаються її долею, тоді і відбувається метаморфоза етносу в націю» [30, с. 87].

Прихильники іншого, стадіального, підходу розглядають націю як органічну спільність, консолідовану спільною для її членів культурою. Тут на перший план висувається мова, традиції та звичаї, що акцентують увагу на спільності походження, факторах кровної спорідненості, в зв'язку з чим нація може бути охарактеризована як спільність людей, яка має цілком визначені інтереси та існування якої не залежить від будь-яких свідомих або несвідомих дій. Нація в цьому контексті розглядається як вища стадія розвитку етносу. Для О. Бауера, відомого німецького вченого другої половини XIX століття, нація представляла собою групу осіб, що характеризуються «спільністю території, походження, мови, традицій і звичаїв, переживань і історичного минулого, законів і релігії» [107, р. 183]. Британський історик Ентоні Сміт зазначав, що нація є складним конструктом, що складається з певних взаємопов'язаних компонентів – етнічного, культурного, територіального, економічного і політико-правового змісту [219, р. 4], а згідно з визначенням Дж. Келласа, термін «нація» позначає групу осіб, яка бачить себе як єдину громаду, що пов'язана зв'язками історії, культури та має спільне походження [175, р. 2]. Британський історик Х'ю Сетон-Уотсон наголошував на відчутті солідарності, спільній культурі та національній свідомості серед представників однієї нації [216, р. 19]. М. Вебер, в свою чергу, розглядав націю як анонімне співтовариство людей, що належать до однієї культури. При такому розумінні консолідація нації відбувалася під час оволодіння та усвідомлення людьми групових цінностей як орієнтирів [10, с. 257].

Вище зазначені підходи відображають складне співіснування одразу ж двох понять нації – як громадянської нації та нації як етнічної спільності. В першому випадку, поняття «етнос» та «нація» є діалектично протилежними, а в другому – підкреслюється наступництво від одного від іншого.

В представленому дослідженні автор дотримується точки зору, що нації є вищим ступенем розвитку етнополітичного організму. Межа між нацією та етносом визначається рівнем політичної мобілізації громадян, важливою відмінністю яких є спільність історико-культурних елементів та прагнення забезпечити власні як культурні та соціальні, так й економічні й політичні права.

Нації мають як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики. Перші охоплюють спільну територію, мову, релігію та походження, хоча всі ці компоненти є опціональними. Національна свідомість та відчуття приналежності до певної нації вважаються суб'єктивними характеристиками.

Національна свідомість – це, по суті, усвідомлення народом власної соціально-етнічної сутності, усвідомлення того, яку реальну роль він грав або потенційно здатен грати в історії людства, який його внесок у загальнолюдську цивілізацію. У національній свідомості присутні не тільки пізнавальний, але й емоційний компонент. Національна свідомість має складну структуру та охоплює як етнічну приналежність, ставлення до інших етносів; прихильність до національних цінностей – мови, території, культури; розуміння соціально-національної спільноти.

Центральним компонентом національної свідомості є історична пам'ять народу. М.М. Целищев визначає національну свідомість як сукупність поглядів, оцінок, відносин, що виражають уявлення членів національно-етнічної спільності про свою історію, сучасний стан і перспективи свого розвитку, а також про своє місце серед аналогічних спільнот та характер взаємин з ними [82, с. 13].

Ю.В. Бромлей називає такі елементи в структурі національної свідомості, як національна ідентифікація; уявлення про типові риси своєї спільноти, її характеристики як цілого – автостереотипи; уявлення про історичне минуле народу; уявлення про територіальну спільність («рідна земля»), уявлення про державотворення за певних конкретно-історичних умов. Окремим елементом є

усвідомлене ставлення до матеріальних і духовних цінностей нації, її досягнень [6, с. 176].

Р.Г. Абдулатипов виділяє раціональний та емоційний типи національної свідомості. Раціональний тип національної самосвідомості – це адекватне відображення національного життя в національній свідомості, пристосування його до умов реальної практики. Такий тип більше корелює з повсякденним потребам людей, а також відрізняється передбачуваністю та стійкістю. Емоційний тип національної свідомості, як правило, має агресивний характер та виражається в прагненні певної групи звинувачувати своїх противників і зводити з ними рахунки [1, с. 79].

Процес формування національної свідомості має ключове значення, так як впливає на здатність нації до політичного самовизначення. Американський політолог С. Хантінгтон зазначає, що відчуття національної свідомості може посилюватися під впливом зовнішньої загрози, а ось його сутність значно менше схильна до коливань. Вона формується набагато повільніше, ніж відмінні риси тієї чи іншої групи людей, складається з численних соціальних, економічних і політичних трендів [80, с. 30]. На думку вірменського дослідника А.А. Налчаджяна, під час переходу від етнічної до національної свідомості відбуваються певні трансформації, відчуття приналежності до певної нації дозволяє зрозуміти свою роль в системі політичних відносин і ставити перед собою нові цілі. З утворенням нації, як правило, «поступово сходять нанівець місцева етнічна самосвідомість, на зміну якій приходить свідомість приналежності до загальнонаціонального» [62, с. 44].

На думку автора представленого дослідження, етнічна свідомість переростає в національну свідомість і, відповідно, на основі етносу формується нація, коли робиться акцент не тільки і не стільки на емоційному сприйнятті своїх характерних ознак, таких як мова, віра і культура, а в більшій мірі на політико-правовій сфері, коли група усвідомлює та відстоює своє право на самовизначення, на існування як окрема політико-правова одиниця. Виходячи з цього, можна припустити, що саме прагнення до політико-правового самовизначення є характерною рисою будь-якої

нації, основною ознакою відмінності національної свідомості від етнічної. Можна стверджувати, що етнічна свідомість є, передусім, чуттєво-психологічним сприйняттям певною групою своєї ролі та місця, а національна, в свою чергу, є чуттєво-раціональним явищем. Саме через національну свідомість відбувається аналіз політичної дійсності.

Проблема національної свідомості тісно пов'язана з проблемою **націоналізму**, яка часто вважається одною з найгостріших у світі постмодерну. Як у випадку з терміном «нація», загальноприйнятого визначення концепції націоналізму немає. націоналізм невід'ємне явище історії завжди буде мати дискусійний характер. Однак можна виділити певну кількість ознак, без яких націоналізм неможливо уявити. Як зазначає українська дослідниця Ю.В. Івченко, націоналізм – це насамперед почуття (колективне або особисте), іншими словами вияв або форма суспільної свідомості. По-друге, це – світогляд, доктрина або ідеологія, систематизоване уявлення про світ у межах певного набору абстрактних понять. По-третє, націоналізм – це політичний рух, в основу якого покладено відповідну ідеологію [31, с. 15].

Роджерс Брубейкер, розмірковуючи про міфи та помилки у вивченні націоналізму, наводить свою типологію цього явища. Питання про територію та кордони є одним з найбільш гострих в контексті націоналізму. Першою з розглянутих Р. Брубейкером форм націоналізму є націоналізм, в якому домінує титульна нація. Націоналізм такого роду вимагає від державної влади встановлення «справедливості». Для доказу того, що певна етнокультурна група є «корінна», активно використовується історична аргументація, що підтверджує провідну роль цієї нації в державотворенні на певній території.

Другою формою націоналізму, за класифікацією Р. Брубейкера, є націоналізм, що перетинає кордони та поширюється на зовнішню територію. За допомогою концепту «історичної батьківщини», що лежить за межами кордонів держави, обґрунтовується право і навіть обов'язок держави захищати інтереси етнонаціональних «співвітчизників». Таким чином, другий, екстериторіальний тип націоналізму знаходиться в конфронтації з першим.

Третя форма націоналізму – націоналізм національних меншин, який також може використовувати історичну аргументацію для відстоювання своїх територіальних, культурних, мовних, освітніх, економічних, політичних прав для того, щоб підтвердити свою «особливість». В якості аргументів також можуть наводитися тривалість проживання на території держави, відносини з «титульною» нацією, героїзм під участі у війнах, роль представників певної меншини в історії економіки і культури.

Четвертою формою є націоналізм «захисного, протекціоністського, національно-популістського» характеру. Цей тип націоналізму прагне захистити національну економіку, мову, звичаї або культурну спадщину від передбачуваної загрози ззовні. Крім інших характеристик, цей тип націоналізму схильний до ідеалізації власного минулого. Ідеологічні конструкції, що породжуються таким типом націоналізму, можуть використовуватися як правлячими колами для власної легітимізації, так і опозицією для мобілізації мас [7, с. 37].

Американський вчений К. Калхун в своїй роботі «Націоналізм» наводить десять ознак нації, два з яких безпосередньо пов'язані з історичним минулим, а саме: по-перше, «глибина в часі – уявлення про те, що нація як така існує в часі, включаючи минулі та майбутні покоління, і володіє історією»; по-друге, «особливий історичний або навіть сакральний зв'язок з певною територією». Відносини між націоналізмом і історією К. Калхун характеризує як «непрості». З одного боку, в процесі створення нація відчуває потребу в «історичних описах». Більш того, сучасна історична наука, на думку К. Калхуна, «сформована традицією створення національних історій», мета яких – формування колективних національних ідентичностей. З іншого боку, націоналісти спотворюють історію на догоду своїм інтересам. Саме тому К. Калхун робить висновок, що національна історія не може служити міцною основою для міркувань про легітимність і суверенітет [33, с. 132].

Деякі вчені вказують на існування одночасно двох варіантів націоналізму – громадянського та етнічного. Як відзначають В.А. Тишков і В.А. Шнирельман, саме громадянський націоналізм, заснований на понятті «нації» як багатокультурної політичної спільності, вважається нормою в сучасну епоху [63, с. 156]. Формування

громадянської нації передбачає розчинення етносів, що входять до її складу, підняття рівня політичної ідентичності з етнічної до національно-державної. Саме таке трактування поняття «націоналізм» поділяють уряди Ірану, Іраку, Туреччини та Сирії, які або керуються принципом «провідна нація – лояльні меншини», або повністю заперечують наявність інших етносів на своїй території.

Другий варіант націоналізму (етнічний) заснований на протиставленні «ми» та «інші», які визначаються як такі, що не належать до певної нації-етносу. На думку Фреда Далмаїра та Хосе Росалеса, в певних історичних умовах не «демос» (населення країни), а «етнос» (населення, пов'язане не з країною як спільною територією, а з походженням як основою загальної культури) виступає суб'єктом ідентифікації [109, р. 52]. Така форма націоналізму, наразі, є притаманною для курдів, які протиставляють себе титульній нації.

Існування двох форм націоналізму – громадянської та етнічної – оголює корінне протиріччя між основоположними принципами – **непорушністю кордонів суверенної держави та правом націй на самовизначення**. Керуючись бажанням знайти вихід з концептуальної подвійності між двома вище зазначеними принципами, В.С. Мартьянов доводить, що визнання права певної нації на політичне самовизначення в форматі сучасних мультинаціональних держав прямо порушує подібні права інших етносів. Спроба нації політично самовизначитися лише створить нові кордони та примножить кількість розділених груп населення. Відповідно право націй на політичне самовизначення в даному випадку є тотожним сепаратизму всередині існуючих держав. В разі свого запуску сепаратистський процес дроблення держав в логічному підсумку призведе лише до стану «війни всіх проти всіх», виходом з якого може бути тільки добровільна відмова людей від частини своїх прав на користь особистої безпеки. Забезпечити безпеку та стабільність можуть тільки закони держави, які охороняють громадянські, а не етнічні права та інтереси, а єдиною міцною підставою сучасної державності може бути тільки національний суверенітет, де акцент переноситься з етнічної на політичну спільність, що включає в себе всіх громадян держави, етнічна

приналежність яких не має політичного виміру. Будь-яке «вторинне» політичне визначення за етнічною ознакою руйнує націю та державу [48, с. 99].

Інші дослідники намагалися примирити принципи непорушності кордонів суверенної держави та права націй на самовизначення через розуміння останнього як руху до автономії та підтримки єдності. Так, британський дослідник Е. Сміт вважає, що не всі націоналісти ставлять перед собою мету формування незалежної держави, а право на самовизначення, на їхню думку, зводиться до таких категорій як автономія та збереження ідентичності, що не погрожують існуванню держави [219, р. 54]. Слід зазначити, що така політична ідеологія отримала назву партикулярного націоналізму, якому протиставляється його інтегральна форма, в центрі якої залишається питання державотворення як кінцева мета будь-якої нації.

Всупереч деяким прогнозам, прагнення націй самовизначитися не тільки не згасає, а все більш широко поширюється по світу. Особливо гостро це питання постає на території Південно-Західної Азії та Північної Африки від Східного Середземномор'я до басейну річки Інд, яке не має точних географічних координат або хоча б загальноприйнятої прив'язки або позначення на картах і носить назву «Передня Азія» або «Близький і Середній Схід». У новітній політологічній літературі з міжнародної тематики ця територія також позначається як «Великий Близький Схід» або «Розширений Близький, Середній Схід і Північна Африка». З метою усунення непорозуміння у представленому дослідженні при позначенні території, що розташована на сході по відношенню до Західної та Південної Європи і включає держави Арабського Сходу, Ізраїль, Кіпр, Туреччину, Іран, Афганістан автор використовує термін «Близький і Середній Схід».

Сучасний Близький та Середній Схід завжди був політично та безпеково нестабільним і, в результаті, починаючи з другої половини XX століття став однією з найгарячіших точок світу, де евентуальне загострення етнонаціональних проблем визначає як політику регіональних держав, так й позарегіональних гравців. Не є винятком в цьому контексті й курдське питання, спалахи якого відбувалися в країнах Близького та Середнього Сходу в минулому і все частіше нагадують про себе сьогодні.

1.2. Генеза курдського питання на Близькому та Середньому Сході

Курди населяють територію Близького та Середнього Сходу з давніх давен. Налічуючи від 30 до 35 мільйонів чоловік, курди переважно проживають на кордонах чотирьох провідних держав Близького та Середнього Сходу: Ірану, Іраку, Сирії та Туреччини, однак їхнє розселення в цих країнах не є рівномірним. Близько 47% курдів проживає у Туреччині, близько 32% - в Ірані, курдів в Іраку нараховується близько 16%, в Сирії - близько 4%. 1 % курдів проживає за межами регіону переважно в державах колишнього СРСР. Курди є найбільшою національною меншиною у всіх країнах проживання Близького та Середнього Сходу, за винятком Ірану, де вони поступаються азербайджанцям. Серед курдів відзначається високий природний приріст населення – близько 3% в рік, що призвело до значного збільшення чисельності курдського етносу за останній час.

Прабатьківщиною курдів є північні райони іранської області Фарс. Після утворення арабського халіфату курдські племена проникли в північну Месопотамію та прийняли іслам, а в епоху панування тюрків-сельджуків утвердилися в деяких районах південної Вірменії. Поява курдів в межах західної та південної Вірменії є наслідком турецько-перських воєн за володіння територією Вірменії. Остаточне етнічне формування курдів відбулося в XVI-XVIII століттях, а їхня національна консолідація ще не завершена.

Назва «Курдистан» як позначення географічної одиниці виникла в XI-XII століттях за часів правління сельджукського султана Санджара (1118-1157) та спочатку використовувалась для позначення території між сучасним іранським Азербайджаном і Лурістаном. Поняття «Курдистан» не мало і наразі теж не має політичного змісту, так як курдам не вдалося протягом історії створити державне утворення. Відсутність національної держави курдів була обумовлена різними причинами. Так, на думку М. Лазарева, основними інгібіторами на шляху державотворення курдів були повільний процес етногенезу, особливості ландшафту, відсталий рівень розвитку економіки, постійні війни та втручання у життя курдів ззовні [40, с. 35]. Саме тому навіть сьогодні термін «Курдистан» має етногеографічне наповнення, а не державно-політичне.

Курдистан займає велику територію на Близькому та Середньому Сході, загальна площа якої становить близько 528 тис., та яку умовно можна поділити на чотири частини: південний (Іракський), західний (Сирійський), північний (Турецький) і східний (Іранський) Курдистан. Кожна з частин також має свою історичну назву: так південний Курдистан називають Башур, західний – Рожава, північний – Бакур та східний – Рожлат.

З геополітичної точки зору питання консолідації курдів виникло ще в середині XIX століття, коли перші курдські емірати, з'явившись на близькосхідній арені, заявили про своє право на існування. Міжнародного значення курдське національне питання набуло більше ніж 100 років тому [68, с. 99], і впродовж всього цього періоду воно стало постійною детермінантою внутрішньополітичного та зовнішньополітичного життя країн, в межах яких проживали курди. На різних етапах історичного розвитку курдське питання приймало різні форми боротьби за забезпечення прав і свобод курдів в системі міжнародних регіональних відносин [199, р. 266]. В процесі етногенезу та розвитку національної самосвідомості курдського народу відбувалася конкретизація завдань, форм і методів боротьби.

Серед учених немає єдності у поглядах на питання: чи слід називати підйом національної свідомості серед курдів Ірану, Іраку, Сирії та Туреччини як «курдське питання» або «курдська проблема». Ряд вчених в своїх роботах використовують перший термін [43; 102], під яким розуміють як комплекс викликів, що стоїть перед курдами в країнах, які мають в своєму складі частину етногеографічного Курдистану, так й можливість використання цих викликів як засіб тиску в міжнародних відносинах в регіоні як місцевими гравцями, так і світовими державами.

Окрім використання терміну «питання» стосовно курдів, деякі вчені розглядають останніх як «проблему» [39; 13; 213]. Саме на такому визначенні наполягає Давід Романо, обґрунтовуючи це тим, що дії курдів ставлять під загрозу держави, в яких вони живуть, а також інтереси інших сил. Курдське питання також є «проблемою» для курдів, які стикаються з відмовою правлячих кіл держав, що поділили між собою Курдистан, надати курдському народу можливість реалізації

прав на самовизначення, а замість цього, час від часу здійснюється політика геноциду та дискримінації [213, р. 134]. Немоżliвість вирішення курдського питання мирними засобами також сприяє зміні риториці стосовно курдів, що призводить до закріплення саме терміну «проблема» щодо курдського руху.

В представленій роботі увага зосереджена на курдському факторі, під яким розуміється потенціал курдського питання впливати на регіональні відносини та політику інших держав. Без визнання цього потенціалу неможливо скласти адекватне уявлення про особливості сучасного світового політичного процесу. Так, Надер Ентесар наголошує, що курди протягом останнього століття були важливим фактором у розвитку близькосхідної політики як регіональних, так й інших держав, багато хто з яких прагнув заручитися їхньою підтримкою в тих чи інших питаннях [136]. При цьому курдський фактор завжди носив характер нестабільний, заряджений на конфліктність. Як регіональні, так й зовнішні сили частіше за все використовують курдський фактор для дезінтеграції або чинення тиску на країни, які мають в своєму складі частину етногеографічного Курдистану [16, с. 35].

На погляд автора, категорія «курдський фактор» найбільш повно розкриває характер відносин між курдами та іншими акторами, в яких, з одного боку, курдам відводиться роль об'єкта, а з іншого, надається важіль впливу на країни, де проживає курдська меншина, а також на інших позарегіональних гравців.

Гене́за курдського питання та перетворення його у фактор в міжнародних відносинах проходили в два великих історичних етапи. Перший відбувся в 1514 році, коли турецький султан Селім I Явуз розгромив при Чалдирані війська перського шаха Ісмаїла Сефевіда. З цього моменту стало ясно, що війна – єдиний спосіб завоювати курдські землі, а Курдистан став територією протистояння та суперництва Османської імперії та Персії. Офіційне розмежування Курдистану на перську та турецьку частини відбулося в 1555 році відповідно до Амасійського договором, коли султан Сулейман вперше продиктував шахові Тахмаспу умови проведення кордону. Документально вони були зафіксовані в 1639 році [13, с. 78]. Водночас, Курдистан був розділений між Османською імперією та Персією на дві

нерівні частини. До складу Османської імперії увійшов сучасний північний, південний та західний Курдистан, в той час як до Персії – тільки східний Курдистан.

Перебуваючи в сфері впливу Османської імперії та Персії, а саме в статусі васалів центральної влади, курди завдяки своєму географічному положенню та гористій місцевості залишалися фактично самостійними. Керувалися вони місцевою племінною знаттю, займалися сільським господарством і скотарством, жили за власними законами. Таким чином, в надрах курдського суспільства розвивалася соціально-політична структура, зароджувалася курдська державність, зберігався єдиний простір аж до бурхливих подій XX століття, коли ареал курдів був поділений вже між чотирма державами.

Період XVIII-XIX століть став переломним як для всього Близького та Середнього Сходу, так і курдів. Під впливом воєн і революцій Європа наблизилася до Азії, з'явилося так зване «східне питання», суть якого полягала в постійному ослабленні Османської імперії та прагненні великих держав того часу цією слабкістю скористатися з метою територіального прирощення. Наявність ефемерного кордону між іранським і турецьким Курдистаном, слабкість центральних урядів цих імперій штовхали курдів до активних дій. 40-50-ті роки XIX століття були ознаменовані кровопролитним протистоянням курдів і Туреччини. Турки жорстоко придушили курдський рух, сепаратизм курдських феодалів був зломлений, а в районах проживання курдів була встановлена влада центральної адміністрації і введені війська [55, с. 112].

У 1879-1882 роках в Османській імперії прокотилася нова серія великих курдських виступів і повстань, кульмінацією яких було повстання шейха Обейдулли у 1879 році. Остаточний план повстання був розроблений на першому в історії Курдистану з'їзді вождів в 1880 році. У з'їзді брали участь і іранські курди. З'їзд продемонстрував як прагнення курдів до об'єднання, так й розрізненість спроб і брак організаційного потенціалу. Повстання було в черговий раз придушене.

Другий етап поділу Курдистану почався в першу світову війну, яка була програна Османською імперією разом з її союзниками – Німецькою імперією, Болгарським царством та Австро-Угорщиною. Розділ Курдистану здійснювався

безпосередньо союзними державами Антанти, які ще до закінчення війни в серпні 1916 року шляхом обміну нотами між високопоставленими дипломатами Великобританії та Франції уклали угоду Сайкса-Піко. Цей таємний договір передбачав розділ значної частини території Османської імперії між союзниками по закінченню Першої світової війни. Французам повинні були відійти південний схід сучасної Туреччини, північний Ірак, Сирія і Ліван. Британці ж отримували контроль над південними і центральними областями сучасного Іраку. Щодо подальшої долі курдських регіонів згідно з цією угодою, частина Курдистану віддавалася в проєктовану Вірменію під протекторатом Росії, частина сучасного південного Курдистану переходила Англії, а західний Курдистан – Франції. 10 серпня 1920 року був підписаний Севрський договір, який надавав курдам право на автономію у складі Туреччини під контролем Ради Ліги націй. Севрський договір передбачав поетапне створення курдської держави на території Мосульського вілаєту. Для визначення кордонів Курдистану було навіть призначено англо-франко-італійську комісію. Але це положення Севрської угоди так і не було реалізоване, залишивши лише на папері проєкт створення незалежної держави Курдистан [64, с. 207]. Завершенням роздроблення курдського ареалу став підписаний 24 липня 1923 року Лозаннський договір, який переглянув право курдів на самовизначення. В цьому договорі, підписаному внаслідок перемоги Туреччини у війні проти Антанти та Греції, держави Антанти були змушені визнати суверенітет Туреччини над територією всієї Анатолії [24, с. 86].

Найважливішим питанням стала приналежність Мосульського вілаєту. На нього претендували Туреччина та Ірак в особі Британської імперії. 16 грудня 1925 року Мосульський вілаєт потрапив до складу південного Курдистану, тобто Іраку. Фактично визначенням приналежності Мосула завершився розділ курдських земель, що поставило Курдистан в принципово нове положення в регіоні. Тепер він належав чотирьом державам, Туреччині, Ірану, а також Сирії та Іраку, які стали підмандатними територіями Франції та Великобританії відповідно. З цього періоду курдське питання набуває статусу міжнародної проблеми, що виходить за рамки тільки внутрішньодержавних відносин.

Втручання західних колоніальних держав в справи країн, де проживали курдське населення, значно ускладнило боротьбу курдів за самовизначення і зробило геополітичне становище Курдистану більш вразливим. Відкриття найбільших запасів нафти спочатку в південному Курдистані, а потім й в інших сусідніх регіонах ще більше актуалізувало значення курдського питання для поза регіональних акторів особливо в зв'язку з бурхливим піднесенням національно-визвольного руху курдського народу.

У 1920 – 1930-их роках ХХ століття на території Туреччини, Іраку та Ірану прокотилася хвиля курдських повстань, головна мета яких було об'єднання всіх курдських земель і створення «Незалежного Курдистану» Очолювані Саїдом, Іхсаном Нурі, Сеїдом Рези в Туреччині, Махмудом Барзанджі, Ахмедом Барзані, Халілом Хошаві в Іраку, Ісмаїлом-ага Симко, Саларомод-Доулом, Джафар-Султаном в Ірані, ці розрізнені та невідповідні виступи зазнали поразки від переважаючих сил місцевих урядів, підтриманих Англією та Францією [13, с. 57]. Молодий курдський націоналізм і в військовому, і в організаційно-політичному відношенні був занадто слабкий та стихійним, щоб протистояти своїм супротивникам.

Принципово новим явищем в курдському націоналізмі в середині ХХ століття було його організаційно-політичне оформлення. Так, в різних частинах Курдистану з'являлися партії та рухи, які грали помітну роль у справі курдського самовизначення. Серед них варто назвати «Курдську лігу», «Демократичну партію Іранського Курдистану» в Ірані, «Демократичну партію Курдистану», «Патріотичний союз Курдистану» в Іраку, «Демократичну партію Турецького Курдистану» в Туреччині, «Курдську демократичну партію» в Сирії [52, с. 93]. Незважаючи на тиск та прагнення центральних урядів інкорпорувати курдів в суспільно-політичне життя Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії, серед курдів посилювалася національна свідомість.

Крах колоніальної системи на Близькому та Середньому Сході після Другої світової війни став потужним стимулом для подальшої радикалізації курдського націоналізму в усіх його аспектах. Сила прикладу звільнитися від колоніального

гніту інших народів суттєво вплинула на суспільну свідомість курдів, якому було відмовлено в праві на самовизначення. Зростання протестних настроїв в курдському суспільстві створило підґрунтя для дозрівання революційної ситуації в усіх частинах розділеного Курдистану. Зазначена тенденція в курдському націоналізмі придбала стійкий характер, стала переважаючою в його політичному житті, наклала відбиток на діяльність більшості старих і новостворених курдських політичних партій.

В останній третині XX століття помітно прискорився процес партійно-політичного розмежування сучасного курдського суспільства. Пріоритетним напрямком стало формування курдських партій, стратегічною метою яких була боротьба за національні права курдів фактично тільки в межах певної держави. Водночас всі без винятку регіональні курдські політичні організації обов'язково зберігали в своїх програмних документах загальнокурдські мотиви з незмінними закликами до боротьби за об'єднаний та незалежний Курдистан як до вищого національного ідеалу. Як зазначив російський курдознавець М.С. Лазарев, «курдські націоналісти, де б вони не проживали, завжди оперували як «програмою-мінімум», так і «програмою-максимум», причому перша була призначена для практичного застосування в конкретній країні, друга ж, втілюючи ідеологію курдизму, слугувала пропагандистським дахом» [41, с. 85].

Український вчений Л.М. Ямпольська теж підкреслює подвійний характер курдського національного руху, який відображається в наявності одразу ж двох тенденцій – партикулярної та інтегральної. З одного боку, курдські лідери зосереджувалися на боротьбі за автономію в курдофонних ареалах Іраку, Туреччини, Сирії, Ірану, а з іншого, вважали в якості пріоритетних завдання загальнокурдського масштабу. Якщо перша (партикулярна) тенденція була обумовлена клановістю та наявністю окремих політичних об'єднань в кожній з чотирьох держав, то друга (інтегральна) складова курдизму, на думку Л.М. Ямпольської, отримала «поштовх від глобалізаційних процесів і була спрямована на створення спільного транскультурного простору з використанням міжнародних неурядових організацій, телекомунікаційних систем, ЗМІ, що забезпечили нові

форми підтримки або тиску на курдські національні проекти і відкрили шлях курдизму на міжнародному рівні» [89, с. 135].

На межі XX-XXI століть відбувається активізація національного руху курдів з яскраво вираженим домінуванням вузько партикулярних ідей. Переважання партикулярної тенденції над інтегральною було обумовлено рядом факторів, які впродовж століть гальмували об'єднавчий процес серед курдів. Ці фактори умовно можна поділити на географічні, політичні, економічні та культурні.

Геополітичне становище Курдистану з самого початку створювало несприятливі умови для його розвитку та об'єднання. Перебуваючи на кордоні спочатку двох імперій (Османської та Перської), потім на кордонах чотирьох держав (Сирії, Ірану, Іраку і Туреччини), курди завжди використовувалися як цими державами, так і світовими гравцями з метою досягнення своїх інтересів. Так, будь-який виступ курдів в окремій частині Курдистану придушувався військами держави, але, як правило, підтримувався суміжною державою-суперником в регіональній боротьбі за лідерство. Для зовнішніх же сил значення і важливість геополітичного положення Курдистану визначалося не самостійно, а в контексті всього регіону і в рамках кордонів Туреччини, Ірану, Іраку і Сирії. Політика зовнішніх сил по відношенню до курдського є частиною їхньої стратегії до регіону в цілому. Важливою географічною перешкодою для курдського об'єднання став гірський рельєф місцевості, який обумовив низький рівень комунікації між курдськими меншинами різних держав, ізоляцію деяких курдських регіонів, а також став серйозною перешкодою для етнонаціональної консолідації курдів [182, р. 99].

Окремим фактором, який перешкоджав об'єднанню курдів, була та залишається політична роздробленість та відсутність єдиного лідера в процесі досягнення спільної мети. Більшість курдських партій не можуть домовитися про те, хто стане на чолі об'єднавчого процесу, що заважає здійснити бажання мільйонів курдів. Важливою політичною характеристикою курдського питання є наявність пережитків родоплемінного ладу. Так, курди живуть переважно кланами, а владні структури таких утворень залишаються досить корумпованими. Вони не хочуть

розлучатися зі своїми привілеями, які можуть втратити у разі політичних і економічних змін.

Збереження племінних пережитків гальмувало також й економічний розвиток відсталих територій курдського етносу. Курдським племінним вождям так і не вдалося виробити єдину загальнокурдську програму розвитку, що призвело до певної ізоляції кожної з частин етногеографічного Курдистану [182, р. 99]. Економіка курдів довгий час залишалася переважно аграрною, а політика урядів, що поділили Курдистан, була спрямована на гальмування розвитку курдських провінцій, створюючи умови для експлуатації сировинних і людських ресурсів, контролю над відсталими масами курдського населення [51, с. 111].

Сучасний етнічний Курдистан був та залишається неоднорідним у культурному відношенні. У зв'язку з тим, що курди протягом багатьох століть жили в розділеному географічному просторі, це зумовило вразливість процесу етнонаціональної консолідації курдів. Це призвело до того, що почуття національної єдності вкрай слабо розвинене в курдів, що веде до переважання інтересів окремо взятої групи над інтересами всієї нації. Не сприяє усвідомленню себе як окремої етнічної групи і той факт, що курди говорять на різних діалектах курдської мови. Курдська мова належить до однієї з груп північно-західних підгруп іранської мови. Однак, мова курдів відрізняється наявністю різних діалектів. Так, близько 60% курдів користуються діалектом курманджі, 16% курдів говорять на діалекті лурі, 12% курдів спілкуються на діалекті сорані, 4% віддані діалекту зазакі та горані [72, с. 217]. У конфесійному відношенні етнічний Курдистан також є неоднорідним. Незважаючи на перевагу ортодоксального суннізму, частина курдів є також прихильниками шиїзму, єзидизму, дервішських орденів (кадірійя, накшбандійя), очолюваних авторитетними харизматичними шейхами з сепаратистськими нахилами [88, с. 142].

З огляду на зазначені вище обставини, можна констатувати, що сучасний етнічний Курдистан не має географічної, економічної, культурної, мовної та релігійної гомогенності. Курдський націоналізм і процес національного формування

курдів здійснюється в кожному курдському ареалі їхнього проживання відповідно до специфіки держав, що підкреслює його локальність і партикуляризм.

Таким чином, на початку ХХІ століття курдський національний рух придбав форми неоднорідного та радикалізованого явища, в якому відзначається примат партикулярної складової над інтегральною. Однак, є ряд факторів, які значно підсилюють геополітичну значимість території Курдистану на початку нового століття. Перебуваючи в трикутнику басейнів Каспію - Перської затоки - Середземномор'я, етногеографічний Курдістан є найбільшим вузлом комунікацій на роздоріжжі Заходу, Сходу, Півночі та Півдня. У разі можливої реанімації історичного «шовкового шляху», Курдистан стане сполучною ланкою «євразійського коридору», що зв'язує Південно-Східну Азію в обхід Росії. Крім того, розташована в самому серці Близького та Середнього Сходу, територія Курдистану використовується як транзитна для перекачування нафти і газу. З огляду на ці обставини, курдський фактор набуває особливого значення, так як курди мають можливість блокувати як існуючі, так і заплановані газопроводи та нафтопроводи з Каспійського регіону та Перської затоки. Цей контроль може бути використано курдами з метою тиску на країни для пошуку ними мирного вирішення курдської проблеми [23, с. 15].

Цінність Курдистану обумовлена наявністю в його надрах значної кількості нафти. Особливе значення мають нафтові поля Кіркуку (Іракський Курдистан) з огляду як на обсяг запасів, так й виняткову продуктивність свердловин і географічне положення родовищ, що забезпечують дешевизну та зручність видобутку, а також транспортування сирої нафти до Туреччини та порти Середземного моря. Значні нафтові родовища експлуатуються в інших районах на північ від Мосула, а також між сирійським та турецьким анклавом проживання курдів в трикутнику Гарзан - Гермік - Раман. Крім того, надра Курдистану багаті та іншою мінеральною сировиною. У його турецькій частині розробляються родовища хромової руди, а також мідної та залізної руд, що мають світове значення. В іракській частині недавно відкриті багаті родовища уранових руд.

Велике значення для всього Близького та Середнього Сходу представляють також водні ресурси, якими багата територія курдів. Зокрема, річкова система Месопотамії (басейни річок Тигру і Євфрату) транспортує воду з багатих водою регіонів Східної та Південно-Східної Анатолії (Турецького Курдистану) і північного сходу Месопотамії (територія Іракського Курдистану і його західна частина) в суху зону півдня і живить арабські пустелі Близького та Середнього Сходу. Управління водними ресурсами транскордонних річок Тигру і Євфрату є предметом гострих суперечок між Туреччиною, Сирією, Іраком [5, с. 12]. При цьому самі курди не мають достатньо сил, щоб боротися за контроль над водними ресурсами. Однак сам факт наявності на їхній території повноводних річок в найближчому майбутньому зробить їх учасниками водних баталій, які вже визначають конфліктний потенціал регіону.

Ці фактори обумовлюють складність курдського питання та його потенціал впливати на міжнародні відносини як на регіональному так й позарегіональному рівні.

1.3. Ступінь вивчення проблеми та методологічні засади дослідження

З метою з'ясування недосліджених аспектів поставленої проблеми, історіографічний огляд уявляється доцільним зробити за географічним принципом. Усі дослідження, що складають історіографію досліджуваної теми, можна поділити на п'ять груп.

До першої групи належать праці українських авторів пострадянської доби, яких умовно можна поділити на дві підгрупи. До першої підгрупи належать українські вчені, які зосереджують свою увагу на дослідженні ситуації в цілому регіоні Близького та Середнього Сходу в умовах глобалізації. Серед них можна окремо виділити Р.Н. Жангожу, В.О. Шведа, В.К. Гуру, Р.В. Петюру. В цьому контексті певний інтерес представляє колективна монографія під редакцією Б.О. Парахонського «Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України» [5]. Монографія присвячена дослідженню концептуальних і прикладних аспектів міжнародних відносин на Близькому Сході,

аналізу особливостей формування ключових вузлів протиріч між регіональними акторами, розгляду напрямів двостороннього та багатостороннього співробітництва країн регіону.

Окремої уваги заслуговують роботи Р.Н. Жангожи [25; 26; 27], в яких досліджуються особливості транскультурних процесів в умовах глобалізації, окремі аспекти теорії етносу, історичної еволюції нації, націоналізму, національної самосвідомості та ідентичності, а також тенденції соціальних процесів у мусульманському середовищі в різних країнах. В наукових працях автора чітко виявлено ряд ключових особливостей і проблем сучасної мусульманської ідентичності, що має вагоме значення для вироблення близькосхідної стратегії України.

З точки зору взаємодії держав Близького та Середнього Сходу з іншими країнами певний інтерес представляє колективна «США і світ ХХІ століття» [73]. Монографія присвячена аналізу чинників трансформації сучасної системи міжнародних відносин, дослідженню зовнішньополітичних і безпекових аспектів регіональних стратегій США та з'ясуванню особливостей їхньої взаємодії з ключовими акторами Близького та Середнього Сходу.

Друга підгрупа українських вчених складається з нечисленних експертів з курдознавства. Серед українських дослідників, які працюють безпосередньо над курдським питанням, можна виділити Ларису Миколаївну Ямпольську [87; 88; 89; 90], яка у ряді своїх наукових публікацій по-новому висвітила історію курдських рухів ХІХ - початку ХХ століття, підкреслила їхній складний та суперечливий характер, а також довела існування одночасно двох тенденцій – партикулярної та інтегральної, які обумовлені внутрішніми протиріччями в курдському русі та особливостями етногенезу курдів.

У роботі В'ячеслава Голуба «Становище курдської меншини на території Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст..» на основі порівняльно-історичного методу досліджується становище курдської меншини на території чотирьох країн їхнього проживання, а також висвітлюється ставлення офіційної влади до них. Встановлено, що урядові кола Туреччини, Ірану, Іраку та

Сирії зацікавлені у недоторканості їхніх кордонів та збереженні територіальної цілісності. Автором зазначається, що курдський національний рух ставить різні вимоги перед урядами чотирьох країн, в деяких випадках обмежуючись наданням автономії, а в інших – вимагаючи незалежності Курдистану [17, с. 159].

Євген Григорович Сінкевич та Світлана Миколаївна Попова у своїй науковій статті «Курдська проблема на рубежі XX-XXI століть» [68] доводять, що в даний час існують реальні можливості для поетапного вирішення курдської проблеми, однак необхідною умовою цього є підтримка зусиль курдського народу з боку світової спільноти.

У сучасній українській історіографії дослідження ролі курдського фактору у формуванні нової архітектури на Близькому та Середньому Сході відзначається фрагментарністю, що обумовлено низькою активністю України в регіоні. Загалом можна констатувати недостатню кількість наукових публікацій та абсолютну відсутність монографій, які б були повністю присвячені вивченню предмета представленого дослідження. Незважаючи на те, що наразі важко говорити про активну політику України на Близькому та Середньому Сході, в нашій країні поступово зростає усвідомлення необхідності активізації відносин з регіоном, а тому постає природна потреба в концептуальному забезпеченні цих відносин, зокрема, в плані визначення українського підходу до тлумачення курдського фактору в міжнародних відносинах.

До другої групи історіографії досліджуваної теми належать наукові доробки російських вчених пострадянської доби. Значення курдської проблеми в XX столітті було розкрито в роботі російського дослідника Михайла Семеновича Лазарева «Курдистан і курдське питання (1923-1945)» [39], в якій автор зробив спробу розкрити тенденції окремих кіл Туреччини, Сирії, Ірану та Іраку використовувати курдські племена для зміцнення власного становища. На основі архівних джерел, документальних публікацій і відповідної літератури М.С. Лазарев розглядає зовнішньополітичний аспект «курдського питання», позиції правлячих кіл Ірану та Османської імперії, а також великих держав – Англії та Росії – в цьому питанні. М. С. Лазарев наголошує на характерному для західноєвропейської історіографії

прагненні зображати курдів як «розбійницький народ». Спираючись на велику кількість архівних матеріалів, автор визначає час виникнення курдської проблеми як важливий чинник міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході. Він приходить до висновку, що курдське питання виникає не в період першої світової війни, як вважалося до того, а ще в XIX столітті.

В своєму іншому дослідженні «Курдський націоналізм в XX столітті (особливості розвитку та сучасний стан)» [41] М.С. Лазарев зробив спробу розкрити прагнення окремих кіл Туреччини, Сирії, Ірану та Іраку використовувати курдські племена для зміцнення власного становища. Крім того, у його роботі висувається точка зору, що для становлення курдського національної самосвідомості та політичного руху необхідно зовнішнє втручання.

У 1999 році побачило світ фундаментальне дослідження «Історія Курдистану», яке було підготовлене провідними російськими курдознавцями М.С. Лазаревим, Ш.Х. Мгої, Є.І.Васильєвою, М.А.Гасратяном, О.І.Жигаліною [13]. Книга охоплює історію курдського народу з періоду арабського завоювання території Курдистану і до наших днів. Це видання є першою спробою російських курдознавців здійснити комплексне дослідження з історії курдів і Курдистану за період з середини 1 тисячоліття н.е. до наших днів. У книзі представлений аналіз основних фактів, що стосуються багатовікової історії курдського народу. При цьому автори спираються передусім на досягнення російського та радянського курдознавства. Відсутність сталих традицій в освітленні вузлових моментів курдської історії, слабкість і недостатність джерельної та літературної бази не дозволили авторам домогтися єдності в авторському підході до викладу різних періодів курдської історії.

Вплив курдського фактору на політику інших держав та акторів, які знаходяться поза регіоном Близького та Середнього Сходу, був досліджений в роботі Нодара Зейналовича Мосакі «Курдистан та курдське питання в політиці Заходу та Росії (90-і роки XX століття – початок XXI століття)». Виходячи з того, що курдське питання є об'єктом регіональних міжнародних відносин, автор наголошує на спроможності національного руху курдів впливати на політику США,

Європейського Союзу та Росії [54]. В монографії досліджується трансформація зовнішньополітичних настанов основних учасників міжнародних відносин стосовно курдського питання з початку війни в Перській затоці і до підписання американо-іранської угоди в кінці 2008 року.

Незважаючи на позитивні сторони зазначених робіт, не можна не зазначити не менш явні недоліки російського курдознавства. Серед них на перший план висуваються однобічність та необ'єктивність при характеристиці важливих соціальних, національних і політичних особливостей національного руху курдів, що пояснюється спробами російської науки виправдати агресивну політику РФ на Близькому та Середньому Сході.

Третя група робіт, що складають історіографію досліджуваної теми, представлена працями вчених Близького та Середнього Сходу. Характерною особливістю цих досліджень є те, що їхні автори приділяють увагу передусім аналізу впливу курдського фактору на регіональному рівні. Ця група поєднує широке коло робіт, автори яких зосереджуються саме на Туреччині (Ілдіз Керім, Месут Йеген), Сирії (Едгар Елбакян), Іраку (Мухамед Расул Салам, Води Дзуїд, Омар Алі, Доктор Хава) та Ірані (Фаріде Кухі-Камалі), а також здійснюють спроби пояснити причини загострення курдського питання на сучасному етапі політичного розвитку чотирьох країн (Язар Алі Баймароглу).

Особливий інтерес в цьому контексті представляє спільна наукова робота Емея Еліфа Тугдара та Серхуна Ала «Компаративістська курдська політика на Близькому Сході» [234], яка пропонує дослідження політичної, соціальної та економічної внутрішньо-курдської динаміки на Близькому та Середньому Сході шляхом порівняльного аналізу основних дійових осіб, їхніх ідей та політичних інтересів. Характерною особливістю цієї наукової праці є те, що на відміну від інших робіт, які зосереджуються передусім на відносинах курдів з країнами їхнього проживання, це дослідження аналізує внутрішньо-курдську динаміку в історичному та теоретичному контексті, надаючи перевагу компаративістському методу. Хоча дослідження Емея Еліфа Тугдара та Серхуна Ала претендує на те, щоб вважатися комплексним та всеосяжним, воно не позбавлене й певних недоліків. Так, поза

увагою авторів залишається питання політичної ідентичності курдів, що не дозволило провести порівняльний аналіз ідеологічних текстів, підготовлених курдськими політичними партіями.

Виправити цей недолік намагається Води Дзуїд. В своєму дослідженні «Рух курдського народу» [253] В. Дзуїд аналізує досвід курдських політичних партій в історичному контексті, а також висвітлює складні умови, в яких політичний рух курдів намагався вижити та діяти протягом останніх десятиліть. Автор наголошує на політизованості курдської культури, яка вважалася загрозою територіальній цілісності та безпеки держав, де вони проживають. Зосереджуючись на причинах розколу між політичними партіями та подальшою фрагментацією курдського руху, В. Дзуїд наголошує на суперництві між племінними вождями та прогресивними верствами курдського суспільства. В. Дзуїд підкреслює, що курдські політичні партії завжди діяли як посередники між державою та курдським суспільством щодо соціальних проблеми, однак останнім часом з загостренням курдського питання спроможність сторін до посередництва поступово знижується внаслідок ослаблення традиційних форм соціальних структур в курдському суспільстві.

Окремо слід зазначити дослідження Надера Ентасара [136], який представив детальний аналіз впливу курдського фактору на ірано-іракські відносини в контексті останніх трансформацій на Близькому та Середньому Сході. Автор наголошує, що курдське питання є постійно діючим фактором, який здійснює значний вплив на внутрішньо - і зовнішньополітичну стратегію Ірану та Іраку, а також на ситуацію в регіоні в цілому.

Четверту групу складають наукові напрацювання дослідників з європейських країн та США. Сучасна західна історіографія представлена значною кількістю праць з даної проблематики, тому вважається доцільним класифікувати дослідження західних авторів за трьома напрямками.

По-перше, специфіка дослідження вимагає виокремити теоретичні дослідження, що зосереджені на з'ясуванні ролі етнонаціональних факторів в міжнародних відносинах. Так, в цьому контексті передусім необхідно зазначити наукові доробки, в яких пропонується визначення таких понять, як «етнос» та

«нація» [223], вивчаються причини етногенезу, а також висвітлюються особливості сучасного національного дискурсу [121]. Зокрема, феномен «етнічної ідентичності» став об'єктом дослідження представників примордіалізму (Едвард Шилз) інструменталізму (Крофорд Янг, Генрі Теджфел), конструктивізму (Фредрік Барт). Автор визначає розбіжності, які існують між представниками цих підходів, у трактуванні таких понять, як «етнос» та «нація», які є визначальними для аналізу сучасного стану курдського руху та його спроможності реалізувати право на самовизначення.

Другий напрям досліджень західних авторів зосереджується на аналізі процесу соціокультурних і політичних трансформацій, які сприяли формуванню сучасної курдської ідентичності та еволюції курдського питання в Ірані, Іраку, Туреччині та Сирії. Серед дослідників цієї проблематики можна виділити Девіда Макдовела, Девіда Романо, Генрі Баркі та Грема Фюлера, Майкла Гюнтера, Наталі Деніс, Роберта Олсона, Давіда Філіпса, Ліама Андерсона та Гарета Станфілда. Особливий інтерес представляють доробки Філіпа Крейенброска та Стефана Сперла [182], які у своїй праці намагаються охопити соціальні, політичні, юридичні, релігійні та мовні особливості, які вплинули на курдський національний рух. В дослідженні також представлена новітня історія курдів в Туреччині, Іраку, Ірані, Сирії та Радянському Союзі, а також корисна довідкова інформація щодо численних курдських іммігрантів та шукачів притулку в Західній Європі та Північній Америці.

Третій напрям наукових праць західних авторів представлений дослідженнями історико-політичного характеру, в яких аналізуються історія та еволюція політики США та ЄС щодо курдів. Ці праці дозволяють простежити трансформацію стратегії Вашингтона та Брюсселя щодо курдського питання.

Під час дослідження еволюції відносин США з курдами значний інтерес представляє монографія Маріанни Чарунтакі «Курди та зовнішня політика США: міжнародні відносини на Близькому Сході з 1945 року» [114], яка містить детальний огляд американсько-курдських відносин та аналіз їхнього впливу на регіональну та глобальну політику. Аналіз документів, вилучених з державних архівів, та інтерв'ю з політичними діячами як у Північному Іраку, так і в Сполучених Штатах формують

теоретико-концептуальне ядро дослідження. Авторка пропонує своє розуміння курдського фактору як ключового в контексті регіональної демократизації держав на Близькому та Середньому Сході, а також збереження регіонального балансу сил на користь США.

Еволюція курдського питання в політиці ЄС представлена в цілому в контексті відносин ЄС з Туреччиною. Так, особливе місце серед таких робіт займає дослідження Наталі Точчі «Європейське майбутнє Туреччини» [231], в якому досить ґрунтовно досліджуються як міжнародний, так і внутрішній аспекти курдського питання в Туреччині, а також пропонується декілька сценаріїв розвитку відносин між ЄС та Туреччиною з огляду на загострення або послаблення курдського фактору.

Водночас, ознайомлення з роботами західних науковців з даної проблематики дає змогу зробити висновок про нерівномірність розподілу уваги до курдського фактору. Залежно від зовнішньополітичних пріоритетів США та ЄС відповідно, об'єктом дослідження американських вчених був та залишається Іракський Курдистан та його взаємодія з Вашингтоном, в той час як європейські дослідники зосереджуються передусім на курдському питанні в Туреччині в контексті євроінтеграційної стратегії останньої.

І тільки в останні роки з'являється ряд наукових праць, які зосереджуються на курдському факторі в сирійському конфлікті та його спроможності впливати на політику США та ЄС в регіоні. Серед дослідників, які займаються цією тематикою, слід назвати Крістофера Філіпса, Харьєт Алсоппа та Майкла Досталю. Цікавим є той факт, що риторика цих досліджень суттєво відрізняється від риторики російських науковців, які в цілому критично ставляться до втручання США та ЄС у конфлікт в Сирії, наголошуючи на використанні курдів для досягнення власних суто прагматичних цілей.

П'ята група робіт, що складає історіографію досліджуваної теми, представлена науковими доробками дослідників з Азійсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Китаю та була задіяна під час дослідження курдського фактору в політиці КНР. Деякі китайські науковці (Лін Жонгмін, Яо Куангій) торкаються прав курдів в

окремих державах, в більшості випадках – Туреччині, в контексті дослідження близькосхідної політики Китаю. Єдине дослідження, яке присвячене безпосередньо підходу КНР до курдського питання, було опубліковано в 2017 році та його автором став директор Інституту Західної Азії Тан Чжичао [250]. Автор підкреслює посилення ролі курдського фактору в регіональній політиці Китаю, а також наголошує на залежності між сприятливим вирішенням курдської проблеми та інтенсифікацією відносин курдів з зовнішнім світом.

Під час підготовки дослідження було проаналізовано низку авторефератів дисертацій, а також самі дисертації, присвячені курдському фактору в міжнародних відносинах, а також спорідненим з цим питанням.

В дисертаційному дослідженні Аднана Тахи Махді «Проблема автономії курдського народу в Іраку» [50], захищеному ще за радянських часів визначаються причини напруженості в міжнаціональних відносинах в Іраку, дається оцінка заходів урядів країни щодо курдської проблеми; здійснюється спроба знайти ефективні та реальні способи вирішення курдського питання в Іраку.

Дисертаційне дослідження Хассо Омара «Курдська проблема в Туреччині після Другої світової війни» [81] містить цікавий етнографічний матеріал, що дозволяє простежити структуру формування традиційних соціальних зв'язків у курдів. Перевагою цієї роботи можна вважати те, що автор намагається виявити характер економічних і політичних відносин між центром і курдською периферією, які мають певні риси внутрішнього колоніалізму. Однак фактичний матеріал, який стосується курдської меншини в Туреччині, ґрунтується на досить застарілих даних, які вже втратили власну актуальність, а сама робота відрізняється високим рівнем ідеологізованості та догматизму.

За роки незалежності в Україні курдському питанню був також присвячений ряд дисертаційних досліджень. Особливий інтерес представляє дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук Бхарі Абдули Хадера «Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому і Середньому Сході в середині 70-х – 90-х рр.» [8], в якій автор дійшов висновку, що курдська проблема не є проблемою національної меншини, а є питанням розділеної країни та нації, яка

має право на самовизначення. Автор підкреслює, що курдська проблема належить до числа складних міжнародних проблем, які мають національний, регіональний і міжнародний характер, та її вирішення не може бути забезпечено в рамках однієї держави.

У дисертаційному дослідженні Умара Гулла Маруфа «Проблема міжнародної правосуб'єктності курдського народу в сучасному міжнародному праві» [49] вперше в українській та зарубіжній літературі проведено теоретичний огляд міжнародної правосуб'єктності курдського народу як основи для реалізації його права на самовизначення в сучасних умовах. Автор зробив висновок, що реалізація права на самовизначення курдського народу в кожній з держав, які поділили Курдистан, буде здійснюватися в різній формі, починаючи від надання статусу автономії закінчуючи створенням федерації з центральним урядом.

Дисертаційне дослідження Алі Кадера Гами Маквана «Курдська проблема в контексті врегулювання іракської кризи» [46] присвячено дослідженню курдської проблеми після повалення режиму Саддама Хусейна. Автор доводить, що курдський національно-визвольний рух з об'єкта політики регіональних та позарегіональних держав перетворився в самостійний суб'єкт міжнародних відносин в регіоні Близького і Середнього Сходу. Особливий інтерес ця робота представляє завдяки спробі автора визначити ймовірні сценарії розвитку ситуації в Іраку, які умовно можна розділити на «оптимістичні» і «песимістичні», що дозволяє ще раз замислитися над необхідністю пошуку якнайшвидшого вирішення курдської проблеми.

Окремо слід зазначити ті дисертаційні дослідження, які не присвячені курдському питанню безпосередньо, але торкаються окремих його аспектів. Так, Ірхін Олександр Анатолійович, аналізуючи основні вузли протиріч між США та Туреччиною в своїй дисертації «Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки» [32], зосереджує увагу саме на курдській проблемі, яка демонструє неспівпадіння національних і блокових інтересів. Однак, попри очевидні суперечності, автор припускає, що у довгостроковій перспективі курдський фактор не зможе дестабілізувати турецько-американське партнерство.

Дисертаційне дослідження Кадіма Хайдер Аділ Аль-Азаві [2] присвячене еволюції регіональної політики Турецької Республіки. Курдський фактор привертає увагу автора в контексті переговорного процесу між Анкарою та Брюсселем та розглядається не лише як внутрішньополітична проблема Туреччини, що пов'язана з правами національних меншин і гальмує процес приєднання Анкари до ЄС, але й як перешкода для встановлення добросусідських відносин із суміжними державами, зокрема з Іраком, на півночі якого базуються бойовики визнаної в Туреччині терористичної РПК. Автор також наголошує, що курдський чинник грає значну роль у формуванні відносин Туреччини з іншими державами регіону, де проживають курди. В цьому контексті автор не виключає виникнення безпекових альянсів між Турецькою державою та її цивілізаційно-історичними антагоністами – Іраном і Сирією з метою збереження їхньої територіальної цілісності перед загрозою курдського націоналізму.

Аналіз дисертаційних досліджень свідчить про те, що комплексне вивчення курдського фактору в міжнародних відносинах все ще залишається на периферії інтересів наукового середовища. У переважній більшості дисертаційних робіт курдське питання досліджується фрагментарно або охоплює незначні хронологічні рамки. Комплексне дослідження курдського фактору на регіональному та глобальному рівнях не проводилося ще в жодному дисертаційному дослідженні. Значна частина дисертаційних робіт освітлює окремі аспекти курдського фактору, зосереджуючись суто на окремих країнах, де проживає курдська спільнота, або хронологічному періоді, який залишився в минулому столітті, що не відповідає вимогам комплексного актуального дослідження за даною тематикою.

Завдання дисертаційної роботи зумовили залучення широкого кола джерел, які належать до чотирьох основних груп.

Перша група – офіційні документи та законодавчі акти, що закріплювали права та обов'язки курдів в кожній з країн їхнього проживання, а також угоди між різними політичними силами курдського національного руху та заяви окремих курдських лідерів [92; 168; 169; 115; 155; 172; 230].

Друга група – резолюції, комюніке та висновки міжнародних міжурядових організацій (ООН) [235; 236], а також рішення Європейської Ради [118; 141], звіти Європейського Парламенту [142; 143], резолюції Європейського Парламенту [144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154; 155], а також інші документи, ухвалені ЄС, які торкаються курдського питання [139; 117; 120; 123; 131; 132].

Третя група – документи та матеріали, підготовлені міжнародними неурядовими організаціями, такими як Amnesty International [96; 222] та Human Rights Watch [91; 116; 209].

Четверта група – офіційні документи, угоди, матеріали США та РФ, які торкаються курдського питання або країн, в яких проживає курдська меншин [77; 93; 201; 202; 228].

П'ята група джерел представлена матеріалами преси та інформаційних агентств, зокрема, з російських інтернет видань - Oil&Gas Journal Russia [45], західних друкованих видань – газет The New York Times [185], The Washington Post [193; 239], The Washington Times [242], а також західних інтернет видань – The Foreign Policy [221], Al-Monitor [248], близькосхідних видань - Turkish Daily News [137] та ін.. Незважаючи на певну міру заангажованості таких видань, більшість матеріалів, опублікованих в пресі, заслуговує на увагу, оскільки вони дають можливість простежити будь-які політичні, економічні або соціальні коливання на Близькому та Середньому Сході внаслідок останніх подій в регіоні.

У дисертаційному дослідженні також були використані довідкові видання: науково-популярний довідник «Країни та народи Близького та Середнього Сходу. XIII. Курдознавство», який пропонує загальний огляд населення, економіки та господарства Ірану, Іраку, Сирії та Туреччини XX століття [72]; «Мала енциклопедія етнодержавознавства» [47], в якій розглянута етнонаціональна сфера під кутом зору нового напрямку наукових досліджень, а також висвітлюються «старі» та вводяться в обіг «нові» терміни та поняття у сфері етнонаціональних відносин. В роботі також використані звіти статистичного бюро Європейської комісії [101].

Методологічний інструментарій дисертаційної роботи складається з трьох основних компонентів – наукових принципів, методів та підходів до досліджень.

Для досягнення мети та виконання задач, поставленими під час проведення дослідження, автор дотримувався таких принципів, як історизм, що надав можливість розглянути досліджуваний предмет в конкретній історичній ситуації, та об'єктивність, який передбачає відмову від ідейно-політичної упередженості в оцінці поглядів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників регіону, в цілому, та курдського питання, зокрема.

Найважливішим компонентом методологічного інструментарію дослідницької діяльності є методи, що в найзагальнішому випадку означають засоби досягнення мети та розв'язання поставлених науково-дослідницьких завдань.

Серед основних методів, які застосовувались в роботі, слід назвати *порівняльно-історичний метод*, що дав можливість виявити загальні та специфічні риси предмета дослідження, тенденції та закономірності його розвитку, і *політико-описовий метод*, що забезпечив систематизацію та загальний аналіз первинної фактологічної інформації.

У дисертаційному дослідженні використано метод *періодизації*, за допомогою якого автор розглянув розвиток зовнішньополітичних стратегій США стосовно курдів, виділивши основні етапи і характерні риси.

При підготовці дисертаційного дослідження був використаний *статистичний метод*, який дозволив дослідити який дозволив дослідити показники розвитку регіонів, де мешкають курди.

На різних етапах наукової роботи при вирішенні окремих завдань дослідження застосовувався широкий спектр конкретних методів збору фактичних даних, їх обробки і аналізу. Для роботи з емпіричними даними використовувався *метод «кейс-стаді»*, спрямований на послідовне і детальне вивчення об'єкта спостереження з урахуванням різних доступних способів збору інформації. Цей метод надав можливість отримати більш глибоку інформацію про приховані механізми та латентні процеси у курдському національному русі.

Метод контент-аналізу використовувався в роботі з офіційними документами, офіційними заявами та промовами представників Туреччини, Сирії, Іраку та Ірану щодо прав та положення курдів, позарегіональних гравців щодо

курдського питання, а також представників курдської меншини.

В процесі дослідження майбутніх сценаріїв розвитку курдських анклавів в Сирії, Іраку, Ірану та Туреччині, потенційних наслідків від загострення курдського питання, а також різноманітних шляхів його вирішення використовувався *метод прогнозування*.

Серед інших методів дослідження варто зазначити *метод екстраполяції*, який дозволив перенести певні характеристики відносин США, ЄС, РФ та Китаю з Іраком, Іраном, Сирією та Туреччиною на взаємини Вашингтону, Брюсселя, Москви та Пекіну з курдськими меншинами у вище згаданих країнах, та *аналіз тенденцій зовнішньої політики* окремих держав і світового розвитку.

Також був використаний *SWOT-аналіз* для різнобічного аналізу зовнішньополітичних стратегій США, ЄС, РФ та Китаю щодо курдського питання з метою встановлення зв'язків між найхарактернішими для цих акторів можливостями та загрозами. Результати цього аналізу, досягнуті на основі застосування вказаного методу, в подальшому можуть бути використані для формулювання та вибору найбільш оптимальних стратегій США, ЄС, РФ та Китаю в регіоні.

І не менш важливими у науковому дослідженні запропонованої теми стали різноманітні підходи. У контексті порушеної проблеми особливо важливу роль відіграє *системний підхід*, за допомогою якого здійснено спробу дослідження предмета в системно-структурному відношенні, що дозволяє створити цілісне уявлення як про сам предмет, так і його окремих елементах;

Для аналізу різних концепцій щодо таких понять як етнос та нація, а також поглядів на перспективи подальшого розвитку міжнародних відносин з урахуванням курдського фактору, які існували або існують у вітчизняній і зарубіжній політичній науці, був застосований *компаративістський підхід*, який передбачає зіставлення однотипних явищ або елементів з метою виявлення їхніх загальних і специфічних рис. Також він дозволив оцінити ступінь ідеологізованості і догматизму наукових робіт, присвячених цій проблематиці.

Структурно-функціональний підхід сприяв визначенню ступеня впливу

курського фактору на внутрішню політику регіональну політику Туреччини, Іраку, Сирії та Ірану і зовнішню політику США, ЄС, РФ та КНР, а також – на стратегічну політичну регіону в цілому.

Для вирішення дослідницьких завдань часто буває неможливим і некорисним залишатися тільки в межах основної наукової дисципліни, тому необхідно звертатися до методів, фактів, ідей, концепцій інших. Вважаючи міжнародні відносини наукою комплексною, інтегральною, що має справу з усіма суспільними явищами, автор вважає необхідним залучити доробки інших наук (конфліктологія, етнографія, філософія, історія, соціологія, право), які також зосереджуються на вивченні основного або суміжного об'єкта спостереження. У цьому контексті в представленому дослідженні широко використано *міждисциплінарний підхід*, який передбачає перенесення ідей наукового пізнання з однієї галузі науки в іншу, а також використання понятійно-категоріального апарату різних наук. Такий підхід дозволив зосередитися на вивченні ключових напрямів взаємин між регіональними державами, з одного боку, та позарегіональними акторами з іншого, що під впливом курдського фактору наповнюються новим змістом і демонструють нову динаміку. Застосування у процесі дослідження міждисциплінарного підходу дало можливість здійснити цілісний аналіз наукової спадщини вивчення курдського питання в еволюційному контексті.

Сукупність вищезгаданих принципів, методів та підходів, на думку дисертанта, забезпечує об'єктивне розуміння проблеми та її дослідження в рамках політологічного знання. Поєднання різних методів, підходів та принципів дозволяє робити максимально об'єктивні висновки при аналізі такого складного явища, як курдське питання.

Висновки до розділу I:

Тематика роботи зробила доцільним залучення до дослідження таких понять, як «етнос» та «нація», а також суміжних з ними категорій. Необхідно відзначити, що серед вітчизняних та західних вчених все ще продовжуються дискусії щодо вироблення єдиної точки зору на ці поняття. Критичне осмислення різних підходів

та позицій по зазначеній проблематиці дозволило дисертанту виробити власну позицію щодо розмежування цих понять, що зводиться до визнання наступництва в питанні кореляції між поняттями «етнос» та «нація». Поряд з тим як по-різному сприймають курдів уряди держав, де проживає курдська меншина, самі курди мають різний рівень самосвідомості. Курдський націоналізм є етнічним за своєю суттю, який приймає одразу ж інтегральну та партикулярну форми, з одного боку, прагнучи об'єднати курдів через державні кордони та створити незалежну курдську національну державу, а з іншого – реформувати політичні інститути регіональних держав та забезпечити захист власних прав у межах автономії.

Впродовж століть об'єднавчий процес серед курдів гальмувався як політикою держав, що розділили курдські землі, так й об'єктивними факторами, що призвело до географічної, економічної, культурної, мовної та релігійної гетерогенності серед курдів. Однак, на початку нового століття значно підсилюється геополітична значимість території Курдистану. На сучасному етапі курдському питанню вдалося закріпити за собою статус інтернаціонального. Сьогодні курдський фактор здатен легко підірвати крихке положення в чотирьох державах проживання курдської меншини та призвести до дестабілізації на всьому Близькому та Середньому Сході.

Таким чином, можна зробити висновок, що курдознавство належить до числа перспективних тем для досліджень. У той же час слід зазначити, що в сучасній історіографії відсутнє комплексне дослідження місця та ролі курдської проблеми в міжнародних відносинах на Близькому і Середньому Сході в 1990-і роки, хоча окремі аспекти цього питання розглядалися в роботах, зазначених вище. Автору уявляється, що настав час для систематичного вивчення місця та ролі курдського фактору в сучасних міжнародних відносинах, що надасть можливість прогнозування, планування та ефективного управління кризовими явищами як на регіональному, так і національному рівнях. Це підсилює як актуальність, так і новизну даного дослідження.

РОЗДІЛ II. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР КУРДСЬКОГО ФАКТОРУ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

2.1. Значення курдського фактору в іракській кризі 2003 року

До початку іракської кризи курдські провінції Іраку були найбільш розвиненими в порівнянні з територією проживання курдів в Сирії, Ірані та Туреччині. Ще на початку 90-х років XX століття в період війни в Перській затоці, Іракський Курдистан став об'єктом пильної уваги з боку Сполучених Штатів, які мали намір в перспективі використовувати курдський націоналізм для реалізації своїх інтересів на Близькому і Середньому Сході. Тому після війни в Перській затоці іракські курди отримали статус реальної автономії в Іракському Курдистані та знаходилися під заступництвом НАТО. На автономній території, що складалася з двох ареалів, підконтрольних Демократичній партії Курдистану (ДПК), очолюваній Масудом Барзані, та Патріотичним союзом Курдистану (ПСК) на чолі з Джалалем Талабані, іракські курди заснували органи законодавчої і виконавчої влади, приступили до створення демократичних інститутів. За 13 років існування курдської автономії курдам вдалося домогтися значних успіхів у політичній та господарській сферах, головним чином, завдяки реалізації програми «нафта в обмін на продовольство» [125, р. 79].

Події 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку, які були кваліфіковані американською адміністрацією як «акт війни», яка була розв'язана міжнародним тероризмом проти всього цивілізованого людства, стали приводом для початку Вашингтоном та його союзників широкомасштабних дій проти країн, в яких, на думку США, панував диктаторський режим. Серед таких країн режим Саддама Хусейна займав особливе місце.

Рішення Вашингтону та його союзників щодо ліквідації режиму С. Хусейна військовим шляхом поставило в скрутне становище курдський автономний район Іраку. З одного боку, курди традиційно покладали надії на світову спільноту на чолі з США у питанні очищення Іраку від влади, жорстокість якої вони повною мірою відчували на собі. Курди були вдячні американцям та іншим членам міжнародної

антиіракської коаліції за те, що ті врятували їх у 1991 році від загрози геноциду, зробили суттєвий внесок в стабілізацію ситуації в Південному Курдистані в 1990-ті роки та сприяли його динамічному розвитку.

Разом з цим, як М. Барзані, так й Дж. Талабані висловлювали серйозні побоювання з приводу наслідків вторгнення збройних сил США та їхніх союзників в Ірак, найважливішим з яких було питання організації влади в постхусейнівський період. Вони підкреслювали, що тільки співробітництво американських військових з іракською опозицією може забезпечити державі стабілізацію в перехідний період і врятувати її від анархії. Якщо ж США в своїх спробах навести мир та законність в Іраку почне діяти самостійно без залучення самих іракців, які багато років боролися проти диктатури С. Хусейна, тоді не тільки Іраку, але й регіону в цілому доведеться зіткнутися з величезною гуманітарною катастрофою, мільйонами біженців, та стрімким зростанням екстремізму та тероризму. Багато з прогнозів курдських лідерів стали жорстокою реальністю [71, с. 34].

20 березня 2003 року війська США та їх союзників розпочали військову операцію проти Іраку [212, р. 1351]. Доля Іракського Курдистану після повалення режиму С. Хусейна опинилася в повній залежності від тих процесів, які охопили Ірак в цілому.

Курдські загони пешмерга разом з американськими частинами брали участь у локальних операціях зі встановлення контролю над територією Північного Іраку – містами Кіркук та Мосул. 1 травня 2003 року президент США Джордж Буш мол. заявив про завершення широкомасштабної операції в Іраку. Однак невдовзі силам коаліції довелося зіткнутися зі збройним опором іракців та актами терору проти окупаційних військ.

Згідно з резолюцією 1483 РБ ООН від 22 травня 2003 року, функції управління державою на період формування міжнародно визнаного уряду Іраку були покладені на Тимчасову коаліційну адміністрацію, під егідою якої була заснована Іракська тимчасова адміністрація [236]. Центральне місце в Тимчасовій адміністрації займала Правляча рада Іраку, яка була заснована 13 червня 2003 року.

Протягом декількох місяців після повалення баасістського режиму в іракській політиці відбувалася активна боротьба між різними політичними силами нового Іраку за просування моделей майбутнього країни. Курди, наприклад, наполягали на федералізації держави, формуванні єдиного курдського суб'єкта федерації, розширення меж курдської автономії за рахунок Кіркуку, Ханекіна і деяких інших районів. Араби, погоджуючись з курдами про доцільність федеративного устрою країни, пропонували сформувати федерацію з провінцій, тобто, по суті, не змінювати принципово систему державного устрою, а дещо децентралізувати управління країною. Американці в цілому підтримували арабів.

Першим найважливішим документом нового Іраку стала Угода про політичний процес, яка була підписана 15 листопада 2003 року керівником Тимчасової коаліційної адміністрації Полом Бремером і тодішнім головою Тимчасової правлячої ради Іраку Дж. Талабані.

Згідно з Угодою, Асамблею буде обрано до 31 травня 2004 року. Саме до цієї дати повинна відбутися передача суверенних повноважень для управління Іраком.

Угода також передбачає проведення до 31 грудня 2005 року народного референдуму з ратифікації нової конституції та виборів до нового уряду Іраку [92].

Відразу ж після підписання Угоди Пол Бремер, зустрівшись з М.Барзані, запропонував йому підтримати проект створення федерації в Іраку на основі «адміністративних провінцій». Однак М.Барзані відкинув пропозицію П.Бремера, заявивши про необхідність перегляду Угоди з огляду на те, що в ній не містилося жодної згадки про права курдів в Іракській федерації. На його думку, іракська проблема не могла бути вирішена окремо від курдської проблеми [229, р. 195].

Вже 20 грудня 2003 року п'ять курдських лідерів Джалал Талабані, Масуд Барзані, Салахеддін Бахоудін, Махмуд Отман і Дара Нур аль-Дін подали законопроект, в якому докладно окреслили своє бачення федералізму, під яким розуміється політичний федералізм на географічній і національній основі, який надає курдам право самостійного управління власними справами, а іншим меншинам – релігійні гарантії на основі регіональної конституції і конституції центральної держави. Це дозволило б курдам брати реальну участь в ухваленні

політичних рішень не тільки в межах регіону, але і на рівні всієї іракської федеральної держави [170].

8 березня 2004 року Правляча рада Іраку підписала доленосний документ - Закон про управління державою Ірак в перехідний період (або тимчасова Конституція Іраку), який містив 9 глав і 62 статті [168]. Основним завданням тимчасової Конституції Іраку 2004 року було формування основ нової державно-політичної системи країни та підготовка до ухвалення нового Основного закону країни. Особливістю змісту і всього характеру тимчасової Конституції було те, що вона ухвалювалася в умовах іноземної військової окупації, ліквідації всіх старих державно-правових установ, заборони правлячої в країні партії БААС, ломки багатьох державних моделей і стереотипів, сформованих у іракців за попереднього режиму. Оскільки до розробки тимчасової Конституції були залучені, в основному, західні, і, в першу чергу, американські конституціоналісти, сам текст документу в значній мірі був побудований на принципах і моделях західної демократичної системи і тільки в незначній мірі відображав традиційні для арабських політичних систем норми, а також співвідношення політичних сил, що склалося в країні на тому етапі.

Найгостріші дебати розгорнулися навколо двох питань – форми територіального устрою та механізму прийняття рішень на загальноіракському рівні. Курдам вдалося наполягти на створенні федеративного Іраку, і це незважаючи на те, що тільки 22% іракців під час опитування висловили свою підтримку федерації в той час, коли більшість респондентів (62%) не підтримали ідею створення федерації та висловились за формування унітарної централізованої держави [61, с. 70]. Федеративний устрій Іраку був закріплений в статті 4 тимчасової Конституції [168].

Щодо другого питання, курди усвідомлювали, що їхнє прагнення до виборної демократії теоретично може обернутися проти них. Так, максимальна кількість голосів, які курди можуть отримати в результаті будь-яких загальноіракських виборів, становить від 20 до 30%. Вони розуміли, що, домовившись, араби можуть більшістю голосів в загальнонаціональному представницькому органі провести будь-яке

антикурдське рішення. Тому іракські курди домагалися визнання необхідності прийняття рішень консенсусом, аргументуючи свою вимогу тим, що нова іракська конституція не повинна бути питанням більшості або меншості; вона повинна бути результатом консенсусу. Як наслідок, у тимчасовій Конституції було визначено, що нова постійна іракська Конституція не буде прийнята, якщо проти неї проголосують дві третини виборців у трьох з 18 іракських провінцій. Таким чином, курди, які складають більшість у північних областях Іраку, отримали можливість заблокувати прийняття конституції, якщо в ній не буде передбачений той рівень прав для жителів Іракського Курдистану, якого вони домагалися.

Стаття 54 тимчасової Конституції стосувалася безпосередньо Іракського Курдистану. В ній визначалося, що Національна асамблея Іракського Курдистану може вносити поправки до будь-якого федерального закону на курдській території із застереженням, що ті поправки не повинні торкатися сфер, що знаходяться в компетенції федерального уряду, до яких було віднесено зовнішню, монетарну та фінансову політику, національну безпеку, а також управління природними ресурсами [168].

Згідно зі статтею 2 тимчасовою Конституції, передбачалося провести вибори в Курдську національну асамблею одночасно з виборами в Національну асамблею Іраку не пізніше 31 січня 2005 року. Вибори в іракський парламент, що відбулися 30 січня 2005 року, курди Іраку розглядали як найбільш важливу подію після повалення режиму С. Хусейна навесні 2003 року. Багато з них були схильні вважати, що після оголошення їхніх результатів розпочнеться новий етап боротьби за самовизначення Іракського Курдистану.

Курдські автономісти планували отримати якомога більше місць в новому іракському парламенті і сформувати впливову фракцію, а також провести свого кандидата на посаду президента або прем'єр-міністра країни. Водночас, курди Іраку покладали великі надії, що посилене представництво в законодавчому органі в майбутньому забезпечить прийняття такої нової постійної Конституції країни, в якій буде зафіксовано федеративну форму державного устрою і визначено особливий правовий статус іракських курдів. Їхні лідери сподівалися, що кордони Іракського

Курдистану будуть відповідати його конфігурації, що склалася до 1961 року, коли почався процес насильницької арабізації півночі Іраку в період правління С. Хусейна [234, с. 135].

З наближенням дати виборів до іракського парламенту найбільш гостро постало питання про проведення виборів в Кіркуку. Відповідно до статті 58 тимчасової іракської Конституції передбачалась необхідність вжити заходів для того, щоб «усунути наслідки несправедливої політики попереднього режиму, яка привела до зміни етнічної структури населення в деяких регіонах, в тому числі в Кіркуку, внаслідок насильницького переміщення населення» [168].

Слід зазначити, що курдам до початку виборів в іракський парламент вдалося пролобіювати обрання в 2003 році главою адміністрації Кіркуку етнічного курда Абдурахмана Мустафи. Пізніше в 2004 році іракським курдам також вдалося домогтися більшості на виборах до місцевих органів влади в Кіркуку, де був сформований муніципалітет в складі 40 осіб, який згодом узяв на себе повноваження коаліційної адміністрації. 15 місць в муніципалітеті Кіркуку отримали курди (37,5%), 11 місць - араби (27,5%), 9 місць – туркомани (22,5%) і 5 місць - асирійці (12,5%). Кількість місць в муніципалітеті, наданих асирійцям, перевищувала частку в загальній чисельності населення Кіркуку, що можна пояснити тим, що їхнє збільшене представництво повинно було зменшити роль арабів в адміністрації [70, с. 79].

Крім того, перед початком виборів в іракський парламент курдам також вдалося запустити процес повернення своїх побратимів та вигнання арабів з метою забезпечення більшості в цьому стратегічно важливому нафтоносному регіоні. Щеу вересні 2003 року в інтерв'ю німецькому виданні *Frankfurter Rundschau* М. Барзані заявив, що «усі райони, в яких мешкали курди перед початком навмисної політики переселення арабських сімей, яка розпочалася в 1961 році, є курдськими. Кіркук – це не просто частина Курдистану, а його серце ... араби повинні залишити Кіркук, тому що їх привезли сюди, щоб арабізувати Курдистан» [116].

Цей виступ був сприйнятий як заклик серед курдів, які свого часу були вигнані центральною владою з Кіркуку. Почалося стихійне повернення курдів в

рідні місця. Подібна риторика не викликала схвалення з боку США, які побоювалися масового повернення курдської меншини у Кіркук та, як наслідок, гуманітарної кризи в зв'язку з неможливістю задовольнити потреби кожного у житлі [239, р. 3]. Щоб уникнути зіткнень, Вашингтон наполягав на необхідності більш жорсткого контролю за процесом повернення біженців, а також закликали до спрямування його в правове русло і надання арабським переселенцям Кіркуку кошти для можливості повернення в ті частини країни, звідки вони переселилися. Однак сутичок не вдалося уникнути. Так 17 травня 2003 року між курдами і арабами сталося збройне зіткнення, яке вдалося нейтралізувати лише після втручання американських військових [226].

Наступного дня після збройної сутички курдський парламент в Ербілі ухвалив закон про скасування арабізації в Іракському Курдистані, відповідно до якого особи некурдського походження, які оселилися в Кіркуку за часів С. Хусейна, повинні покинути місто. Однак сам закон мав лише популістське значення для курдів, не прописуючи процедуру переселення арабів.

Стаття 58 тимчасової Конституції Іраку, зазначена вище, також не вносила ясності, яких саме заходів необхідно вжити для того, щоб «усунути наслідки несправедливої політики попереднього режиму» [168]. Саме тому на момент проведення виборів в іракський парламент процес переселення курдів в Кіркук, звідки вони були виселені режимом С.Хусейна, не був закінчений. Далеко не всі вигнані з Кіркуку курди встигли повернутися в рідні місця, що змусило курдські партії наполягати на перенесенні дати виборів. На думку курдів, відстрочка виборів в Кіркуку могла б дати додатковий час для збільшення чисельності курдів в Кіркуку. При цьому ДПК і ПСК наполягали на тому, щоб референдум про статус Кіркуку проводився б лише після повернення всіх біженців. Однак, така пропозиція була відкинута.

Список кандидатів в іракський парламент включав приблизно 50% представників ДПК і 50% представників ПСК. Іншим курдським політичним і громадським організаціям дісталось всього лише кілька місць, що стало причиною звинувачення ДПК і ПСК в авторитаризмі. Система проведення виборів і отримання

місць в Національній асамблеї Іраку була такою: кількість тих, хто проголосував (дійсні бюлетені), повинна бути поділеною на кількість місць в Національній асамблеї для визначення кількості голосів, необхідних для отримання одного мандата в іракському парламенті. Таким чином, кількість голосів, необхідних для отримання одного місця в Національній асамблеї Іраку, стала мінімальним порогом.

Всього у виборах взяли участь 8,456,266 людей. Кількість голосів, необхідних для отримання одного місця, склала 30750 (8,456,266/275). Таким чином, в іракський парламент пройшли блоки і партії, які отримали 30750 голосів і більше. При цьому майже 88% голосів і близько 93% місць в парламенті розподілялося між трьома блоками. Блок шіїтських партій «Іракський об'єднаний альянс» отримав 4,075,291 голос (48,1% дійсних бюлетенів), що забезпечило йому 140 місць. «Альянс Курдистану», в якому провідну роль грали ДПК і ПСК, отримав 2,175,551 (25,7%) голосів і 75 місць. Блок Айяда Аллаві («секулярні шіїти») отримав 1,168,943 голосів (13,8%) і 40 місць. Блок Газі аль-Явера отримав 150,680 голосів (1,7%), що дозволило провести в парламент 5 осіб. Отримавши 2 місця (60,592 голоси) в іракському парламенті, Ісламська група Курдистану (ІГК) вирішила приєднатися до «Альянсу Курдистану», підтримавши всі його вимоги, що пред'являються Багдаду. Цікаво, що це приєднання з боку ІГК відбулося лише в іракському парламенті. У курдському парламенті ІГК відмовилася приєднуватися до сформованого ДПК і ПСК «Альянсу Курдистану». Таким чином, курдський блок в іракському парламенті отримав 77 місць [254, с. 137].

В цілому курди отримали таку кількість місць в іракській Національній асамблеї, яка перевищує частку курдів в населенні Іраку на 5%. Такий результат був досягнутий завдяки, з одного боку, досить високому рівню участі у виборах населення Іракського Курдистану, а, з іншого, низькій явці арабів-сунітів, які вирішили бойкотувати вибори. Так, в сунітській провінції Анбар участь у виборах брало лише 2% населення, а в Найнаві, де араби-суніти складають більшість, – 17% [254, с. 138].

Після оголошення результатів виборів перед новим Іракським парламентом постали дві задачі: сформувати уряд і підготувати текст постійної Конституції.

Основна боротьба в новому парламенті розгорнулася навколо розподілу посад в уряді між курдами та шиїтами. Результати парламентських виборів дозволяли іракським курдам здійснювати право вето при формуванні уряду. Так, зокрема, для процесу формування уряду потрібно було 2/3 голосів, що неминуче змушувало шиїтів шукати способи домовитися з курдами. Усвідомлюючи власну роль в процесі формування іракського уряду, курдські лідери почали наполягати на призначенні на одну з вищих державних посад (президента або прем'єр-міністра) етнічного курда, який представлятиме одну з основних курдських партій Іраку ДПК або ПСК і буде лобіювати курдські інтереси. В обмін на безмежну лояльність американцям, курдам запропонували посаду віце-президента, що вочевидь не відповідало їхнім очікуванням, адже спеціальний представник Генерального секретаря ООН Лахдар Брахімі запропонував заснувати дві посади віце-президента, одна з яких і була запропонована курдам [113, р. 339]. Таким чином, значення віце-президентської посади, по суті, було девальвовано.

Під час переговорів курди та шиїти домовилися, що курди отримають другу вищу посаду в Іраку: в разі, якщо Ірак стане президентською республікою, курди отримають посаду прем'єр-міністра, а якщо парламентської – посаду президента. Складнощі викликав також розподіл посад віце-прем'єра і глав найважливіших міністерств, зокрема, міністерств нафти, фінансів, транспорту та комунікацій і внутрішніх справ. ДПК претендувала на посаду міністра внутрішніх справ, а на інші міністерства претендувала ПСК. В цілому курди і шиїти домовилися, що курди отримають 8 міністерств [53, с. 240].

На другій сесії парламенту був знайдений консенсус щодо форми правління Іраком, який став парламентською республікою. Було вирішено, що президентом держави стане курд, а прем'єр-міністром – шиїт. В результаті чого Дж. Талабані був обраний на посаду президента Республіки Ірак. 7 квітня 2005 року він призначив шиїта Ібрагіма Аль Джафарі новим прем'єр-міністром Іраку. 28 квітня 2005 року Національна асамблея Іраку ухвалила його призначення. Того ж дня було обрано нового спікера, яким став суніт Махмуд Машхадані. Лідер Ісламської партії Іраку, яка входить до складу Іракського фронту згоди, Тарік аль-Хашемі був обраний віце-

президентом Іраку. Другим віце-президентом був обраний представник найбільшої шіїтської партії «Верховна рада за ісламську революцію» в Іраку Адель Абдул Махді. Другим шіїтом на керівній посаді став віце-спікер парламенту Халід аль-Атіях. Другим курдом, який отримав відповідальну посаду в керівництві Іракської Республіки, став член Демократичної партії Курдистану Ареф Тайфур. Всього шіїтський альянс отримав 18 посад в уряді, курдський блок та суніти – по 8 посад [53, с. 240].

Другою задачею, яка постала після виборів 2005 року, стала підготовка Основного закону країни. Згідно з текстом Тимчасової конституції, проект постійної Конституції повинен бути підготовлений Національною асамблеєю не пізніше 15 серпня 2005 року та представлений для затвердження на загальному референдумі не пізніше 15 жовтня 2005 року. У період до проведення референдуму проект конституції повинен бути опублікований та широко розповсюджений, щоб заохочувати публічні дебати. Якщо на референдумі буде відхилено проект постійної Конституції, Національна асамблея розпускається, а вибори до нової Національної асамблеї буде проведено не пізніше 15 грудня 2005 року. Новій Національній асамблеї буде доручено написати інший проект постійної Конституції [168].

На початку 2005 року був створений підготовчий комітет з розробки Конституції, що складався з 25 членів. Він визначив подальший алгоритм роботи з підготовки Основного закону країни. Перш за все, повинна бути обрана Конституційна рада, яка підготує текст Конституції. Конституційна рада має складатися з 250 членів, які будуть обиратися на основі широкого представництва всіх верств іракського суспільства. Передбачається, що від кожних 250 тисяч чоловік буде обраний один представник. Він повинен відповідати певним вимогам – мати університетську освіту, володіти ступенем бакалавра або більш високими ступенями, бути старше 40 років, відрізнятися гарною поведінкою та високими моральними якостями, не бути прихильником колишнього режиму та членом баасістської партії. З членів Конституційної ради буде надалі сформовано комітет, який розробить проект Конституції та передасть його на всенародне обговорення

15 жовтня 2005 року в Іраку відбувся референдум щодо постійної Конституції. Всього в країні на той період проживало близько 27 млн людей. З них особи, які досягли 18 років та мали право голосувати, становили 14 млн. Експерти прогнозували більш високу явку в порівнянні з парламентськими виборами в 2005 році. На практиці ці прогнози виправдалися. Так, наприклад, в провінції Анбар, де переважно проживають суніти, які проігнорували парламентські вибори, на цей раз зареєструвалося до 75% виборців [256, с. 429]. Але найбільш активно в референдумі взяли участь курди та шиїти, у яких не було претензій до тексту Конституції, так як її авторами були їхні представники.

Проект конституції Іраку було схвалено 78% громадян Іраку в той час, як 21% висловилися проти. Результати голосування залежали від провінції Найнава, адже на початок підрахунку голосів там вже було відомо, що виборці ще двох провінцій Іраку висловилися проти проекту Конституції країни на референдумі. В кінцевому підсумку 44,92% виборців в Найнаві схвалили проект конституції. Показово, що в деяких провінціях були зафіксовані прямо протилежні результати голосування. В одних регіонах 95% громадян Іраку проголосували за Конституцію, а в інших місцях 95% проголосували проти, що вказує на глибоку поляризацію в іракському суспільстві [256, с. 430].

В ході підготовки тексту постійної Конституції передбачалося, що Ірак повернеться до тієї системи територіально-адміністративного устрою, яка була в 20-ті роки ХХ століття. Тоді країна була поділена на 3 зони – провінція Басра на півдні, Багдад в центрі і Мосул на півночі. Однак на практиці цього не сталося через вимоги курдів щодо збереження Курдського автономного району. У зв'язку з цим було прийнято рішення, що Іракський Курдистан буде виокремлено в федеральний район. Також за два дні до референдуму було досягнуто згоди щодо питання внесення подальших поправок до Основного закону Іраку. Поряд з цим Національна асамблея внесла в преамбулу ключову фразу: «Конституція є гарантією єдності Іраку» [169].

Згідно зі статтею 1, Республіка Ірак – незалежна суверенна федеративна держава, формою правління якої є представницькапарламентська демократична республіка.

Статус Іракського Курдистану як суб'єкта федерації чітко визначено в статті 117 [169]. Стаття 126 п. 4 передбачає, що жодних конституційних змін, які зачіпають компетенцію регіону, не може бути здійснено іракським урядом без проведення референдуму в цьому регіоні, а також схвалення регіональними законодавчими органами влади. Як федеральний регіон, Курдистан має право самостійно вирішувати питання внутрішньої безпеки, зокрема створювати та організовувати внутрішні сили безпеки для регіону, такі як регіональна поліція, сили безпеки та охорона (ст. 121 п.5.).

За аналогією до США, де кожен штат має власну конституцію, Іракський Курдистан теж мав право прийняти власний конституційний акт, який, в свою чергу, повинен бути узгоджений з федеральною Конституцією. Так, стаття 13 передбачає, що іракська Конституція є основним вищим законом країни та діє на всій без винятку території країни. Згідно з цією ж статтею п.2., жодний закон, що суперечить цій Конституції, не може бути прийнятий, будь-які положення регіональної конституції або іншого правового акту, що суперечать постійній іракській Конституції, є недійсними.

Проте, це положення не означає, що будь-які ініціативи регіонального виміру повинні бути схваленими на федеральному рівні. Конституція чітко розмежувала сфери виключної компетенції федеральної влади та сфери, де федеральні та регіональні органи влади спільно здійснюють повноваження. До останніх належить керівництво митними службами; забезпечення і розподіл основних ресурсів електроенергії; розробка екологічної політики для забезпечення охорони навколишнього середовища від забруднення; розробка загального планування тарозвитку екологічної політики; розробка загальної політики охорони здоров'я; розробка основ єдиної політики в галузі освіти та виховання; розробка основ єдиної політики в області внутрішніх водних ресурсів в інтересах забезпечення їх справедливого розподілу. Окрім того, стаття 121 визначала, що у разі виникнення суперечок між федеральними та регіональними органами влади щодо здійснення повноважень, які не належать до виключної компетенції федерального уряду, пріоритет належить регіональним структурам.

Ще одним досягненням курдів під час підготовки тексту постійної Конституції стало визнання законодавства Курдистану, прийнятого з 1992 року, а також рішень, ухвалених урядом Курдистану, судових рішень та угод дійсними до тих пір, поки вони не будуть замінені або визнані такими, що втратили силу, за умови, що ці правові акти не вступають в протиріччя з Конституцією (стаття 140) [169].

Однак, текст Конституції містить ряд положень, які закладали підґрунтя для суперечок між Іракським Курдистаном та Багдадом. Так, наприклад, стаття 111 визначає, що усі нафтові родовища належать «народу Іраку», проте залишається незрозумілим механізм поділу прибутку з використання нафтових ресурсів між представниками народу Іраку. Крім того, Конституція неоднозначно трактує роль регіональних урядів в розробці нафтових та газових родовищ. У статті 112 йдеться про те, що федеральний уряд разом з регіональними урядами здійснює контроль за видобутими нафтою та газом з родовищ, які вже розвідані на момент ратифікації Конституції. З точки зору курдів, ця стаття позбавляє центральний уряд права управляти нафтою, що видобувається з родовищ, які було відкрито після ратифікації Конституції. Багдад вважає, що це положення надає йому право здійснювати контроль за усією іракською нафтою і що будь-який неконтрольований центральною владою експорт нафти з території Іракського Курдистану є незаконним.

Окрім спорів щодо власності та прав на виробництво та експорт нафти, ще одним джерелом суперечок залишається стаття 140, що стосується спірних територій між Ербілем і Багдадом, мова йде передусім, про Кіркук. У статті міститься намір проведення референдуму до кінця 2007 року з метою визначення приналежності Кіркуку. Однак цей референдум так і не було проведено, що дало підстави для іракських курдів вважати цю статтю недійсною [212, с. 1351].

Паралельно з процесом розбудови Іраку як демократичної країни, йшов процес оформлення Іракського Курдистану як суб'єкта федерації. У червні 2005 року президентом Іракського Курдистану було обрано Масуда Барзані, а вже в травні 2006 року парламент Іракського Курдистану затвердив склад уряду, до якого увійшли представники як ДПК, так і ПСК. Новий кабінет з 26 міністрів очолив

племінник Масуда Барзані – Нечірван Барзані. У Іракського Курдистану з'явилися власні міністерства фінансів, юстиції, внутрішніх справ, продовжували нарощувати власний потенціал військові загони пешмерга, а вже 23 червня 2009 року на розгляд Асамблеї Іракського Курдистану був представлений проект нової Конституції автономії [129], яка передбачає включення до її складу спірних територій, а саме Кіркуку, деяких областей провінцій Найнава та Діяла. Згідно зі статтею 1, Іракський Курдистан є регіоном у складі Федерації Іраку, демократичною республікою з парламентською політичною системою, яка ґрунтується на політичному плюралізмі, принципі поділу влади та мирної передачі влади шляхом прямих та загальних виборів за допомогою таємного голосування. Стаття 4 наголошувала на тому, що парламент Іракського Курдистану може ухвалити на регіональному рівні будь-який закон, який знаходиться за межами виключної юрисдикції федеральної влади, які встановлено в статті 110 Федеральної Конституції Республіки Ірак.

Окремої уваги потребує стаття 7, яка легітимізувала можливість відокремлення Іракського Курдистану від Іраку. Відповідно до цієї статті, народ Іракського Курдистану має право визначати свою долю та може і надалі залишатися регіоном в межах Іраку до тих пір, поки Ірак дотримується федеральної, демократичної, парламентської та плюралістичної системи, а також забезпечує захист прав людини та окремих груп, що передбачені Федеральною Конституцією Іраку.

Крім того, творці проекту Конституції Іракського Курдистану закріпили право свого регіону вступати в переговори та укладати угоди з іноземними суб'єктами щодо питань, які знаходяться поза межами виключної компетенції федеральної влади. Невипадково, що саме це положення, розташоване на самому початку Конституції, було неоднозначно сприйняте в Багдаді, адже саме повноваження щодо підписання угод з іноземними суб'єктами надавали можливість Іракському Курдистану розробляти нафтові ресурси за допомогою іноземних інвесторів та нарощувати власну самодостатність.

Хоча парламент Іракського Курдистану схвалив регіональну конституцію у 2009 році, регіональний референдум щодо офіційного прийняття цього документа

був відстрочений на невизначений термін за наполяганням Сполучених Штатів. Уряд США побоювався, що прийняття Конституції, текст якої суперечить Основному закону Іраку в питанні спірних територій, може нашкодити слабким відносинам між Курдським регіональним урядом (KRG) та центральним урядом Іраку.

Ці побоювання не були безпідставними. З 2010-х років суттєво посилюлися протиріччя між Багдадом і Ербілем щодо питання розподілу доходів від експлуатації нафтових родовищ на півночі країни та партнерства з іноземними компаніями. Згідно з офіційними даними на грудень 2013 року, запаси нафти в Іракському Курдистані оцінюються в 45 млрд дол, а загальноіракські – в 120 млрд дол. [102, р. 6]. З огляду на величезну частку нафтової продукції Іракського Курдистану в загальному обсязі виробництва Іраку, курдський регіон набуває особливе значення для подальшого розвитку усієї країни. Однак, починаючи з 2010-х років Багдад неодноразово скаржився на відмову Іракського Курдистану постачати нафту до столиці.

Щоб перешкодити курдським зусиллям з розвитку нафтової промисловості, центральний уряд запровадив стратегію перешкоджання односторонньому розвитку нафтодобування, караючи акторів в нафтовій промисловості, які полегшують експорт з Іракського Курдистану. З підписанням перших контрактів на поставки нафти між іракськими курдами та міжнародними компаніями, Багдад назвав такі домовленості неконституційними та непрозорими, звинувативши KRG у корупції. У листопаді 2011 року Іракський Курдистан оголосив про досягнення домовленості з ExxonMobil, яка передбачала надання дозволу на розвідування нафтових родовищ в районі Кіркуку. Багдад не тільки оголосив, що ExxonMobil будуть виключені з наступного раунду нафтових торгів, але й заборонив компаніям, задіяним в нафтову промисловість Іракського Курдистану, отримувати контракти на розробку нафти в інших регіонах Іраку [237, р. 73].

Крім покарання нафтових компаній, які підписали контракти з KRG, Багдад також порушив судові справи проти кількох компаній, які брали участь у купівлі курдської нафти з метою відновлення контролю центрального уряду за експортом

нафти з Курдистану. Багдад стверджував, що іракське законодавство забороняє експорт курдської нафти через інші компанії, крім SOMO. У травні 2014 року центральний уряд направив судовий позов проти турецької трубопровідної компанії Botas. У липні 2014 року Ірак також виступив позивачем у справі проти судна United Kalavyrta, що перевозило 1 мільйон барелів курдська нафта до Техасі [171].

Хоча Багдаду так і не вдалося зупинити односторонній експорт нафти з Іракського Курдистану, низка судових позовів виявилася успішною в підіриві репутації іракських курдів як надійного експортера нафти. Через неможливість забезпечити безпеку вантажу, курди також були змушені продавати нафту значно нижче ринкової вартості. Відсутність експортної інфраструктури і дискусія навколо легітимності Іракського Курдистану як виробника нафти створюють додаткові перешкоди на шляху фінансової самодостатності KRG.

Іншою темою для суперечок між KRG та центральною владою є розподіл національних доходів. Відповідно до статті 121 п.3 Іракської Конституції, регіонам необхідно виділити справедливу частку національних доходів, достатніх для їхнього виконання обов'язків, але з огляду на їхні ресурси, потреби і відсоток їхнього населення. Ще у 2004 році між Багдадом та Ербілем була досягнута домовленість, що Центральний уряд буде передавати KRG 17% федерального іракського бюджету, що дорівнює 10 мільярдам доларів щорічно або близько 95 відсоткам його доходів [124, р. 73]. Причиною конфлікту стала відмова Багдаду фінансувати пешмерга, курдські сили безпеки. Багдад не бажав надавати фінансову підтримку курдським бійцям, вбачаючи в останніх потенціал для реалізації плану з відокремлення Курдистану від Іраку. Після схвалення нового бюджетного закону у 2007 році, цю суперечку вдалося вирішити, однак погляди сторін розрізнилися у питанні чисельності курдських сил безпеки. Іракський Курдистан наполягав на тому, що центральний уряд повинен виділити кошти на заробітну плату для 100 000 воїнів та пенсію для 90 000 ветеранів. Центральний уряд натомість стверджував, що сили пешмерга повинні охоплювати 30 000 військовослужбовців, а виплати ветеранам повинні надходити з регіонального бюджету. У 2010 році Багдад погодився виділити кошти для сил пешмерга, що будуть складатися з 100 000 осіб за умови, що 30 000

будуть солдатами іракської армії. Незважаючи на згоду Ербілю з вимогою Багдаду, Іракський Курдистан продовжував стикатися із затримками фінансування [98].

Готовність Іракського Курдистану йти на компроміс з центральним урядом пояснюється величезною залежністю регіону від фінансових впливів центрального уряду. До 2015 року виплати з федерального бюджету складали 95% бюджету Іракського Курдистану. Без щомісячних платежів з Багдаду, KRG не міг виконувати власні зобов'язання перед населенням регіону [98].

Усвідомлюючи залежність Ербілю від фінансових потоків з федерального бюджету, центральний уряд використовує ситуацію для чинення тиску на Ербиль з метою повернути контроль над експортом нафти. У січні 2014 року центральний уряд Іраку на чолі з прем'єр-міністром Нурі аль-Малікі прийняв рішення про утримання від фінансування KRG. Це рішення було руйнівним для KRG та спонукало Іракський Курдистан шукати альтернативні джерела фінансування, зокрема через експорт нафти по північному трубопроводу до Туреччини. Уряд Іраку в свою чергу почав чинити тиск на країни імпортери нафти Курдистану, що дало РУК підстави звинуватити політику Нурі аль-Малікі як згубну для країни і таку, що веде до її розколу.

Окрім питання розподілу доходів від експлуатації нафтових родовищ на півночі країни та партнерства з іноземними компаніями, ще одним джерелом протиріч між Багдадом і Ербілем став контроль над спірними територіями. З початку 2014 року курдські ополченці беруть активну участь в антитерористичній операції на стороні урядових сил проти угруповання «Ісламська держава Іраку і Леванту» (з 2014 року - «Ісламська держава», далі – ІД) не тільки на території Іракського Курдистану, але також в провінціях Найнава, Салах-ед-Дін і Анбар в центральній частині країни, а також захищають урядові будівлі в Багдаді.

12 червня 2014 року курдські пешмерга зайняли Кіркук. 27 червня 2014 року президент Іракського Курдистану Масуд Барзані заявив, що Іракський Курдистан більш не визнає статтю 140 конституції Іраку, а спірні території відходять до складу Іракського Курдистану. Просування сил пешмерга проти ІД до територій, які досі залишаються об'єктом суперечок між Багдадом і Ербілем, внесло суттєві зміни в

баланс сил між центральним та регіональним урядами на користь останніх. Територія, яка де-факто знаходиться під контролем KRG, зросла на 40% протягом конфлікту з ІД і охоплює не тільки спірне місто Кіркук, а й нафтові родовища поблизу Кіркуку та Ніневії. Демонструючи більшу ефективність в управлінні спірними територіями, ніж органи влади в Багдаді, лідери KRG подвоюють шанси на поширення своїх повноважень на ці території. Неспроможність Багдаду повернути ці території, а також військова слабкість іракських сил безпеки сприяє подальшому закріпленню спірних територій за Ербілем та сприяє більш швидкій реалізації курдських планів на відокремлення [256, с. 622].

Саме посилення протиріч між Багдадом і Ербілем підштовхнуло політичні сили Іракського Курдистану до початку дискусії про необхідність перегляду проекту Конституції Іракського Курдистану, яка так і ніколи не була схвалена на референдумі. У квітні 2015 року Парламент Курдистану офіційно вирішив, що проект Конституції Іракського Курдистану необхідно переглянути. З метою внесення змін до Конституції регіону наприкінці травня був сформований Редакційний комітет, який складався з 21 члена, кожен з яких представляв різні політичні інтереси в Іракському Курдистані. Одночасно було вирішено протягом 90 днів провести референдум для ухвалення нової Конституції.

Однак, з початком діяльності Редакційного комітету стало зрозумілим, що представники різних політичних партій, залучені до процесу розробки нової Конституції, мають різні погляди на майбутнє Іракського Курдистану та однакові амбіції залишити власний слід в історії регіону. 28 червня 2015 року члени Редакційного комітету з питань розробки нової Конституції зустрілися з Федерацією священнослужителів Курдистану, яка наполягала на обов'язковому зазначенні мусульманської ідентичності більшості населення Іракського Курдистана. Більш того, Федерація священнослужителів Курдистану вважала за необхідним зазначення у тексті Конституції того, що всі закони в Іракському Курдистані повинні базуватись на законах шаріату. Такий акцент на релігії викликав супротив з боку світських партій в Іракському Курдистані, які направили свій запит до Редакційного комітету з вимогою внести зміни у статтю 6 проекту Конституції

Іракського Курдистану, що закріплює статус законів шариату як джерела права в Іракському Курдистані. Натомість, вони пропонують внести положення про те, що джерелом права в Іракському Курдистані є Загальна декларація прав людини та міжнародні договори [254, с. 189].

Окрім релігії, іншою суперечливою темою є розподіл влади в регіоні. В цьому питанні протистояння ведеться між двома великими політичними партіями регіону – ДПК, яка наполягає на президентській системі, де народ регіону обирає свого президента, а не парламент, та ПСК, що виступає за парламентську систему, де депутати обирають президента.

Гострі протиріччя між секулярною частиною населення та представниками релігійних кіл, а також конфлікт між основними політичними силами Іракського Курдистану знову загальмували процес ухвалення Конституції регіону, якій так і не судилося перетворитися з проекту на постійно діючий та всенародно ухвалений Основний закон іракських курдів.

Неспроможність іракських курдів вже більше десяти років прийняти власну Конституцію підштовхує до висновку про політичну слабкість Іракського Курдистану з огляду на поляризацію суспільства та внутрішні суперечки між основними партіями регіону.

Останні події в Іракському Курдистані ще раз наглядно демонструють залежність між клановими протиріччями в Іракському Курдистані та динамікою курдського фактору на загальноіракському рівні.¹³ 13 квітня 2017 року М. Барзані виступив з ініціативою провести референдум з питання відділення від Іраку. Референдум спочатку планувалося провести в 2014 році на тлі суперечок і розбіжностей між KRG і федеральним урядом Іраку. Незважаючи на його проголошення, референдум відкладався декілька разів аж до перемоги Іракського Курдистану над ІД в Мосулі 10 липня 2017 року, яка стала подією консолідуючого значення та підштовхнула KRG призначити 25 вересня 2017 року датою проведення всенародного голосування, що повинен був пройти не тільки на «конституційній» території Іракського Курдистану, а й в Кіркуку та носити обов'язковий характер.

Офіційно питання референдуму звучало так: «Чи хочете ви, щоб Курдистанський регіон і курдські землі за межами регіону стали незалежною державою?» «За» проголосували 92% виборців з 72%, які взяли участь в голосуванні. Незважаючи на завмирання міжнародної спільноти в очікуванні відділення Іракського Курдистану від Іраку, справжній задум М. Барзані не передбачав створення нової держави на Близькому та Середньому Сході, а переслідував мету шантажувати Багдад результатами референдуму з метою отримання певних дивідендів. В бажанні витіснити своїх політичних суперників та закріпитись якомога більше при владі, клан Барзані розіграв карту незалежності, очікуючи на більш зговірливу позицію Багдаду [98].

Реакція Багдаду виявилася непередбачуваною для Ербілю. Замість початку переговорів щодо вирішення внутрішньоіракської кризи, Багдад відповів військовими діями. Менше ніж через місяць після референдуму курди втратили контроль над Кіркуком, який вони зайняли в 2014 році, і разом з ним приблизно над двома третинами нафтових ресурсів, які перебували в їхньому розпорядженні на момент проведення референдуму. Такий розвиток подій став можливим через те, що на бік центральної влади перейшов ПСК, яка побоювалася, що проголошення незалежності приведе до домінування клану Барзані.

Проведення референдуму також викликало занепокоєння з боку Ірану та Туреччини. Під «курдськими землями», які згадувалися в питанні референдуму, можна розуміти як Кіркук і інші населені пункти, що перейшли під контроль курдів в 2014 році, так і населені курдами території в сусідніх державах. Тому і Іран, і Туреччина відразу ж після проведення референдуму закрили свій повітряний простір для польотів в напрямку Іракського Курдистану, що призвело до його блокади. Туреччина дала зрозуміти, що буде погоджувати експорт і транспортування нафти з Іракського Курдистану з центральним урядом. Іран, в свою чергу, надав допомогу Багдаду під час проведення військової операції проти Іракського Курдистану. Поряд з іракськими військами, шиїтські парамілітарні формування, історично пов'язані з Тегераном, брали участь у встановленні контролю центрального уряду Іраку над Кіркуком. Той факт, що сунітська Туреччина та

шиїтський Іран в 2017 році вже мали досвід узгодження власних зовнішньополітичних дій під час надання підтримки Катару в його конфлікті з Саудівською Аравією та її союзниками, тільки полегшує їхню взаємодію й в іракському питанні [45].

Проведення референдуму актуалізувало питання пошуку найбільш оптимальної моделі співіснування Іраку та Курдистану. Однією з альтернатив відокремлення Іракського Курдистану від Іраку може стати закріплення його особливого статусу та чітке визначення механізмів вирішення конфліктів, особливо щодо управління ресурсами та спірними територіями. Ще до появи загрози з боку ІД, такі вчені, як Ліам Андерсон і Гарет Стенсфілд, запропонували створення моделі «асиметричної федерації» в Іраку з особливим статусом для Іракського Курдистану [97, р. 231]. Л. Андерсон і Г. Стенсфілд стверджують, що включення положення в Конституцію Іраку щодо визнання курдського питання як унікального та, як наслідок, закріплення особливого статусу Іракського Курдистану задовольнило б курдські потреби в захисті своєї специфічної етнічної та культурної ідентичності, дозволяючи одночасно центральному уряду в Багдаді зберегти авторитет і територіальну цілісність держави.

Сильні міжнародні гарантії можуть слугувати ще одним варіантом вирішення суперечок. «Досвід надання таких гарантій стосовно інших регіонів, таких як Аландські острови, доводить, що залучення міжнародного співтовариства може зробити величезний внесок у забезпеченні миру між автономними регіонами Фінляндії та центральним урядом. У випадку Іракського Курдистану, міжнародні гарантії поряд із забезпеченням офіційного визнання особливого статусу слугуватиме механізмом захисту інтересів іракських курдів та послаблюватиме настрої щодо відокремлення від Іраку» [61, с. 106].

2.2. Боротьба сирійських курдів за самовизначення на фоні конфлікту в Сирії

До початку XXI століття сирійські курди розглядалися як відстала маса населення, не здатна до колективних політичних дій. Підтримки інших політичних

груп вони практично не отримували через вузьку орієнтацію в зв'язку з їхньою ідентичністю. З приходом до влади в Сирії алавітів в 1971 році на чолі з Хафезом Асадом сирійська політика щодо курдів не зазнала суттєвих коректив: в країні, як і раніше, не визнавалася наявність курдської проблеми, а положення курдів як і раніше залишалося складним.

Смерть Х. Асада в червні 2000 року, який впродовж 29 років обіймав пост президента Сирії, стала сигналом для активізації курдів та формування політичних груп. Сирійська опозиція та представники курдських партій асоціювали прихід його сина Башара Асада до влади з початком політичних змін. Такі очікування здавалися немарними. У перші кілька місяців правління новий режим дозволив вільно обговорювати політичні рішення та критикувати владу в країні. На порядок денний було поставлено питання про скасування надзвичайного стану та формування політичного плюралізму. Щодо курдського питання, політика нового президента на початку його першої каденції теж значно відрізнялась від правління його попередника. Так курдським політичним організаціям було надано право відкрито зустрічатися та вільно розповсюджувати курдські книги та музику. У серпні 2001 року двоє високопоставлених представників правлячої партії Баас зустрілися з делегацією Курдського демократичного альянсу (КДА), яка об'єднує шість курдських партій. Всі ці події свідчили про послаблення режиму в Сирії та його поступову демократизацію [253, с. 341].

На фоні поступового послаблення політичного режиму громадянське суспільство в Сирії охопила дискусія щодо подальшого розвитку країни, яка увійшла в історію як Дамаська весна. Першими проявами Дамаської весни стали події в вересні 2000 року в зв'язку з прийняттям Маніфесту 99-и, який було підписано 99 сирійськими авторитетними вченими, діячами мистецтва, політиками та громадськими активістами. Вони закликали до припинення надзвичайного стану в країні, що тривав з 1963 року, з моменту революційного приходу до влади партії Баас, а також виступали за звільнення політичних в'язнів. У документі зазначалася вимога дозволити всім репресованим повернутися в країну, а також містився заклик щодо свободи думки та свободи зібрань. Серед видатних діячів, які підписали

Маніфест 99-и, були сирійський письменник і мислитель Абдулразак Ейд, сирійський правозахисник і адвокат Анвар аль-Бунні, письменник, поет і драматург Мамдух Адван, письменник і романіст Хайдар Хайдар і Мішель Кіло, християнський правозахисник, один з найбільш авторитетних діячів сирійської опозиції в 1990-і роки. Незабаром після прийняття Маніфесту 99-и учасниками сирійського опозиційного руху був заснований Комітет громадянського суспільства, який незабаром отримав підтримку ряду західних держав.

У січні 2001 року було прийнято більш резонансний документ – Маніфест 1000-и, який було підписано тисячею видатних сирійських громадських діячів, письменників, вчених, громадських активістів. У Маніфесті 1000-и містилися критика усталеною однопартійною системою державного управління, і багато в чому повторювалися положення, відображені в Маніфесті 99-и; в кінці документу пролунав заклик до встановлення багатопартійної демократії.

«Дамаська весна» багато в чому характеризувалася появою і поширенням так званих «салонів» або «форумів», до складу яких входили представники творчої та академічної інтелігенції, що критикували державний лад. Учасники таких «форумів» зустрічалися в приватних будинках, де обговорювали питання політичного устрою країни і ряд актуальних соціальних питань. Велика частина таких «салонів» функціонувала в Дамаску, однак з другої половини на початку 2000-х років вони стали виникати і в інших містах. Багато дисидентів Сирії примикали до діяльності «салонів», в тому числі і такі діячі культури, які офіційно декларували свою аполітичність, наприклад, сирійський режисер-документаліст Омар Аміралай. Згодом члени Комуністичної партії Сирії та партії Баас також взяли участь в «салонних» дебатах, відстоюючи ідеологічні настанови своїх політичних сил. «Салонні» дискусії були присвячені також таким гострим темам, як права курдів та інших меншин, що проживають на території Сирії.

Однак події вересня 2001 року, під час яких було заарештовано 10 громадських активістів, поклали кінець Дамаській весні. І досі залишаються невідомими причини, які спонукали Б. Асада послабити режим, а потім піти ревізіоністським шляхом. Є точка зору, що, вимагаючи вільних виборів, члени

опозиції та активісти громадянського суспільства кинули виклик Б. Асаду, який був змушений відповісти таким чином [184, р. 5]. Інші аналітики зосереджують увагу на ролі «старої гвардії», яка оточувала Б. Асада та не була схильною до реформ [252, р. 19]. Незалежно від причин Дамаської весни, наступні події свідчать про повернення до тих самих методів, що застосовувалися і під час президентської каденції Х. Асада.

Під час затримання та переслідування активістів сирійська влада покладалася на надзвичайні закони, які надають службам безпеки широкі повноваження щодо арешту, а також окремі положення в Кримінальному кодексі Сирії, такі як виклики, які мають расовий характер або створюють напруженість (стаття 285 Кримінального кодексу Сирії); розповсюдження дезінформації в час, коли Сирія охоплена війною або чекає на війну (стаття 286 Кримінального кодексу Сирії); вчинення актів, що підбурюють до расової або релігійної ворожнечі (стаття 307 Кримінального кодексу Сирії).

Усі заяви нового президента Сирійської арабської республіки (САР) щодо свободи зібрань та вільного розповсюдження літератури курдською мовою досить швидко виявилися лише деклараціями. Активістам курдської меншини продовжували загрожувати переслідування, затримання, катування та тюремне ув'язнення. Яскравим прикладом репресивно-карального характеру сирійського режиму стала доля культурного клубу в місті Камішлі, створеного у 2001 році Хабіб Ібрагімом з метою сприяння курдсько-арабському діалогу. Під час однієї з лекцій правоохоронні сили Сирії вторглися у будівлю та заарештували лекторів клубу. Протягом багатьох годин під час перебування під вартою вони зазнавали знущань та катувань. Того ж року Мухаммад Хамму, власник курдського книжкового магазину в місті Алеппо, був затриманий з 27 серпня по 3 вересня 2001 року у зв'язку з його участю в розповсюдженні курдської літератури [222].

Однак, основним питанням на порядку денному для курдської меншини на початку XXI століття стало надання громадянства курдам. Згідно з оцінками, від 200 000 до 360 000 сирійських курдів вважалися апатридами і, отже, були позбавлені

супутніх прав громадян. Усі курди Сирії без громадянства умовно були розділені на дві офіційні категорії: аджаніб (іноземці) та мактумін (незареєстровані) [186].

Курдам без громадянства не видавалися паспорти чи інші документи, і тому вони не могли законно залишити або повернутися в Сирію. Вони не могли проходити курс лікування в державних лікарнях. Вони не мали права голосу або права обіймати державні посади. Їм було заборонено працювати адвокатами, журналістами, інженерами, лікарями або обирати будь-яку іншу професію, що вимагає членства у профспілці. Діти тих, хто належить до категорії «мактумін», не могли навчатися в школі після дев'ятого класу, а також їм було заборонено отримувати вищу освіту.

25 червня 2003 року група від 100 до 200 дітей та дорослих зібралася біля Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Дамаску, закликаючи представників міжнародної організації звернути увагу на масові порушення прав дітей курдського походження в Сирії, зокрема право мати громадянство та вивчати власну мову. В мирний протест втрутилися представники правоохоронних органів Сирії, внаслідок чого постраждало 20 демонстрантів [222].

В серпні 2003 року Б. Асад поставив на порядок денний питання про надання громадянства курдам під час візиту до м. Джазіра. Однак, заяви політика носили лише декларативний характер та не супроводжувалися жодними заходами.

Прийняття адміністрацією Дж. Буша мол. санкцій проти Дамаску та громадська підтримка ізраїльського повітряного удару по Сирії наприкінці 2003 року свідчили про принципову зміну в американських відносинах з режимом Б. Асада та перехід від конструктивної до каральної методів. Вперше за останні десятиліття сирійські курди усвідомили, що центральна влада не могла сподіватися на міжнародну підтримку та мовчання з боку впливових міжнародних гравців.

12 березня 2004 року на фоні бездіяльності сирійської влади курди вийшли на вулиці м. Камішлі, вигукуючи гасла на захист курдської громади в Сирії. Примітно, що приводом для сплеску протестних настроїв став футбольний матч між арабською та курдською командами. Шанувальники арабської футбольної команди почали співати гасла про Саддама Хусейна. Коли шанувальники курдської команди

відреагували піснями, які хвалили президента Буша, між сторонами спалахнула бійка. Сили безпеки відкрили вогонь по курдській стороні, в ході чого загинули шість чоловік, а троє дітей були затоптані до смерті. Це спричинило заворушення серед курдів, які почали спалювати зернові склади та знищувати десятки громадських автобусів та приватних автотранспортних засобів. Вуличні сутички одразу ж набули політичного характеру, що свідчило про зростання градусу напруження в країні. Неспокій швидко поширився на сусідні міста, такі як Хасака та Амуда, де протестуючі відкрили вогонь по будівлям партії Баас. У наступні дні насильство поширювалося на північно-західну Сирію. В Айн-аль-Арабі бунтівники підпалили уряд цивільного державного управління та спробували звільнити ув'язнених з місцевої тюрми. 16 березня протести також досягли курдських районів в Дамаску та навколо нього. Майновий збиток оцінювався в сотні мільйонів доларів [157]. Протести були жорстоко придушені. Дотепер залишається невідомою точна кількість загиблих, поранених та арештованих.

Після подій в м. Камішлі центральна влада заявила про перехід від декларацій до дій щодо питання курдських апатридів. В квітні 2005 року в містах Рас-аль-Айн, Тель Тамир та Амуда було проведено опитування серед курдів щодо їхнього становища, результати якого було представлено вже в червні. Однак знову жодних конкретних заходів не було вжито для поліпшення становища курдів у Сирії. У серпні 2005 року відбулися сутички між курдами та поліцією в м. Кобані, що стали приводом для нової хвилі арештів та ув'язнення курдів з політичних мотивів [43, с. 86].

Після переобрання на пост президента в 2007 році Б. Асад в своїй інавгураційній промові торкнувся курдського питання, але зазначив, що політичні події не дали змоги досягти прогресу в цій галузі. В своїй промові Б. Асад запропонував ухвалення законопроекту, який би вирішив проблему для деяких курдів, а саме тих, хто залишився без громадянства, навіть якщо інші члени їхніх сімей отримали громадянство. Однак, він зазначив, що закон не надаватиме жодних прав Мактумі – курдам без громадянства, яких не зафіксовано в переписах

[91], що фактично свідчило про небажання центральної влади Сирії підійти до питання курдів ґрунтовно.

У листопаді 2008 року курдські угруповання розпочали демонстрації проти Указу Президента № 49. Указ, який вступив в силу 10 вересня 2008 року, обмежував право людей, які живуть в прикордонних районах Сирії, продавати або купувати нерухомість без попередньої згоди влади. Як результат, майнові операції не могли здійснюватися без державного схвалення. Продаж землі або будівлі підлягав розгляду з боку влади, яка, в свою чергу, не затвердила чіткої процедури прийняття рішень. Оскільки курди представляють більшість людей, що живуть у прикордонних районах (в трьох кантонах на кордоні з Туреччиною – Афрін, Кобані і Джазіра) багато з них усвідомлювали, що цей указ є ще одним способом обмежити їхні майнові права.

Таким чином, до 2011 року політика демографічної та політичної централізації залишала курдське населення в Сирії без належного правового захисту. Інституціоналізована дискримінація доповнювалася мовчазним регіональним консенсусом на Близькому та Середньому Сході з метою придушення будь-яких спроб сирійських курдів розширити власні права. Роки, що передували сирійському конфлікту 2011 року, мали особливе значення для курдів. Вони продемонстрували, з одного боку, нездатність центрального уряду реагувати на політичні та економічні вимоги населення, а з іншого, жорстокість під час проведення масштабних репресій [95, р. 127].

До спалаху громадянської війни в 2011 році курдська меншина почувалася безправною і пригноблюваною, що давало привід багатьом аналітикам очікувати приєднання курдів до табору опозиціонерів. Початок громадянського протистояння в Сирії в 2011 року став реальним викликом для єдності курдського національного руху в країні, що загальмувало процес вироблення єдиної позиції та змусило сторонніх спостерігачів поставити під сумнів політичну орієнтацією курдів.

Протягом 2011-2018 років курдський національний рух в Сирії можна умовно розділити на два табори. Перший – це створена в жовтні 2011 року Курдська національна рада (KNC), яка є альянсом 16 курдських партій сирійського

походження та користується підтримкою Демократичної партії Курдистану (ДПК) та особисто Масуда Барзані, який обіймав посаду президента Іракського Курдистану до листопада 2017 року. Цей альянс виступає за закріплення широких прав курдів в федеративній сирійській державі за аналогією з Іракським Курдистаном. Другий – це прихильники військово-політичної організації «Партія демократичного союзу» (PYD), які вважають своїм ідеологічним натхненником Абдулу Оджалана та утворили Рух Західного Курдистану за демократичне суспільство (TEV-DEM) [158]. Той факт, що PYD сприймається в Туреччині як сирійське крило РПК, обумовлює насторожене, а часом і відверто вороже ставлення Анкари до цієї сили.

Проте, основна причина суперечностей між двома таборами полягала у визначенні власних ворогів та друзів у громадянській війні. KNC з початку протистояння в Сирії в 2011 році заявила про не підтримку режиму Б. Асада. У прагненні змінити владний режим в Сирії, прихильники KNC робили ставку на співробітництво з Сирійською національною радою (СНР), парасольковою групою опозиційних сирійських партій, що базується в Стамбулі. Однак, небажання сирійської опозиції обговорювати питання курдської автономії загальмувало процес встановлення діалогу між силами. Незважаючи на спроби опозиції залучитися підтримкою курдів (обрання на посаду керівника головного органу опозиції СНР етнічного курда Абдель Сейда), очікування щодо приєднання курдів до табору опозиціонерів на початку збройного конфлікту в Сирії були марними. 9 листопада 2012 року Абдель Сейд залишив свою посаду, а представники курдських партій проігнорували саміт сирійської опозиції, що відбувся в турецькому місті Анталія наприкінці травня 2011 року, аргументуючи це тим, що будь-яка подібна зустріч лише зашкодить курдському населенню Сирії, оскільки Туреччина жорстко та систематично придушує будь-які політичні та соціальні прагнення розширити свої права курдів. Представник курдської партії лівих Салех Кадо заявив, що курди, які проживають в Сирії, категорично не довіряють Туреччині, що і стало причиною бойкоту саміту [18, с. 89]. Відносини між KNC та опозицією стали ще більш критичними після 31 березня 2012 року, коли СНР прийняла Національну хартію щодо курдського питання в Сирії, яка наголошувала на необхідності скасування

дискримінаційної політики щодо курдів, а також підкреслювала, що нова Сирія є демократичною державою, яка дотримується принципів розподілу державної влади, верховенства права та плюралізму [207]. І хоча прийняття цього документу є підтвердженням уваги сирійської опозиції до курдів, останні були розчаровані Хартією, адже вона не передбачала зобов'язань опозиційних сил надати автономію північним районам Сирії з компактно проживаючим там населенням курдського походження.

З іншого боку, PYD з самого початку громадянської війни критично ставилася до ідеї зовнішнього втручання та співробітництва з сирійською опозицією. Пропонуючи «третій напрям» в рамках сирійського конфлікту, прихильники цього сценарію розвитку подій зосереджувалися на самозахисті та приматі ненасильницьких рішень. Така анти-опозиційна лінія поведінки PYD була зумовлена зміною у ставленні до курдів з боку офіційної влади в Сирії. З самого початку сирійської кризи Б. Асад взяв курс на зближення з курдами. Зокрема, вже в квітні 2011 року Президент ухвалив указ про надання сирійського громадянства курдам, які проживають в північно-східній провінції Аль-Хасака. Тим самим курдам був наданий сигнал про готовність режиму йти шляхом подальшого розширення їхніх прав у напрямку автономії. Проте, з огляду на те, що це була не перша обіцянка Б. Асада щодо забезпечення прав курдів, PYD не квапилася заявити про свою підтримку президенту Сирії.

Об'єднавчим елементом між двома таборами була їхня спільна орієнтація на збереження територіальної цілісності держави. Більшість лідерів курдських партій з KNC, а також представники PYD схилилася до ідеї формування курдської автономії в Сирії. Лідери сирійських курдів неодноразово підкреслювали, що не є сепаратистами та прагнуть зберегти цілісність своєї країни. Вони заявляли про підтримку формування будь-якого уряду в Дамаску при гарантії закріплення в новій конституції прав і свобод курдської меншини: надання статусу автономії або суб'єкта федерації для регіону компактного проживання курдів; пропорційне представництво курдів в центральних органах влади; надання курдській мові статусу другої державної або мови регіонального спілкування тощо.

В перші роки громадянського протистояння з огляду на небажання опозиції обговорювати статус автономії та недовіру до заяв Б. Асада розширити права курдської меншини, курди зайняли вичікувальну позицію щодо пропозицій уряду або опозиції виступити на стороні одного з учасників конфлікту. Нейтралітет забезпечив курдській меншині можливість вже влітку 2012 року розпочати створення інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоуправління. З числа представників міст і районів сирійського Курдистану була сформована Народна Рада західного Курдистану, яка взяла на себе повноваження з розробки та ухвалення законів регіону. Одними з перших актів нової влади стали закони, які ліквідували дискримінацію за національною, мовною, статевою, релігійною та соціальною ознаками, а також врегулювали сімейні відносини, зокрема були заборонені примусові шлюби, шлюби в неповнолітньому віці, багатоженство. Крім того, курдське керівництво ввело норми спадкового права, згідно з якими представники чоловічої і жіночої статі були зрівняні в правах. Зміни торкнулися і сфери безпеки: Загони народної самооборони передали функції щодо забезпечення громадської безпеки і охорони правопорядку новому органу Асаіш. Повсюдно стали створюватися сільські, районні, міські ради, покликані впорядкувати громадське життя на місцях, було затверджено програму початкової загальної освіти курдською мовою, розпочато підготовку викладацьких кадрів, ініційовано розвиток курдської культури і мистецтва [28].

У липні 2012 року дві провідні курдські політичні сили регіону – KNC і PYD за посередництва М. Барзані підписали в Ербілі угоду про створення Вищої ради курдів Сирії. Ця структура була створена з метою врегулювати протиріччя між різними курдськими партіями, а також в надії на те, що до неї перейдуть функції тимчасового уряду. Вже до кінця 2012 року в складних умовах військово-політичної обстановки курдам вдалося створити власні органи місцевого самоуправління (ради і комітети) і Загони народної самооборони. До їх складу, крім курдів, увійшли представники інших етнічних і релігійних груп з числа місцевого населення.

21 липня 2013 року Вища рада курдів оголосила про затвердження Хартії соціального контракту [115], яка стала першою тимчасовою курдською

Конституцією. Згідно з цим документом, Сирія є незалежною країною, яка має демократичний парламент і федеративну систему, а Західний Курдистан є частиною країни. Конституція складалася з 96 статей. Згідно з преамбулою Конституції, курди оголошують курдські регіони автономними та такими, що об'єднуються в дусі примирення, плюралізму та демократії, вільними від авторитаризму, мілітаризму, централізму. Конституція визнає територіальну цілісність Сирії та прагне підтримувати внутрішній та міжнародний мир.

Конституція наголошувала, що курдські кантони були створені згідно з принципом місцевого самоврядування, а стаття 12 закріплювала, що курдські регіони є частиною майбутнього децентралізованого федеративного устрою в Сирії.

Конституція не оголошувала офіційною жодну з релігій кантонів. Було вирішено також обрати курдську, арабську та сирійську як офіційні мови. Столицею адміністрації самоврядування в Кантоні Джазіра є місто Камішлі, де розміщується 22 міністри, в тому числі з закордонних справ, оборони та правосуддя, а також голови кожної з місцевих урядів кантону.

Окрема увага в Конституції приділена оголошенню «соціального контракту», який встановив демократичну автономію для забезпечення соціальної справедливості. На підставі «соціального контракту» курдські кантони входять до складу Сирійської держави, а мешканці кантону Джазіра включають курдів, арабів, ассірійців, вірмен та чеченців.

З огляду на те, що прийняття Хартії соціального контракту було переважно результатом зусиль PYD, з 2013 року відзначається зростання внутрішніх протиріч між курдськими політичними силами через небажання KNC і PYD поступитися власними амбіціями в боротьбі за владу та контроль над територією, де компактно проживали сирійські курди.

Розкол курдських партій стався у другій половині 2013 року, коли KNC увійшла до складу новоствореної головної групи зовнішньої сирійської опозиції – Національної коаліції опозиційних і революційних сил (НКОРС), сформованої в листопаді 2012 року після провалу спроб СНР стати єдиним представником всієї сирійської опозиції. Лідер PYD Салех Муслім не підтримав це рішення,

наполягаючи на тому, що курди повинні самостійно відстоювати свої позиції. Однак, йому не вдалося домогтися, щоб курди на міжнародній конференції з питань сирійського конфлікту «Женева-2» в січні-квітні 2014 року були представлені окремою делегацією. Курдські інтереси на переговорах представляла НКОРС. Така ж ситуація мала місце і на «Женеві-3» [28].

Всі перераховані вище проблеми і труднощі не змогли змусити курдські політичні сили в Сирії відмовитися від ідеї створення автономії, а місце провідною курдської політичної сили Сирії впевнено зайняла PYD. Керуючись принципами «соціального контракту», PYD проголосила про створення адміністрації самоврядування «Рожава» (в перекладі з курдської мови «Де сонце заходить») в січні 2014 року напередодні другої Женевської Конференції (21 січня 2014 р.)

Спостерігаючи успіхи PYD, вже в середині 2014 року в самій KNC почався розкол. Частина партій перейшла на сторону PYD, яка поставила перед собою завдання об'єднати якомога більше політичних сил сирійського Курдистану в єдиний блок. Її зусилля увінчалися успіхом і 22 жовтня 2014 року після 9-денних переговорів між PYD і KNC було підписано Духокську угоду. Згідно з Угодою, KNC та PYD домовилися створити спільну політичну та військову адміністрацію для трьох курдських кантонів в Сирії: Кобані, Афрін і Джазіра [122]. Цей документ поклав початок визнанню кантональної системи управління в сирійському Курдистані і надав KNC можливість на рівних з PYD брати участь у громадському та політичному житті регіону.

Події 2014 року підтвердили ключову роль PYD в консолідації курдських політичних сил. 16 лютого 2015 року в м. Камішлі PYD зробила спробу перейняти ініціативу не тільки в консолідації сирійських курдів, а й в процесі вирішення сирійського конфлікту. Рух Західного Курдистану за демократичне суспільство представив власний план врегулювання конфлікту в Сирії.

Для того, щоб зупинити сирійське кровопролиття та припинити фрагментацію, яка позбавляє енергії сирійське суспільство, PYD закликала до розбудови демократичної Сирії на основі єдності у різноманітті та взаємоповазі серед усіх

основних народів. РYD запропонувала розробити дорожню карту для вирішення сирійського конфлікту на основі демократії, справедливості, рівності[230].

На думку РYD, вирішення сирійського конфлікту повинно будуватися на таких принципах: перехід від авторитарної, націоналістичної та шовіністичної структури до децентралізованої демократичної системи, побудованої на принципі самоврядування; боротьба з салафістськими джихадистськими групами; єдність сирійського народу.

РYD закликала усі політичні сили САР здійснити такі кроки; виробити спільний план мирного та демократичного вирішення сирійського конфлікту; провести Сирійську національну конференцію, що буде фінансуватися Організацією Об'єднаних Націй, в якій візьмуть участь всі політичні сили, які вірять у мирне врегулювання, включаючи організації громадянського суспільства та громадські діячі; сформувати комітет для розробки сирійської демократичної конституції.

16-17 березня 2016 року понад 30 політичних партій північної частини Сирії провели з'їзд в м. Румейлан, де прийняли Заключну декларацію [155], в якій офіційно оголосили про створення Демократичної федерації Північної Сирії. Учасники з'їзду наголосили, що північний федеративний район залишиться невід'ємною частиною Сирії і стане зразком децентралізованого, плюралістичного демократичного управління. У сферу компетенції Демократичної федерації Північної Сирії входитимуть питання економіки, оборони і безпеки.

Згідно із Заключною декларацією, Демократична федерація Північної Сирії буде дотримуватися резолюцій ООН щодо прав людини. Декларація також окремо наголошує на свободі жінок, які повинні бути представлені на всіх рівнях та у всіх сферах життя та мати право на рівну участь у вирішенні соціальних та політичних питань.

Стаття 9 Заключної декларації підкреслює, що метою створення Демократичної федерації Північної Сирії на регіональному рівні є досягнення демократичного союзу між усіма народами Близького Сходу в політичній,

економічній, культурній та соціальній сферах та вихід за межі національних державних кордонів для створення безпечного життя для всіх.

Зі створенням Демократичної федерації Північної Сирії продовжився процес конституційного оформлення новопроголошеного утворення.

Одразу ж після з'їзду в м.Румейлан було прийнято рішення про перегляд Хартії соціального контракту (тимчасової Конституції Рожави) та 29 грудня 2016 року було затверджено текст нової Конституції під назвою «Соціальний контракт Демократичної федерації Північної Сирії» [220], яка має необмежену часом дію.

Преамбула Конституції 2016 року містить невичерпний перелік різних географічних, етнічних та релігійних ідентичностей, що проживають на території Демократичної федерації Північної Сирії, а саме «курди, араби, туркмени, вірмени, чеченці, мусульмани, християни, єзиди та інші». Це відрізняє новий документ від версії 2014 року, в якій перераховано тільки окремі групи населення за етнічною ознакою. Нова Конституція також не містить жодної згадки про територіальну цілісність Сирії, на відміну від Хартії соціального контракту 2014 року, що неодноразово підкреслює, що статус автономії не створює загрози для сирійської держави як цілісного утворення.

Перші 10 статей нової Конституції визначають основу співіснування різних етнічних, релігійних та національних груп у межах автономного регіону. Статті з 10 по 13 стосуються екології, захисту навколишнього середовища та сталого розвитку. Статті з 14 по 17 встановлюють гендерну рівність та сприяють участі жінок у всіх сферах життя: в сім'ї, а також в політичному, соціальному та культурному житті. Стаття 18 наголошує на заохоченні ролі молоді у демократичному житті суспільства. Статті з 20 по 40 стосуються громадянських та політичних прав, включаючи заборону на смертну кару та катування, право на самовизначення та принцип недискримінації, зокрема жінок та молоді. Статті з 40 по 54 стосуються економічних та соціальних прав. Остання частина нової Конституції регулює інституційні засади Північної Сирії [220].

Участь у демократичному процесі гарантується багаторівневою системою представництва, яка складається з комун, народної ради громади, народної ради

округу та народної ради Рожави. Кожен рівень обирає співпрезидентів для прийняття рішень на рівні місцевої громади та делегатів, які представляють їх на вищому адміністративному рівні. Вся система ґрунтується на принципах народної участі та федералізму.

У розпал збройного конфлікту в Сирії важко передбачити сценарії подальшого розвитку подій в політичній системі Рожави. З одного боку, місцева адміністрація досягла певної стабільності в регіоні. З іншого боку, Демократична федерація Північної Сирії залишається вразливою до позиції як уряду, так й опозиції.

Офіційний уряд САР застеріг проти будь-якої спроби підірвати єдність Сирії та територіальну цілісність країни. Водночас, прагнення Б. Асада де-факто посилити свою легітимність в очах інших сирійських повстанських сил, які скептично ставляться до співіснування Рожави та центрального уряду, підштовхує останніх домовлятися з Демократичною федерацією Північної Сирії.

Сирійська опозиція зайняла більш жорстку позицію та назвала створення федеративного регіону на півночі країни незаконним. Проти утворення нових територіально-адміністративних структур в Сирії виступила також і Туреччина.

Проте основним викликом для Демократичної федерації Північної Сирії залишається недопущення її представників до Женевських мирних переговорів щодо врегулювання конфлікту в Сирії. Переговори є основним міжнародним форумом, на якому сторони сирійського конфлікту (серед яких сирійський уряд, Туреччина та опозиція) можуть обговорити питання, що викликають спільну стурбованість. Спеціальний посланник ООН в Сирії Стаффан де Містура на прохання Туреччини, а також інших сирійських опозиційних угруповань виключив Рожаву зі списку учасників переговорного процесу. Включення Демократичної федерації Північної Сирії до міжнародного форуму зміцнило б позиції курдської адміністрації як амбітної моделі управління мультикультурним суспільством [60, с. 118].

Ще одним викликом для Демократичної федерації Північної Сирії є мілітаризація сирійської курдської боротьби. В умовах посилення збройної боротьби

в Сирії, Загони народної самооборони почали активно долучатися до захисту курдських міст і сіл.

На 2015 рік кількість бійців Загонів оцінюється приблизно в 50000 [161]. З 10 жовтня 2015 року Загони народної самооборони об'єдналися в Сирійські демократичні сили (СДС), куди також входять ассірійські, вірменські та туркменські загони. Станом на весну 2016 року сили СДС налічували близько 25 тисяч курдських ополченців і близько 5 тисяч арабів [240].

Поворотним моментом у регіональному позиціонування курдів став наступ бойовиків Ісламської Держави (ІД) влітку 2014 року на Ірак, який одразу ж перекинувся на Сирію. Посилення ІД стало, з одного боку, джерелом серйозної загрози для курдів, але й одночасно відкрило нові можливості. Визволення курдського міста Кобані в Сирії, яке знаходилося під контролем ІД більше ніж чотири місяці на початку 2015 року, стало каталізатором для підйому курдського націоналізму. Жоден інший бій не отримав стільки ж міжнародного висвітлення, як битва в м. Кобані між курдами та ІД. Таким чином, події в м. Кобані набули символічного характеру у курдській національній свідомості.

Подальші курдські успіхи в боротьбі з ІД були відзначені влітку 2015 року, коли в червні курдам вдалося повністю звільнити сирійське місто Тель-Аб'яд. Завдяки вдалому географічному розташуванню цього міста у курдів з'явилася можливість об'єднати два кантони Джазіра та Кобані в єдиний географічний простір. В жовтні 2015 року м. Тель-Аб'яд приєдналося до політичної структури курдів, наслідком чого стало встановлення курдського контролю за значною ділянкою турецько-сирійського кордону. Курди стали єдиною силою, якій вдалося протистояти найсильнішій та добре організованій терористичній структурі світу, що сприяло сплеску ідей автономізації серед курдів та привернуло увагу як регіональних, так і міжнародних акторів.

Події 2016-2018 років свідчать про зростання ролі сирійських курдів в політичному конфлікті в Сирії та придбання ними статусу одного з ведучих гравців в боротьбі не тільки проти терористичних структур, а й інших держав, які можуть загрожувати існуванню Демократичної федерації Північної Сирії. Мова йде, перш за

все, про Туреччину, яка 26 листопада 2016 року розпочала наземну операцію на території Сирії під назвою «Щит Євфрату», спрямовану проти сирійських курдів, що, на думку Туреччини, є терористичними угрупованнями. З початком наземної операції в Сирії на Анкару чинили значний тиск основні актори сирійського конфлікту, а саме Росія та США, які не підтримали Туреччину в прагненні боротися з курдськими озброєними формуваннями. Саме ця обставина змусила Туреччину 29 березня 2017 року заявити про офіційне завершення операції «Щит Євфрату» [245].

В січні 2018 року Р. Ердоган заявив про намір нового втручання в Сирію та оголосив про початок другої операції «Оливкова гілка», що мала на меті витіснення курдських озброєних формувань з території Афрін. Водночас, за кілька днів до офіційного оголошення про початок «Оливкової гілки» представники міжнародної коаліції, в першу чергу США, заявили про створення «сил безпеки» на основі арабсько-курдських формувань в сирійському Курдистані, організованих і озброєних американським урядом. Ці сили повинні, на їхню думку, забезпечити контроль на території північної Сирії в долині річки Євфрат. Відзначається також, що дані формування включатимуть в себе до 30 тис. чоловік. Ця заява стала причиною серйозних побоювань з боку Туреччини. Р. Ердоган заявив, що ці «сили» будуть знищені ще до того, як будуть остаточно сформовані. Таким чином, операція стала не тільки неминучою, але і політично обґрунтованою, оскільки курдські угруповання є, на думку турецького уряду, прямою загрозою його інтересам [38, с. 2140].

З 20 січня 2018 року почався активний наступ повітряних сил Туреччини за підтримки Вільної Сирійської Армії (ВСА), яка є опозиційною до Б. Асада. Участь в операції ВСА стурбувала сирійську владу, оскільки перша є одним з найбільших опозиційних формувань, налаштованих проти офіційного уряду САР. У цих умовах, 16 лютого Б. Асад починає переговори з представниками курдських військових угруповань. Результатом переговорів стала угода між Дамаском і курдами про те, що урядові війська увійдуть на територію Афрін, щоб відбити агресію Туреччини. В обмін на це курди повинні передати всі урядові будівлі (школи, лікарні, поліцейські ділянки), а також 52 об'єкти, які зараз знаходяться в розпорядженні Рожави, під

контроль офіційної сирійської влади. Крім того вони повинні здати все середнє та важке озброєння, а також відмовитися від носіння зброї. 22 лютого 2018 року урядовим військам були передані кілька районів Афрін. З цього моменту Дамаск має право вводити власні війська на цю територію, здійснювати моніторинг подій та тримати управління в своїх руках [188].

Досягнення цієї угоди задовольнило інтереси як курдів, яких активно витісняли з регіону, так й уряду, який до операції майже втратив шанс на встановлення контролю над Афрін. Більш того, обидві сторони усвідомили необхідність консолідації сил, для відбиття агресії з боку Анкари та її союзників. Зближення офіційної сирійської влади і курдів перед загрозою вторгнення Туреччини на територію Сирії може стати першим кроком на шляху подолання тривалих суперечностей. Таким чином, Туреччина, почавши операцію, сприяла початку конструктивного діалогу між офіційним урядом Сирії та курдами.

Вище викладане дає підстави стверджувати, що сирійські курди на даному етапі стикаються з рядом викликів та загроз. Серйозною перешкодою на шляху до організації і збереження Демократичної федерації Північної Сирії залишається роздробленість всередині курдського сирійського руху. Незважаючи на укладення декількох угод між представниками найбільших партійних об'єднань сирійських курдів – Партією демократичного союзу і Курдською національною радою – про спільні дії та управління курдськими територіями, жоден з цих договорів не був реалізований повною мірою. Більш того партії звинувачують один одного в досягненні негласних домовленостей з сирійським режимом Б. Асада (у випадку з РYD) і залежності від турецького уряду (у випадку з KNC). По-різному ставляться ці дві сили й до участі в сирійській опозиції. KNC бере участь в Національній коаліції опозиційних і революційних сил, тоді як РYD відсторонилася від участі в діяльності зовнішньої опозиції та фактично діє без оглядки на цю структуру. Таким чином, серед сирійських курдів немає згуртованості, а відсутність прямого зіткнення на даному етапі пояснюється лише наявністю серйозної терористичної загрози, що змушує обидва табори час від часу співпрацювати. З досягненням миру в Сирії дві

найбільші курдські сирійські організації, скоріше за все, почнуть боротьбу за владу, що може значно послабити курдську автономію.

Майбутнє сирійської курдської автономії безпосередньо залежить не тільки від внутрішніх розколів, а й від ситуації в загальнокурдському діалозі в цілому, який визначається загальною спрямованістю, перш за все, курдів Сирії та Іраку. Незважаючи на те, що курди Сирії і Іраку воювали разом в іракській провінції Санджар, під сирійським містом Кобані, а у вересні 2015 року на зустрічі Барзані і Мусліма вдалося домовитися про спільні дії пешмерга і Загонів народної самооборони, сирійські і іракські курди мають різну ідеологічну платформу і регіональну позицію [43, с. 87]. Провідна політична сила серед сирійських курдів PYD має тісні зв'язки з РПК, яка сприймається провідними західними державами і регіональними лідерами як терористична організація, що автоматично транслюється і на PYD. Восени 2014 року США заявили, що не розглядають PYD як терористичну структуру, однак, тиск Туреччини, а також спільні ідеологічні коріння РПК і PYD змушують світову спільноту з побоюванням ставитися до партії. Ситуація навколо регіонального і міжнародного позиціонування PYD може змінитися, якщо Партія демократичного союзу розірве зв'язок з РПК, але це неможливо, виходячи із загальної історії, ідеології та тісних політичних і військових зв'язків двох структур. Іракські ж курди вибудовують взаємовигідні економічні відносини з Туреччиною: здійснюються поставки енергоресурсів з м. Ербіль в Анкару фактично в обхід офіційного Багдада; розвивають спільні проекти щодо розробки нафтогазових родовищ Іракського Курдистану з турецькими трубопроводами; розвиваються загальні програми в сфері комунікацій, енергетики, торгівлі; опрацьовується реальна можливість економічної інтеграції. Таким чином, іракські курди навряд чи будуть надавати потрібну підтримку своїм сирійським побратимам в їхньому бажанні організувати автономію, особливо в світлі вигідного економічного партнерства з Туреччиною, а також прагнення зміцнювати власні автономні завоювання та діяти в напрямку самостійної держави на території Іраку.

Певні труднощі для сирійських курдів становить відсутність надійних регіональних і світових союзників. Так, з одного боку, PYD заручилася підтримкою

Росії, яка підтримує активні військові і політичні контакти. У листопаді 2015 року лідер партії Саліх Муслім дав зрозуміти в інтерв'ю, що сирійські курди готові співпрацювати з Росією разом в справі врегулювання конфлікту в Сирії. З іншого боку, партія залучає в свою орбіту і Сполучені Штати, отримує від Вашингтона необхідну військову допомогу, спільно з проамериканської коаліцією і при американському авіаційному прикритті бере участь в боях з бойовиками Ісламської Держави. Демонстрована партією зовнішньополітична гнучкість продиктована складною ситуацією в сирійському конфлікті. Однак різні позиції Москви та Вашингтона щодо сирійського питання можуть стати серйозним викликом для РYD.

Так, Росія пропонує курдам воювати спільно з урядовими військами сирійського режиму, сподівається на відкриття курдами другого фронту проти сирійських опозиційних загонів, щоб полегшити військові операції армій Башара Асада. Якщо курди приймуть пропозицію Росії, вони, скоріше за все, втратять підтримку США, які зацікавлені в поваленні режиму Асада і перемозі опозиції в країні. Таким чином, відсутність чітко зафіксованих партнерських зобов'язань, фундаментальні розбіжності між США і Росією по сирійському конфлікту, загальна невизначеність процесу державно-політичної трансформації Сирії роблять курдів залежними від поточної політичної кон'юнктури в сирійському конфлікті [43, с. 89].

Серйозну проблему для безпеки курдської автономії в Сирії являє відсутність власної зброї і тотальна залежність бойових загонів курдів від зарубіжних поставок. Через те, що курдські землі в Сирії найрозвиненіші і відсталі у всій країні. Тут немає ні власних заводів, ні налагодженого виробництва. Тому курди життєво потребують озброєння і інших важливих товарів, таких як медикаменти, обладнання, що надаються Росією і США.

Положення сирійських курдів і майбутнє автономії безпосередньо залежить від позиції Туреччини і пов'язано з фактичною неможливістю налагодити дипломатичні контакти Анкари та РYD через звинувачення останньої в тісних зв'язках з РПК. Керуючись бажанням забезпечити власну територіальну цілісність і не допустити поширення сепаратистських тенденцій на території Туреччини, Анкара робитиме все можливе, щоб запобігти автономізацію сирійських курдів. З

огляду на те, що Туреччина все ще є важливим союзником Сполучених Штатів в регіоні і ключовим учасником в сирійському врегулюванні, курди стають своєрідним важелем регіональної політики.

Всі ці фактори дають можливість зробити висновок, що курдам Сирії буде дуже складно продовжувати власне існування як самостійний уламок, що відколовся від роздробленої республіки. Саме тому ключовим завданням перед сирійськими курдами є збереження реально працюючої автономії в межах САР. Однак, очевидно, що в разі збереження територіальної цілісності Сирія після завершення кризи не зможе відновити засади діяльності, що були характерними для внутрішньої політики держави до 2011 року. Саме посилена роль курдського фактору буде визначати нову політику посткризової Сирії, в якій курдам, як й в посткризовому Іраку, відводиться одна з головних ролей.

2.3. Національна безпека Туреччини та курдський фактор

Туреччина є своєрідним мостом між Заходом і Сходом, економічним двигуном, а також плацдармом західного блоку НАТО в регіоні. Наявність на її території курдської проблеми, причому в порівнянні з іншими трьома країнами, в самому жорсткому вигляді, є слабким місцем та реальним важелем тиску з боку зацікавлених країн. Так, курдський фактор в Туреччині характеризується особливою напруженістю та безкомпромісністю як з боку турецького уряду, так і з боку курдів, представлених Робочою партією Курдистану (РПК), яка для досягнення своїх цілей неодноразово вдавалася до терористичних дій. Саме з моменту створення РПК в 1978 році курдський опір в Туреччині став більш потужним. На початковому етапі своєї боротьби з 1984 року по 1993 рік метою РПК було проголошення суверенної держави курдів у Туреччині, однак з 1993 року організація змінила курс на створення курдської автономії в складі Туреччини. Водночас турецькі курди піддавалися жорстким гонінням: використання курдської мови було заборонено, а сама наявність такої меншини, як курди на території Туреччини не визнавалася. Найбільшим успіхом Анкари в боротьбі проти РПК стало захоплення американськими та ізраїльськими спецслужбами лідера цієї організації Абдули

Оджалана в Кенії 15 лютого 1999 року. З цього моменту партизанська боротьба РПК пішла на спад, але саме курдське питання так і не було вирішено [177, р. 87].

На початку XXI століття прихід Партії справедливості та розвитку (ПСР) до влади в 2002 році в Туреччині дав надію на розв'язання курдської проблеми, адже на той час було очевидним, що ані політика асиміляції, ані політика стримування більше не працює. Підхід ПСР до курдського питання був вперше викладений в програмі партії в 2001 році. Стосовно курдського питання, якому було приділено увагу в розділі під двозначною назвою «Південь-Схід», ПСР наголошувала, що так само, як і інші колишні основні партії, сприймає курдське питання через призму терору. Тим не менш, ПСР також визнала, що курдське питання не може бути вирішено політикою минулого, а економічний розвиток сам по собі не створював достатньо гарантій для вирішення курдської проблеми. В програмі було запропоновано визнати культурні права курдів. Крім того, ПСР запропонувала визнати громадянство як основу для національної ідентичності, що мало велике значення з огляду на те, що основні партії в минулому і три конституції республіки не пропонували розглядати національну ідентичність скрізь призму громадянства [243, р. 113].

Кілька важливих реформ були запроваджені в ці роки. Наприклад, після того, як ПСР прийшла до влади, був скасований двадцятирічний надзвичайний стан на південному сході, саме там, де мешкають курди. ПСР також заявила про можливість усунення бар'єрів на ефірне мовлення та викладання курдською мовою.

Більш гнучка позиція ПСР щодо курдів була спрямована на те, щоб змусити курдів припинити збройну боротьбу на південному сході Туреччини. Шляхом окремих поступок та неповного визнання турецький уряд намагався чинити тиск на курдів, демонструючи, що ПСР готова до переговорів.

Однак, більшість реформ мала поверхневий та декоративний характер. Пропозиція про початок мовлення курдською мовою так і не була втілена. Переконавшись в тому, що уряд не зважиться піти далі гучних заяв, вже в травні 2004 року РПК вирішила відновити збройну боротьбу, що призвело до нових збройних зіткнень між РПК і турецькою армією.

Початок збройної боротьби з РПК змусив ПСР переглянути докорінно свою стратегію щодо курдів. З цього моменту ПСР почала приділяти більше уваги вирішенню курдського питання. В своїй історичній промові, яка була проголошена вмісті Діярбакир в 2005 році, тодішній прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган наголосив, що турецька держава робила помилки в минулому. Прем'єр неодноразово повторив термін «курдське питання» і пообіцяв вирішити його за допомогою демократії, перегляду закон про громадянство, а також економічного процвітання [244].

На фоні ліберальної промови Р. Ердогана 2005 року ставало зрозумілим, що курдське питання набирає нових обертів. Окрім зіткнень між РПК і армією, поглиблювалась також напруженість між цивільними особами та силами безпеки. У березні 2006 року 14 бойовиків РПК були вбиті в перестрілці біля Муш. На похоронах у місті Діярбакир відбулися зіткнення між народом і поліцією. Вони тривали протягом чотирьох днів і закінчилася загибеллю 9 громадян, двоє з яких були у віці 6 і 10. Події в Діярбакирі показали, що зв'язки між РПК і курдами були сильнішими, ніж раніше, і що курдські поселення можуть вийти з-під контролю Анкари.

Через активізацію терористичної діяльності з боку РПК та непопулярність серед населення Туреччини стратегії поступок курдській меншині, програма уряду ПСР 2007 року мало чим відрізнялась від програм попередніх урядів. ПСР наголошувала на принципах єдності нації, неподільності національної території та єдиної адміністративної структури. Крім того, у програмі було підкреслено, що уряд буде проводити жорстку політику у відповідь на будь-які прояви сепаратизму. В цілому програма ПСР 2007 року не передбачала жодних змін в стратегії уряду стосовно курдського питання [178, р. 61].

Однак вже в 2008 році ПСР вирішила відхилитися від заявленого в програмі курсу. На засіданні Ради національної безпеки у 2007 році було вирішено вступити в контакт з РПК і запровадити окремі реформи щодо культурних прав курдів. Такий поворот в політиці ПСР був обґрунтований беззаперечним кредитом довіри, який отримала партія на виборах 2007 року. Отримавши майже 50 % від загального числа

голосів на виборах 2007 року, ПСР відважилася на непопулярні дії, зокрема діалог з РПК [225, р. 47]. Так Туреччина стала на шлях пошуку оптимальної моделі урегулювання курдського питання, переконавшись у неефективності старих заходів щодо курдів.

Нова політика, запроваджена ПСР, дала результати вже у 2008 році, коли Ахмет Давутоглу, головний радник Р. Ердогана у закордонних справах, і Мурат Озчелик, спецпредставник Туреччини в Іраку, нанесли візит Масуду Барзані, тодішньому президенту Іракського Курдистану. Цей візит зробив можливим встановлення формальних контактів з Іракським Курдистаном, що сприяли поліпшенню відносин між Анкарою і Ербілем, зокрема в економічному полі. Зустріч між представниками Іракського Курдистану та Туреччини означала завершення багаторічної політики Анкари зі стримування курдів, зокрема на півночі Іраку.

Налагодження відносин з Іракським Курдистаном стало каталізатором змін у відносинах з турецькими курдами. З вересня 2008 року Анкара ініціювала зустрічі з представниками РПК в різних містах Європи. Ці переговори сприяли перегляду позицій сторін, які взяли в них участь. В березні 2009 року президент Туреччини Абдулла Гюль в інтерв'ю в ході свого візиту заявив, що курдське питання є найважливішим в політиці Туреччини, що ще раз продемонструвало готовність турецької держави переглянути свою політику щодо курдів. У відповідь на кроки турецького уряду РПК заявила про припинення збройної боротьби. В травні 2009 року Мурат Караялан, тодішній глава Союзу громад Курдистану (національно-політична організація курдів, що була заснована А. Оджаланом) наголосив, що РПК готова вступити в діалог з подальшим роззброєнням [163, р. 153].

Події першої половини 2009 року стали прологом «курдського відкриття». В серпні 2009 року міністр внутрішніх справ Туреччини Бешир Аталай організував ряд зустрічей з журналістами, представниками інтелігенції та громадськими організаціями, які сприяли активізації суспільної дискусії щодо курдського питання. Таким чином, «курдське відкриття» стало темою номером один в політичному порядку денному Туреччини, а уряд країни розпочав піар-кампанію з

інформування громадськості про переваги та дивіденди, які отримає Анкари від налагодження відносин з курдами та діалогу з РПК [111, р. 23].

По-перше, вирішення курдського питання дозволило б уряду Р. Ердогана не тільки позбутися від своєї головної внутрішньополітичної проблеми, а й отримати дивіденди ззовні, а саме у відносинах з ЄС. Об'єднана Європа неодноразово наголошувала на необхідності налагодження турецько-вірменських відносин, проведення переговорів щодо об'єднання Кіпру, вирішення курдського питання як однією з передумов для вступу Туреччини до ЄС.

Мир з курдами був вигідний Анкарі й в економічному плані. Забезпечення безпеки в регіонах з курдським населенням на південному сході Туреччини і Північному Іраку дозволило б реалізувати енергетичні проекти з транзиту іракського газу через турецьку територію. Але поки на південному сході Туреччини та в Північному Іраку знаходяться бойовики РПК, трубопроводу загрожує небезпека.

Вирішення курдського питання позитивно позначилося би й на бюджеті Туреччини. Згідно з заявами представників ПСР, за 25 років на боротьбу з РПК було витрачено 300 млрд доларів США.

Деталі реформи, що повинна була сприяти «курдському відкриттю», стали відомі в середині листопада 2009 року на парламентських слуханнях. Б. Аталай запевнив, що всі нововведення торкнуться передусім гуманітарної сфери. Програма передбачала зняття обмежень на користування курдською мовою в ЗМІ, надання дозволу на користування курдською мовою під час політичних акцій та в тюрмах, введення факультативів з вивчення курдської мови в школах і вузах, повернення курдських назв перейменованим селам і встановлення вуличних табличок, на яких назва вулиць позначається двома мовами. На початку 2009 року Агентство суспільного мовлення дало згоду на діяльність цілодобового каналу курдською мовою. Передбачалася також амністія членам РПК і репатріація біженців [178, р. 70].

Миротворча ініціатива Р. Ердогана викликала шквал критики. Лідер Народно-республіканської партії Деніз Байкал сказав, що запропоновані заходи не

допоможуть «викорінити курдський тероризм, та й взагалі вони є театром для Євросоюзу» [178, р. 76]. Глава Партії націоналістичного руху (ПНР) Девлет Бахчелі також піддав критиці «курдське відкриття» як безвідповідальну ініціативи уряду і висловив свою стурбованість тим, що ця політика наражає турецьке суспільство на ризик етнічної дезінтеграції. «Курдське відкриття», на думку Девлета Бахчелі, ставить під загрозу ідентичність Туреччини як унітарної національної держави.

Депутатам від прокурдської Партії демократичного суспільства (ПДС) реформа здавалась поверхневою. Курдські політики вимагали більш масштабних перетворень, зокрема зміни 42-ї і 66-ї статей конституції, які вони називають шовіністичними. Перша забороняє викладання в школах країни будь-якою іншою мовою, крім турецької. Згідно з другою, турками вважаються всі, хто пов'язаний узами громадянства з турецькою державою. Фактично це означає, що Туреччина не визнає існування національних меншин на своїй території.

Більшість пересічних громадян Туреччини виявили солідарність з опозицією. За даними опитування 2009 року, проти реформи виступив 51% населення країни, за - 35%. Навіть обережні гуманітарні послаблення в рамках «курдської ініціативи» здавалися багатьом потенційно небезпечними [234, р. 146].

Незважаючи на протидію з боку опозиційних партій і відсутність широкого консенсусу у суспільстві щодо «курдського відкриття», ПСР і РПК рішуче рухалися вперед. РПК погодилася відправити до Туреччини 34 бойовиків і біженців зі штаб-квартири в горах Кандиль і табору біженців в листопаді 2009 року, щоб показати свою готовність знайти формулу вирішення курдської проблеми. Проте, для бойовиків, які здалися турецькій владі в знак примирення, був влаштований пишний прийом турецькими курдами. Їх зустрічали оплесками десятки тисячі курдів з символікою незалежного Курдистану, які вигукували ім'я А. Оджалана та сепаратистські гасла. Цей інцидент ще раз підігрів націоналістичні настрої серед турецької молоді, а також став приводом для критики з боку опозиційних сил нового курсу ПСР, орієнтованого на примирення з курдами. І вже через декілька днів почалися зіткнення між РПК і силами безпеки. 7 грудня 2009 року загинуло 7 солдатів в результаті нападу біля селища Решадія. Тільки кілька днів по тому, 11

грудня 2009 року Конституційний суд Туреччини заборонив про-курдську партію DTP [248].

У той же час, залишалися неясними умови можливої угоди між РПК і турецькою державою. Ініціативу в свою руки взяв лідер РПК А. Оджалан, який підготував та представив дорожню карту процесу врегулювання в 2009 році. Дорожня карта передбачала трьох-етапний процес повного вирішення курдського питання. На першому етапі передбачалося оголошення з боку РПК постійного припинення збройної боротьби. На другому етапі передбачалися амністія та вивід бойовиків РПК з території Туреччини під контролем США, Європейського Союзу та ООН. На третьому етапі дорожня карта передбачала конституційні кроки з демократизації Туреччини, які б забезпечили права курдів в країні.

Через відсутність будь-якої реакції з боку уряду Туреччини стосовно дорожньої карти 2009 року, наступного року А. Оджалан підготував і представив уряду Туреччини іншу дорожню карту, яка складалася з трьох протоколів: Проект принципів для демократичного вирішення основних соціальних проблем в Туреччині, Проект справедливого миру у відносинах між державою і суспільством і Проект плану дій для демократичного та справедливого вирішення курдського питання. Цими протоколами було запропоновано створення трьох комісій, які складаються з представників обох сторін: комісії зі змін до Конституції, комісії з питань миру і комісії зі встановлення істини і справедливості.

Однак реакція керівництва Туреччини знову була стриманою, що дало підстави А. Оджалану звинуватити Анкару у спробах зриву переговорного процесу. Відповіддю РПК став початок відновлення так званої народно-революційної війни. В результаті зіткнень в місті Сільван 14 червня 2011 року РПК вбили 13 солдат, що поклало кінець другому раунду переговорів в рамках мирного процесу [111, р. 37].

2012 рік виявився найкривавішим в історії збройної боротьби між РПК і турецькою армією з 1999 року. Зіткнення в наступні 18 місяців забрали сотні життів, а поліція і судові органи проводили політику тиску та переслідувань курдських активістів. Тисячі громадських діячів, політиків і журналістів курдського

походження були заарештовані та обвинувачені в співпраці з Союзом громад Курдистану.

«Курдське відкриття» опинилося під серйозною загрозою, а обидві сторони конфлікту перекидалися взаємними звинуваченням в зриві переговорного процесу. У той час, коли керівництво Туреччини заявляло про відповідальність РПК у відсутності прогресу у переговорах через постійні загрози останньої вдаватися до збройної боротьби, А. Оджалан звинувачував Анкару у неготовності рухатися вперед і невиконанні домовленостей.

Переговори між РПК і Туреччиною відновилися на початку 2013 року. Однак одразу ж після відновлення переговорів вони знову опинилися під загрозою зриву після того, як в Парижі 10 січня 2013 року три жінки курдського походження були вбиті громадянином Туреччини Омером Гюней. РПК назвала ці вбивства провокацією, вчиненою третіми особами з метою перешкодити мирному процесу. Реакція курдської сторони на події в Парижі продемонструвала рішучість РПК рухатися в напрямку мирного процесу. Турецька сторона також продемонструвала свою відданість переговорам 12 лютого 2013 року, коли Р. Ердоган в своїй промові підтвердив готовність піти на будь-які політичні ризики з метою досягнення миру. На початку 2013 року в парламенті був прийнятий закон, що дозволяв захист на рідній мові в судах. У відповідь РПК звільнила 8 турецьких солдат і цивільних службовців, затриманих в Іракському Курдистані. 21 березня 2013 року під час святкування Навруз в Діярбакирі А. Оджалан виклав своє бачення миру і вирішення конфлікту, сповнене нових ідей.

А. Оджалан публічно оголосив про те, що епоха збройної боротьби вже позаду, і настав час для політичної боротьби. Він підкреслив значення миру між курдами та турками не тільки для Туреччини, але всього Близького Сходу, а також закликав бойовиків РПК відійти до Іракського Курдистану.

РПК прийняла нову пропозицію А. Оджалана і оголосила про одностороннє припинення збройної боротьби 23 березня 2013. Міністр юстиції Туреччини і водночас центральна фігура в третьому раунді мирних переговорів Садуллах Ергін

заявив, що цей процес буде складатися з трьох етапів: припинення вогню, роззброєння і демократизація [108, р. 5].

РПК оголосила про виведення своїх збройних сил 8 травня 2013 року. Під час виведення турецька армія припинила свої звичайні військові операції проти бойовиків РПК, що свідчить про готовність ПСР дотримуватися домовленостей на відміну від подій 1999 року, коли кілька сотень бойовиків РПК були вбиті під час виведення.

Слідом за виведенням бойовиків з території Туреччини РПК висунула вимогу щодо звільнення членів Союзу громад Курдистану і прийняття закону, який закладає правову основу для врегулювання курдської проблеми. ПСР пішла назустріч вимогам та відразу після місцевих виборів 2014 року внесла зміни в закон про національну розвідувальну діяльність, який надав розвідувальним органам Туреччини повноваження зустрічатися і вести переговори з терористичними організаціями і тими, хто знаходяться в ув'язненні. Влада також пішла на поступки у питанні звільнення членів Союзу громад Курдистану, більшість з яких опинилися на волі вже до кінця 2014 року. В червні 2014 року ПСР відважилася на ще один радикальний крок та прийняла Закон «про завершення терору та посилення соціальної інтеграції», який був покликаний регулювати мирний процес. Цей рамковий закон уповноважив уряд визначити необхідні кроки, необхідні для забезпечення соціальної інтеграції курдів, які до того часу знаходилися у складі РПК. Закон передбачав вживання військових, політичних та правових заходів, необхідних для забезпечення роззброєння і врегулювання курдського питання, а також санкціонував зустрічі між урядом та членами РПК, які вважалися Туреччиною терористами.

ПСР зробила ще один крок назустріч і включила процес врегулювання до програми нового уряду на чолі з Ахметом Давутоглу, який став головою ПСР і новим прем'єр-міністром після обрання Р. Ердогана президентом в серпні 2014 року. В своїй програмі новий уряд підкреслював готовність вжити необхідних заходів для вирішення курдської проблеми.

Серйозною перешкодою в переговорному процесі з курдами стали події 16 липня 2016 року, коли в Туреччині була здійснена спроба перевороту. За декілька годин владі вдалося придушити путч, а більшість його учасників була заарештована. Кількома днями пізніше президент Туреччини Р. Ердоган оголосив про введення в країні надзвичайного стану строком на три місяці. За офіційною версією, основними призвідниками перевороту були офіцери ВПС Туреччини, жандармерії і деяких бронетанкових підрозділів. Уряд стверджував, що це тільки частина «паралельної структури», на чолі якої стоїть 75-річний ісламський проповідник Фетхуллах Гюлен, що проживає в американській еміграції.

Наступні за спробою перевороту місяці продемонстрували, що авторитарна риторика Р. Ердогана різко посилилася, що відобразилося в численних арештах і затриманнях тих, хто був на боці путчистів. Придушення путчу стало приводом для посилення контролю президента над збройними силами. Влада вирішила скористатися ситуацією для дискредитації опозиції та очищення держави від небезпечних елементів. За тиждень в країні були затримані або заарештовані більше 9 тисяч осіб, в тому числі 6 тисяч солдат і 103 генерала та адмірала - трохи менше третини вищих офіцерських чинів, 1481 суддів і прокурорів та 650 цивільних осіб затримані. Міністерство освіти Туреччини прийняло рішення про відсторонення та початок розслідування щодо 15 тисяч вчителів шкіл і приватних навчальних закладів. Рада з вищої освіти закликала відправити в відставку 577 деканів університетів, з них 176 деканів державних вузів, 401 – приватних установ. Професорам і викладачам вузів був також заборонений виїзд з країни. Серед заарештованих було чимало курдів [167, р. 112].

Останньою ж крапкою в переговорному процесі з курдами стали події ззовні, а саме «арабська весна», регіональні потрясіння якої обіцяли нечувані дивіденди турецькому керівництву. Спадкоємці ідеології світського націоналізму в Тунісі, Єгипті, Лівії, Сирії та Ємені втрачали свій вплив перед обличчям протестуючих за демократизацію. Керівництво Туреччини сприйняло арабські революції як можливість поширити свій вплив в регіоні, який в минулому входив до складу Османської імперії. На думку окремих політологів, стратегію Туреччини,

спрямовану на відродження її впливу на постосманском просторі, можна визначити як неоосманізм [225, р. 47]. За задумом керівництва Туреччини, нові політичні сили Близького Сходу після повалення світських недемократичних режимів повинні були звернутися до успішного досвіду Туреччини з проведення економічних і політичних реформ.

Однак, «арабська весна», яка мала відкрити безпрецедентні можливості для Туреччини як регіонального лідера на Близькому Сході, незабаром продемонструвала межі регіонального впливу Туреччини, відсутність у неї потенціалу для забезпечення стабільності та статус-кво в регіоні, а також стала загрозою для національної безпеки самої Анкари. Розпочаті на хвилі «арабської весни» антиурядові виступи в березні 2011 року призвели до масових заворушень в різних містах Сирії, а вже влітку того ж року переросли в повномасштабний збройний конфлікт. З початком громадянської війни відзначається сплеск курдського націоналізму в Сирії. Загострення курдського питання стає очевидним вже в 2012, коли стратегічний відступ Б.Асада з північної Сирії дозволив «Партії демократичного союзу» (PYD), афілійованій з РПК, самовизначитися уздовж кордону з Туреччиною. Поява в 2012 році трьох де-факто автономних курдських анклавів, Джазіра, Кобані та Африн, відомих під загальною назвою Рожава, сприймалося турецьким урядом як загроза національній безпеці Туреччини.

Політика Туреччини щодо курдів була детермінована побоюваннями з приводу потенційного впливу курдського питання в Сирії на національний рух курдів в Туреччині. Анкара вважала, що культурна або регіональна автономія в тій чи іншій формі сирійських курдів буде стимулювати висунення подібних вимог з боку курдів у Туреччині. Вирішення курдського питання в одній країні, зокрема в Сирії, шляхом надання автономії або незалежності може викликати ланцюгову реакцію в інших, що становить загрозу національній цілісності Туреччини.

Побоювання Туреччини не є безпідставними. Сирійські та турецькі курди історично мають тісні зв'язки. Так само як колись сирійські курди активно приєднувалися до РПК, турецькі курди сьогодні вступають до Загонів народної самооборони – національної армії Рожави. Ці збройні загони активно боролися з ІД

під час облоги Кобані в Сирії, починаючи з вересня 2014 року, що призвело до масових протестів солідарності по всій Туреччині, під час яких загинуло 50 людей, незважаючи на те, що фактично бій відбувався через кордон.

Саме тому, турецький уряд не міг залишатися осторонь. Туреччина, відхилившись від політики «нуль проблем з сусідами» і партнерських відносин з сирійським урядом, відкрито підтримала сирійську опозицію, що сприяло ескалації конфлікту. Крім того, Туреччина погодилася на розгортання тренувальних таборів, створення потужної транспортно-логістичної мережі на своїй території і поставки величезних обсягів зброї та боєприпасів для збройного крила опозиції, Вільної сирійської армії (ВСА).

У липні 2012 року ситуація на спільному турецько-сирійському кордоні загострилася, що мало безпосередній вплив на переговорний процес між Анкарою та РПК. Стратегічне місто Кобані перейшло під контроль курдських Загонів народної самооборони та стало частиною Рожави – Сирійського Курдистану, на території якого сирійські курди планували реалізувати своє право на самовизначення. Однак вже з середини 2013 року бойовикам ІД вдалося встановити свій контроль над турецько-сирійським кордоном. З вересня 2014 року по січень 2015 року Кобані перетворилося на арену бойових зіткнень між курдами і бойовиками ІД, які прагнули розгромити курдський анклав і взяти під контроль важливий прикордонний перехід [232].

У вересні 2014 року Союз громад Курдистану звернувся до уряду Туреччини надати допомогу курдським ополченцям в Кобані. Президент Туреччини Р. Ердоган запевнив, що бомбардування не допоможуть знищити бойовиків ІД, а турецька влада буде і надалі утримуватися від використання сухопутних військ в Сирії, поки не виникне пряма загроза турецьким громадянам.

Стримана позиція турецького уряду стосовно подій в Кобані стала підставою для звинувачування Анкари в бездіяльності та потуранні терористам, наслідком чого стали масові протести за участі курдського населення. В ході зіткнень з поліцією загинули 49 осіб. Більше тисячі громадських будівель, в тому числі 212 шкіл, 67 поліцейських ділянок і 25 будинків місцевих органів влади були зруйновані

[108, р. 6]. 13 листопада 2014 року міністр юстиції Туреччини Бекір Боздаг повідомив, що в результаті масових протестів в Туреччині було порушено 73 кримінальні справи та було заарештовано 386 осіб. Битва за Кобані фактично заморозила переговорний процес з курдами.

Ще більш ускладнилася ситуація, коли в 2014 році курдські активісти заявили, що є свідчення про здійснення атаки ІД на Кобані з території Туреччини, що, на їхню думку, говорить про те, що турецька влада прямо співпрацює з ІД. Курди звинуватили Туреччину у військовому співробітництві, передачі зброї, матеріально-технічній підтримці та фінансовій допомозі ІД. Саме ІД є основною загрозою для курдів Сирії, які зазнають постійних нападів від бойовиків. На переконання більшості етнічних курдів, влада Туреччини, користуючись ситуацією, намагається за допомогою ІД вирішити проблему з курдами шляхом їх фізичної ліквідації. Так, в червні 2015 року військовослужбовцями Туреччини в прикордонному містечку Тель-Абьяд був виявлений підземний тунель, 500 метрів довжиною, 3 метра висотою і 2 метри шириною, що пролягає через турецько-сирійський кордон, який був виритий бойовиками ІД. Турецькі спецслужби завчасно знали про цю споруду, однак, будь-яких заходів щодо її знищення не вживали. На думку окремих представників курдської громади в Туреччині, цей тунель служив коридором, що забезпечував бойовиків терористичної організації ІД зброєю, боєприпасами, грошовими коштами, а також продуктами харчування з боку турецьких спецслужб [232].

Туреччина відкрито відкидала всі звинувачення у зв'язках з ІД, а 20 липня 2015 року ВПС Туреччини почали бомбардування позицій терористів після терористичного акту, що стався в прикордонному місті Суруч. В результаті дій терористки-смертниці, яка була пов'язана з ІД, загинули понад 30 осіб. Проте, застосування сили проти ІД не мало системного характеру. Одночасно з цим Туреччина почала наносити більш інтенсивні удари проти сирійських курдів. Анкара неодноразово наголошувала на необхідності створення «буферної зони» вздовж кордону з північною Сирією, незважаючи на ризики, на які наражаються сирійські біженці.

26 листопада 2016 року розпочалося вторгнення турецьких збройних сил за підтримки Вільної сирійської армії на територію Сирії, що одразу ж було сприйнято вкрай негативно з боку турецьких курдів. Президент Туреччини Р. Ердоган заявив, що ця операція під назвою «Щит Євфрату» спрямована проти терористичних груп сирійських курдів, що загрожують Туреччині. Основною метою турецьких дій вважається удар по силам курдських Загонів народної самооборони з тим, щоб не допустити посилення курдів в прикордонних районах Туреччини та Сирії та не допустити з'єднання утримуваних ними територій [164]. А декілька днів потому віце-прем'єр Туреччини Нуман Куртулмуш додав, що одна з цілей операції - «перешкодити створенню курдами коридору від Іраку до Середземного моря» [245]. З початком наземної операції в Сирії переговорний процес між Туреччиною та курдами зайшов у глухий кут.

Ще більше відносини між Туреччиною та курдами загострилися після того, як на початку 2018 року Р. Ердоган заявив, що не виключає повторного проведення військової операції на території Сирії проти курдських формувань. Розпочавши 20 січня 2018 року операцію «Оливкова гілка» [190], Туреччина продемонструвала прагнення до нового військового втручання в Сирію з метою вирішення проблеми сирійських курдів у вигідному для себе ключі та витіснення курдських терористичних формувань з території Афрін [38, с. 2140].

Туреччина в цій ситуації, почавши операцію на території Сирії, сприяла ще більшій поляризації, з одного боку, сирійської опозиції та Анкари, а, з іншого, Б.Асада та курдських Загонів народної самооборони Рожави, яких підтримують їхні побратими – турецькі курди. Відкриті військові дії Анкари проти сирійських курдів унеможливають мирне вирішення курдського питання всередині Туреччини в найближчий час.

2.4. Роль курдського фактору у формуванні зовнішньої та внутрішньої політики Ірану

На формування самосвідомості іранських курдів суттєво вплинула антишахська революція 1979 року [56, с. 88]. У той час як революція висунула на

перший план ісламістів, в іранському Курдистані функціонували ліві і демократичні партії. Через півроку після революції це протиріччя призвело до громадянської війни з релігійним відтінком, що йшла паралельно з ірано-іракською війною. Курди не взяли участі в референдумі 11 лютого 1979 року про державний устрій Ірану, як і в реалізації подальшої політики Хомейні. Соціальне розшарування та сильний лівий рух також послабили курдську меншину в Ірані [67, с. 88].

Прийшовши до влади в 1997 році, президент Мохаммад Хатамі намагався продемонструвати лояльність по відношенню до курдів і інших меншин, призначив курдського губернатора в іранському Курдистані і наблизив до себе кілька курдів – шіїтів і сунітів. Ці символічні кроки не зняли напруженості, і скоро режим перейшов до «політики батога». Тегеран з новою силою почав закручувати гайки, і в 1999-200-х роках в провідних містах іранського Курдистану спалахнули масові заворушення. Хвилювання були жорстоко придушені, а десятки людей розстріляні.

У першому п'ятиріччі нового століття курди Ірану – суніти, і шіїти – беруться за зброю, з'являються бойові курдські групи, наприклад, «Партизани Південного Курдистану». До середини «нульових» в Ірані вже діє організоване збройне підпілля на чолі з Партією вільного життя Курдистану (РІАК) і Демократичною партією іранського Курдистану.

До кінця президентства М. Хатамі (до 2004 року), який не зміг протистояти позиції традиціоналістів з курдського питання, участь курдів в державному управлінні була серйозно обмеженою. Курдів і сунітів взагалі (а більшість курдів сповідують іслам сунітського толку) не призначали на керівні пости, навіть такі, як посаду губернатора провінції Курдистан. Деякі політично активні курди в Ірані зневірилися домогтися результатів і мігрували в Ірак, щоб об'єднатися з місцевими побратимами.

Новий президент Ірану Махмуд Ахмадінежад, на відміну від свого попередника, одразу обрав жорсткий підхід до іранських курдів. По всьому іранському Курдистану прокотилися масові репресії. Число убитих, заарештованих, які зазнали катувань і «зниклих без вести» невідомо досі; провідні курдські газети

були закриті, редактора, журналісти, письменники, вчителі заарештовані, багатьох катували і розстрілювали.

В 2008 році «Amnesty International» в своїй доповіді зазначила, що іранські курди «піддаються найбільшим переслідуванням в Ісламській Республіці Іран», а «соціальні, політичні та культурні права курдів масово порушуються» [96].

М. Ахмадінежад відреагував на звіт провідної міжнародної неурядової правозахисної організації наступним чином: в листопаді 2009 року він розпорядився публічно стратити курдського дисидента Ехсана Фаттаніана, звинуваченого у «ворожому ставленні до Аллаха». А невдовзі відбулася ще одна страта – курдського дисидента Фасіха Ясамні – і на тій самій підставі [234, р. 117]. Влітку 2011 року курди були шоковані стратою 17-річного Самана Насима, звинуваченого в терорі.

Хассан Рухані, прийшовши до влади в 2013 році, пообіцяв курдам мільярд доларів допомоги, щоб знизити градус кипіння, але ця сума так і залишилася на папері. На початку серпня 2017 року в тюрмі Раджан-Шахр були страчені десятки курдів.

На фоні репресій з боку іранського уряду багато курдів приєдналися до іранських курдських збройних угруповань або брали участь у протестах у курдських містах, таких як Санандадж, Керманшах, Урміє, Ілам, які охопили Іран наприкінці 2017 року.

Є декілька чинників, які обумовлюють сплеск антиурядових настроїв серед курдського населення саме на стику 2017-2018 років.

По-перше, в листопаді 2017 року в Ірані відбулися смертельні землетруси. Більшість з 400 загиблих були мешканцями в курдській провінції Керманшах. Незважаючи на спустошення, іранський уряд не прийняв жодних заходів для компенсування збитків постраждалим та не надав державної допомоги жертвам.

Другим чинником, який здетонував протестні настрої в 2017-2018 роках в Ірані, стали зміни в політиці США до Ірану, які дають надію іранським курдам, що за допомогою міжнародної підтримки їм вдасться змінити режим в Тегерані. І ці надії не є марними, ще 2 січня 2018 року Дональд Трамп запевнив антиурядових протестувальників в Ірані, ядро яких становить курдська громада, у всебічній

підтримці [185]. Заяви президента США Д. Трампа про вихід з ядерної угоди та посилення економічних санкцій також є вигідним для курдів, адже вони сприяють подальшому розхитуванню режиму. На думку Абдулли Мохтаді, лідера партії КОМАЛА іранського Курдистану, ядерна угода ще більше цементувала іранський режим, адже її укладення означало готовність Заходу йти на поступки Тегерану. Більш того, ядерна угода не призвела до посилення реформістів в уряді Ірану та припинення агресивної зовнішньої політики, як то планувала адміністрація Барака Обами. За словами А. Мохтаді, укладення ядерної угоди ще більше посилило авторитарний режим в Ірані, який різко збільшив витрати на озброєння «Хезболлах», допомагаючи сирійському президенту Б. Асаду та постачаючи хуситам в Ємені балістичні ракети [241]. Зміни в політиці США означають усвідомлення реальної загрози з боку Ірану для регіональної та світової безпеки та стабільності. А це в свою чергу означає, що курдам Ірану, як супротивнику Тегерану, відводиться не остання роль в розхитуванні іранського режиму.

Третім чинником, який обумовив сплеск антиурядових настроїв серед курдського населення у 2017-2018 роках, стала поява сильних союзників у іранських курдів. Влітку 2017 року вперше з'явилися повідомлення про те, що курдські ополчення Ірану активно підтримує Саудівська Аравія. У липні 2017 року колишній глава розвідки Саудівської Аравії принц Турки ель-Фейсал, перебуваючи в Парижі, висловив підтримку курдам, які є складовою частиною стратегії Саудівської Аравії з розхитування Ірану [130, р. 18]. Курди є, свого роду, запалом, який може підірвати мозаїчну та тендітну конструкцію під назвою «Ісламська республіка Іран» з її безліччю різноманітних меншин – етнічних і релігійних. Розгорівшись, вогонь курдського повстання здатний перекинутися на Белуджистан, Хузестан, чие населення складають в основному араби-суніти, Південний Азербайджан і туркменські племена на північному сході країни.

І ще одним чинником, який обумовлює посилення протестних настроїв серед курдів Ірану, є досягнення курдських громад у сусідніх країнах їхнього проживання. Іранських курдів не можуть не надихати успіхи їхніх побратимів в Іраку та Сирії, де курди створили свій анклав, захистивши його від ІД. Крім того, джерелом натхнення

для курдів Ірану також були здобутки курдської громади в Туреччині, що мали місце до 2015 року.

Ти не менш, є ряд чинників, які ускладнюють боротьбу курдів за власні права в Ірані та роблять курдський національний рух уразливим.

По-перше, мова йде про відсутність єдності всередині національного демократичного руху іранських курдів. На території Ірану діють декілька курдських партій та організацій, які ставлять перед собою різні цілі та по-різному бачать майбутнє Ірану в цілому. З 2004 року на території Ірану існує «Партія вільного життя Курдистану» (РЖАК), яка виступає за політичні та культурні права курдського населення Ісламської Республіки. Бойове крило цієї партії під назвою «Самооборона Східного Курдистану» (НРК) визнано терористичною організацією не тільки в самому Ірані, а й в Туреччині. РЖАК вважає А. Оджалана, лідера РПК, своїм ідейним натхненником. В середовищі іранських курдів РЖАК має репутацію організованої злочинної групи, а не визвольної або політичної структури. Бойовики РЖАК в 2011 році відзначилися в Ірані терактами та збройними нападами на іранські військові частини. На їхньому рахунку було кілька десятків вбивств іранських військовослужбовців, серед яких багато офіцерів Корпусу вартових ісламської революції. В результаті проти РЖАК було організовано контртерористичну операцію. Частина бойовиків РЖАК вимушена була ховатися на території Іракського Курдистану, де їх переслідували іранські підрозділи. Ці події обумовили напруженість у відносинах між Іраном та Іракським Курдистаном. У зв'язку з тим, що РЖАК змушена була залишити територію Ірану та дислокується в Іраку, представляти її інтереси в іранському Курдистані стали новостворені організації: «Суспільство свободи та демократії Східного Курдистану» та «Суспільство вільних жінок Східного Курдистану».

Демократична партія іранського Курдистану (PDKI) – ще одна структура, яка підігріває національні настрої серед курдської меншини Ірану. Ця партія була заснована в 1945 році Казі Мухаммедом перед тим, як в січні 1946 року він оголосив про створення «Курдської Народної Республіки», що увійшла в історію як Мехабадська республіка. Після падіння Мехабадської республіки, частина членів

партії були заарештована та засуджена до смерті, інша частина пішла в підпілля, де і заснувала Демократичну партію іранського Курдистану. Станом на 2018 рік PDKI провела 15 конгресів, кожні чотири роки проводяться з'їзди партії. Мета організації – визнання національних прав курдів в рамках федеративного та демократичного Ірану. Між тим, PDKI знаходиться в складних відносинах з РПК. Між двома партіями навіть спалахували збройні конфлікти, що унеможливлює процес об'єднання зусиль PDKI з PJAK у боротьбі за права іранських курдів.

Об'єднана партія іранського Курдистану (KOMALA) є лівою політичною партією, заснованою в 1967 році в Тегерані групою курдських студентів на чолі з Мустафа Солтані, який організував партизанський загін пешмерга з чоловіків і жінок для збройної боротьби з іранським урядом за права курдського народу. Після смерті М. Солтані збройне протистояння було припинено та переведено в політичне русло. Наразі KOMALA досить тісно співпрацює з PDKI, а має напружені відносини з PJAK [180, р. 201].

Партія свободи Курдистану (PAK) є ще однією іранською курдською партією у вигнанні зі штаб квартирою в Північному Іраку, що була заснована в 1991 році на базі «Організації іранських народних партизан». В 1980-х роках члени цієї організації були витіснені урядом Ірану за межі країни в Ірак. У 2006 році на з'їзді партії в Ербілі було обрано назву для новоствореної партії - Партія свободи Курдистану. PAK має складні відносини з PJAK, так як вважає їх частиною РПК, з діяльністю якої вона не згодна. У свою чергу, PAK співпрацює з PDKI та KOMALA. Мета партії полягає в тому, щоб у короткостроковій перспективі домогтися поділу влади між етнічними групами в Ірані. У довгостроковій перспективі члени партії ставлять перед собою ціль – створення незалежної курдської держави.

Суперництво за роль провідника інтересів курдів в Ірані між різними партіями заважає їм консолідувати зусилля та перетворитись на вагому суспільно-політичну силу. Курдський рух в Ірані, як і раніше, залишається розколотим.

Тим не менш, окремі політичні сили, які представляють інтереси курдів в Ірані, здійснювали спроби об'єднати зусилля у боротьбі за власні права. Так, 22 серпня 2012 року PDKI та KOMALA підписали угоду про співпрацю, що

розглядається ними як «основа великого політичного союзу» в іранському Курдистані. Угода між PDKI та KOMALA включає 14 пунктів, які передбачають знищення Ісламської Республіки Іран в сучасному вигляді, побудову федеративного устрою в Ірані з наданням статусу суб'єкта федерації іранському Курдистану, сприяння розмежуванню релігії та уряду, а також вирішення питань шляхом діалогу, миру та соціальної справедливості. А чотирма роками пізніше, 22 жовтня 2016 року, PDKI та KOMALA прийняли спільну заяву, в якій попереджають, що військові та терористичні напади Ірану проти головних офісів обох партій, розташованих на півдні Іракського Курдистану, можуть бути неминучими. Обидві партії залишають за собою право вжити всіх необхідних заходів для відбиття будь-яких нападів Ірану та закликають людей східного Курдистану приєднатися до них в цьому напрямку. В заяві також міститься заклик до всього міжнародного співтовариства та ООН визначитися зі власною позицією щодо втручання Ісламської Республіки Іран у внутрішні справи Іраку та Іракського Курдистану, а також усвідомити загрозу, яку Іран створює для курдів [172].

Однак підписана в 2012 році угода, а також спільна заява зустріли неоднозначну реакцію серед інших політичних течій іранських курдів. Представники інших курдських партій висловили думку, що вирішення майбутнього іранського Курдистану потребує участі всіх груп. З огляду на те, що PDKI та KOMALA навіть не запросили решту політичних партій до переговорів, підписання цієї угоди, так само, як й прийняття спільної заяви ще більше розкололо національний рух курдів в Ірані.

Іншим фактором, який ускладнює боротьбу курдів за власні права в Ірані, є жорстка реакція Тегерану на будь-які спроби іранських курдів заявити про свої права. Будь-які прояви громадської непокори суворо переслідуються та караються з боку іранського уряду, діяльність більшості політичних організацій курдів на території Ірану є незаконною. Крім того, Іран уважно спостерігає за подіями в Іракському Курдистані, де сплеск курдського націоналізму може перекинутися на іранських курдів. Певне занепокоєння Тегерану викликає й нова політична ідентичність Ербілю, внаслідок якої в центрі курдської політики могла б опинитися

співпраця з Ізраїлем. Досить передбачуваною в цьому контексті була реакція Ірану на референдум в Іракському Курдистані. Секретар Вищої ради національної безпеки Ісламської Республіки Іран Алі Шамхані підкреслив, що плебісцит та відділення курдського регіону від Іраку автоматично скасує всі угоди з безпеки з Іраном і призведе до закриття з ним кордону. За два дні до проведення референдуму Іран обстріляв зі своєї території контрольовані курдами райони. Кілька артилерійських снарядів, випущених з боку Ірану, впали в районі прикордонного переходу Хадж Омран на кордоні з Іракським Курдистаном. Після цього Іран повідомив про припинення повідомлення з Іракським Курдистаном. Так Тегеран одразу ж досяг декілька цілей: по-перше, наніс удари по основним позиціям іранських курдів, які дислокуються в Іракському Курдистані. По-друге, відрубив джерела постачання озброєння та шляхи фінансування курдських сил, які дислокуються на території Ірану. По-третє, попередив іракських курдів про несприятливі для них наслідки у разі відділення від Іраку, що стало своєрідним сигналом й для іранських курдів.

Низький рівень підтримки іранських курдів всередині Ірану є ще одним чинником, який позбавляє курдський національний рух шансів на перемогу в найближчому майбутньому. Уряд Ірану досяг незаперечних успіхів в формуванні уявлення про курдів в суспільстві як терористів, тісно пов'язаних з Аль-Каїдою. Наприклад, супроводжуючи президента Ірану М. Ахмадінежада під час його подорожі в Ліван у жовтні 2010 року, міністр розвідки та національної безпеки Ірану Хейдар Мослехі назвав курдів спільно з Аль-Каїдою причетними до нападів на мешканців Мехабаду у вересні 2010 року [159]. Крім виявлення зізнань іранських курдів за численні вбивства в Мехабаді, представники влади Ірану також заявили, що виявили зброю та вибухові речовини, а також самогубні жилети, призначені для подальшого нападу на державних службовців в Ірані, які постачалися Аль-Каїдою іранським курдам [249]. Подібні заяви, що спрямовані на ототожнення курдів з терористичними групами, сприяють маргіналізації курдського національного руху та його подальшу стигматизацію в іранському суспільстві.

І наостанок, відсутність зовнішньої сили, яка б відкрито та активно здійснювала б підтримку курдів в Ірані, обумовлює уразливість курдської громади в

боротьбі за власні права. На відміну від іракських курдів, які історично знаходилися в орбіті інтересів США, сирійських курдів, які завдяки своїй рішучості в боях з ІД користуються підтримкою як США, так й РФ, а також турецьких курдів, що мають безпосередні канали комунікації з ЄС, курдський рух в Ірані залишається позбавленим сили, яка б відкрито його підтримала на шкоду відносинам з Тегераном. З огляду на те, що поставки зброї з Саудівської Аравії носять хаотичний характер, а останні заяви з боку США не підкріплені жодним діями, іранські курди залишаються на одинці в своїй боротьбі з Тегераном. Відсутність держави, яка б спиралась в своїй політиці на іранських курдів, обумовлена двома об'єктивними чинниками. По-перше, це – закритість самого Ірану, який перешкоджає будь-яким контактам іранських курдів з зовнішніми силами. По-друге, територія, де мешкають курди, є найвідсталішою в Ірані з гострими проблемами в електро- та водопостачанні, а основні нафтогазові родовища сконцентровані далеко від курдських провінцій, що знижує інтерес інших держав до іранських курдів.

З огляду на всі представлені вище чинники, можна зробити висновок, курди Ірану більше налаштовані відстоювати свої права в рамках Ісламської Республіки, хоча перспективи й цієї боротьби наразі досить туманні. При жорсткому придушенні протестних настроїв з боку центрального уряду, відсутності чіткої організації та мілітаризації, внутрішньому розколу всередині національно-демократичного руху іранських курдів останні залишаються найменш впливовою силою серед курдських груп всіх інших країн.

Висновки до розділу II:

З початку XXI століття, то стихаючи, то спалахуючи, на курдських землях Туреччини, Сирії, Іраку та Ірану тліє перманентний конфлікт. Детонаторами масового невдоволення серед курдів ставали більш масштабні потрясіння, як то громадянська війна в Сирії або іракська криза.

Сирійська та іракська кризи мають багаторівневий характер. Передусім, можна виділити їхні два аспекти: міжнародний, обумовлений роллю і місцем цих криз в системі сучасних міжнародних відносин на регіональному та глобальному

рівнях, а також їх впливом на трансформацію цієї системи; і внутрішній, пов'язаний з питаннями формування державного устрою постхусейнівського Іраку та САР в контексті співіснування і гарантій прав всіх соціокультурних та етнічних груп, що проживають в Іраку та Сирії. Останній безпосередньо торкається права курдів на самовизначення. З огляду на взаємозв'язок і взаємозалежність цих двох аспектів, можна констатувати, що будь-яка із запропонованих моделей врегулювання як іракської кризи, так й конфлікту в Сирії, неминуче повинна враховувати роль курдського фактору. Таким чином, повалення режиму С. Хусейна разом з громадянською війною в САР, з одного боку, різко загострили курдську проблему як таку, що має регіонально-глобальний вимір, а з іншого, відкрили вікно можливостей для національного руху курдів.

Найбільші дивіденди від загострення ситуації на Близькому та Середньому Сході та зокрема в Іраку в 2003 році отримали іракські курди. Сьогодні Іракський Курдистан – регіон, що динамічно розвивається та має свою легітимну державність у складі Іраку. Проте його майбутнє залишається невизначеним та залежним від процесу становлення державно-правової системи постсаддамівського Іраку. Розвиток міждержавних відносин в регіоні також суттєво впливає на перспективи Іракського Курдистану. У цьому випадку прояв будь-яких прагнень до самовизначення, як то референдум 2017 року, неминуче зустрінє протидію з боку окремих країн-сусідів і загрожуватиме дестабілізацією в усьому регіоні Близького та Середнього Сходу.

Сирійські курди на даному етапі знаходяться в досить складній ситуації: з одного боку, успіхи в боротьбі з терористами, ефективний контроль над курдськими анклавом та активна взаємодія як з регіональними гравцями, так і зі світовими державами дають курдам відчуття можливості домогтися реально працюючої автономії. З іншого боку, політична кон'юнктура регіону залишається нестабільною, економіка сирійського Курдистану перебуває в зародковому стані та залежить від припливу інвестиційних потоків і технологій, демографічний потенціал нації слабкіше, ніж темпи приросту населення сусідніх етнічних груп; курди Сирії роздроблені та мають різну регіональну спрямованість, живуть в трьох розрізнених

кантонах, що не визнані у світі офіційно. Всі ці фактори унеможливлюють появу незалежного сирійського Курдистану в найближчому часі.

Посилення курдського фактору в регіоні в контексті громадянської війни в Сирії, а також подій в Іраку викликає неабияке занепокоєння з боку Туреччини та Ірану, що відображається як у внутрішній, так і у зовнішній політиці цих держав. Для Анкари пріоритетним завданням залишається недопущення поширення сепаратистських тенденцій на територію Туреччини, що підштовхнуло останню почати військову операцію проти сирійських курдів. Для Тегерану ключовою загрозою від сплеску курдського націоналізму в регіоні, в цілому, та в Іраку, зокрема, є ослаблення контролю над урядом Багдаду, в якому домінують шиїти. Посилення курдського фактору в регіоні сприяє зближенню Анкари та Тегерану, що свідчить про переформатування центрів сили на Близькому та Середньому Сході.

Разом з тим, незважаючи на певний рівень регіоналізації курдського питання в наслідок громадянської війни в Сирії та іракської кризи, наявність прихованого та абстрактного уявлення про незалежний та об'єднаний Курдистан поступається місцем прагненню курдських еліт в кожній країні проживання грати провідну роль в кожному з чотирьох ареалів. Це дає підстави стверджувати про малоімовірність появи об'єднаної незалежної держави курдів на частині території Ірану, Іраку, Туреччини та Сирії, кордони яких історично розділяли курдів на чотири частини.

РОЗДІЛ III. КУРДСЬКИЙ ФАКТОР В ПОЛІТИЦІ ПОЗАРЕГІОНАЛЬНИХ АКТОРІВ

3.1. Курди як вектор американського впливу на Близькому та Середньому Сході

З кінця XX – на початку XXI століття США беруть активну участь у подіях Близького Сходу. Виступаючи з офіційною промовою 19 травня 2011 року, президент США Барак Обама зазначив, що, незважаючи на те, що близькосхідні держави розташовані далеко від північноамериканського континенту, майбутнє США тісно пов'язане з ними історично і економічно, а також в безпековому вимірі [196].

Одна з ключових цілей, яку переслідують США на Близькому та Середньому Сході, – це усунення можливості встановлення контролю інших держав в регіоні. Під час Холодної війни дві наддержави, Сполучені Штати та СРСР, конкурували між собою за здійснення впливу в світі і, зокрема, на Близькому та Середньому Сході. З розпадом Радянського Союзу в 1991 році США стали єдиною наддержавою у світі, з якою регіональні держави при відсутності глобального суперника були змушені налагоджувати зв'язки. Більш того, відкрито виступаючи проти політики США країни Близького та Середнього Сходу ризикували бути зараховані в категорію «держав-ізгоїв». Співробітництво США з близькосхідними державами сприяло стримуванню регіональних амбіцій останніх.

Контроль за здобиччю та шляхами транспортування енергоресурсів також входить в коло стратегічних цілей США на Близькому та Середньому Сході. Багаті на нафту райони на півночі Іраку знаходяться зараз під впливом курдів. Однак, географічне розташування Іракського Курдистану, що не має виходу до моря, актуалізує необхідність налагодження співпраці з сусідніми державами з метою забезпечення доступу енергоресурсів на світовий ринок.

В цілому, пріоритетними напрямками для Сполучених Штатів залишається захист своїх економічних і геостратегічних активів в поєднанні з прагненням забезпечити регіональну стабільність і військову безпеку шляхом підтримки

регіонального балансу сил в свою користь, а зовнішня політика США формується під впливом внутрішніх структурних та ідеологічних детермінант, а також з урахуванням зовнішніх факторів, як регіональних, так і глобальних. Одним з таких факторів є курдське питання, що яке відкриває як вікно можливостей, так й створює нові виклики для зовнішньої політики США.

Значення близькосхідного регіону в політиці Білого дому змусило США виробити власний зовнішньополітичний підхід по відношенню до курдів, який є багатогранним і диференційованим залежно від території проживання курдської меншини.

Щодо іракських курдів США виявляють найбільшу активність у порівнянні з іншими курдськими меншинами, що історично було обумовлено низкою факторів: «по-перше, в роки Холодної війни Ірак тяжів до співпраці з Радянським Союзом, що знижувало можливість впливу Білого дому на політику Багдада; по-друге, підтримка іракських курдів використовувалася як елемент тиску та дестабілізації Іраку, вороже налаштованого по відношенню до іншого сателіту США Ізраїлю; по-третє, зручне географічне розташування Іракського Курдистану, що володіє багатими енергоресурсами, відкривало перед Вашингтоном доступ до близькосхідної нафти» [57, с. 114]. Відносини США з іракськими курдами умовно можна поділити на кілька етапів, перший з яких почався на початку 1970-х років, коли президент США Річард Ніксон і його радник з національної безпеки, а пізніше держсекретар Генрі Кіссінджер гарантували підтримку іракським курдам в разі їх повстання проти Багдада. Вашингтон також залучив до двосторонніх домовленостей з іракськими курдами Іран, який постачав продовольство, зброю, а також надавав матеріальну допомогу лідеру іракських курдів Мустафі Барзані. В обмін на підтримку іранського шаха іракські курди відмовлялися від будь-якої діяльності, яка підриває територіальну цілісність Ірану.

Саддам Хусейн, усвідомлюючи нездатність Іраку придушити повстання курдів, прийшов до висновку про необхідність піти на поступки Тегерану, поклавши край, таким чином, активній підтримці Іраном курдів. Так 6 березня 1975 року між Іраком і Іраном було укладено Алжирську угоду. В Алжирській угоді С. Хусейн

фактично «купив» недоторканність іракського кордону, заплативши високу ціну у вигляді територіальних поступок. Угода мала серйозні наслідки для курдського руху, яке позбулося багаторічної фінансової та технічної підтримки не тільки з боку Ірану, але й Ізраїлю з США. На думку колишнього держсекретаря США Г. Кіссінджера, демонстративна підтримка курдів з боку США після підписання Алжирської угоди не тільки б спровокувала новий виток напруженості в американсько-іракських відносинах, а й стала б приводом появи розбіжностей між Вашингтоном і Тегераном. Більш того, порятунок курдів в 1975 році вимагав відкриття нового фронту в горах поблизу радянського кордону [179, р. 583], що призвело б до людських втрат та репутаційних ризиків для Сполучених Штатів. Дружні американо-іранські відносини мали геостратегічне значення для США, що унеможливлювало принесення їх у жертву в обмін на підтримку курдів. Більш того, відмова від допомоги курдському національно-визвольному руху, згідно з розсекреченою доповіддю ЦРУ [228], могла сприяти налагодженню політичного діалогу між США і Іраком.

Підписання Алжирської угоди завдало також істотний удар по престижу керівництва курдського національно-визвольного руху. Ставка курдів на зовнішню підтримку, яка призвела в результаті до поразки в боротьбі з Багдадом, сприймалася всередині курдського руху як фатальна помилка М. Барзані та його соратників, що неминуче залишало відбиток на його авторитеті. У ситуації, що склалася, М. Барзані звернувся до Р. Ніксона за допомогою, однак США утрималися від відповіді. Згодом Г. Кіссінджер заявив з цього приводу, що Білий дім не вважає себе зв'язаним зобов'язаннями, які давалися неофіційним шляхом через агентів розвідки [35]. Так, курди стали розмінною монетою не тільки для Ірану, але і США, які переслідували власні інтереси на Близькому та Середньому Сході.

Другий етап американської зовнішньої політики щодо іракських курдів, який привів до створення KRG, почався з війни в Перській затоці в 1991 році та тривав до вторгнення США в Ірак у березні 2003 році. В ході відступу армії Іраку з Кувейту, президент США Джордж Буш ст. закликав «іракський народ взяти справу в свої руки та домогтися повалення диктатора С. Хусейна». Слова колишнього президента

США були сприйняті як заклик до курдів розпочати військові дії. Жорсткий опір з боку армії С. Хусейна змусив двох курдських лідерів, Масуда Барзані з Демократичної партії Курдистану (ДПК) і Джалала Талабані з Патріотичного союзу Курдистану (ПСК), звернутися за допомогою до Дж. Бушу ст., нагадуючи йому про його заклик повстати проти жорстокого режиму С. Хусейна. Сполучені Штати, однак, вирішили не втручатися у внутрішню іракську боротьбу, побоюючись сплеску курдського націоналізму в Туреччині, Сирії, та Ірану, що, в свою чергу, могло кардинально змінити статус-кво в регіоні. В результаті, курдське повстання було жорстоко придушене, що призвело до появи 1,5 млн курдських біженців, які перебували на турецькому та іранському кордонах. Проблема біженців прийняла загрозливі масштаби як для Ірану, так і Туреччини, що дозволило США втрутитися в конфлікт дипломатичними методами за допомогою залучення до процесу її вирішення міжнародної спільноти. У квітні 1991 року була прийнята резолюція № 688, в якій Рада Безпека засудила репресії проти цивільного населення в Іраку та закликала всі держави-члени ООН і гуманітарні організації взяти участь в зусиллях з надання гуманітарної допомоги біженцям [235].

Після прийняття цієї резолюції США, Великобританія, Франція та Нідерланди ініціювали введення забороненої зони для польотів іракської авіації на півночі Іраку з метою припинити атаки на курдські райони, а також домовилися ввести в ці райони свої наземні сили для забезпечення доставки гуманітарної допомоги. Іракські сили не протидіяли їм. В результаті на території автономії виникло курдське державне утворення під мандатом ООН «Вільний Курдистан».

19 травня 1992 року під контролем міжнародних спостерігачів у Вільному Курдистані відбулися парламентські вибори. У новий однопалатний парламент - Національну асамблею Іракського Курдистану було обрано 105 депутатів. 51 мандат завоювала ДПК, заснована ще в 1946 році М. Барзані, 49 - ПСК, заснована в 1975 році Дж.Талабані.

У 1994 році Дж.Талабані, спираючись на підтримку Ірану, зробив спробу державного перевороту і захоплення влади в Курдистані. В результаті почалася громадянська війна всередині Іракського Курдистану. Успіх Дж.Талабані в боротьбі

з М. Барзані змусив останнього піти на таємні переговори з С. Хусейном, запропонувавши йому власну лояльність в обмін на допомогу у війні з ПСК [206, р. 81]. Усвідомлюючи можливість повернути північ Іраку, С. Хусейн погодився її надати, і 31 серпня 1996 року сили ДПК спільно з іракською армією взяли місто Ербіль, контроль над яким належав ПСК. У відповідь на це, американські війська в регіоні здійснили операцію «Удар в пустелі», яка офіційно розпочалася 3 вересня 1996 року, коли американські бомбардувальники запустили 27 крилатих ракет по іракським об'єктам ППО на півдні Іраку. На наступний день, ще 17 крилатих ракет були запущені по іракським об'єктам ППО. Сполучені Штати також направили літаки і авіаносець в регіон Перської затоки, а південна межа зони, забороненої для польотів іракських ВПС, була перенесена на північ до тридцять третьої паралелі.

17 вересня 1998 році в Вашингтоні за посередництвом США між Дж. Талабані і М. Барзані почалися переговори щодо укладення миру. У Вашингтонській угоді сторони домовилися поділити між собою доходи і владу, а також досягли згоди в питанні недопуску іракських військ в курдські регіони. Досягнута домовленість сприяла реалізації планів США по ослабленню влади С. Хусейна в Іраку шляхом заохочення курдської єдності. Говорячи про підсумки зустрічі, держсекретар США Мадлен Олбрайт заявила, що «Сполучені Штати будуть вживати активні заходи у відповідь на дії Багдада, що представляють загрозу для сусідів Іраку, регіональної безпеки, життєво важливих інтересів США і іракського народу, зокрема, що проживає на півночі країни» [187]. Тодішній президент США Білл Клінтон повторив слова М. Олбрайт в листах до Конгресу від 6 листопада 1998 року та 19 травня 1999 року [206, р. 82]. І хоча ці заяви не увійшли в текст жодної угоди, щоб надавало б їм силу обов'язкових для виконання, на відміну від таємних і невиконаних обіцянок Р. Ніксона і Г. Кіссінджера чверть століття тому, вони носили характер публічних декларацій, які вже було не так легко проігнорувати.

Третій етап американської зовнішньої політики щодо іракських курдів почався в березні 2003 року та тривав до кінця 2011 року. Втручання сил американо-британської коаліції в Ірак весною 2003 року з метою повалення диктаторського

режиму С. Хусейна і знищення зброї масового ураження дало надію іракським курдам на врегулювання курдської проблеми. Тому іракські курди не тільки гаряче підтримали наступальну акцію США та Великобританії в Іраку, а й погодилися на розміщення американських локаторних та інших установок на території Іракського Курдистану, висадку десанту та інших заходів ще напередодні початку військових дій, спрямованих на повалення диктаторського режиму С. Хусейна. Тим часом перспективи вирішення курдської проблеми в постхусейнівському Іраку залишалися неясними. Це питання обговорювалося на конференції іракської опозиції в Лондоні в грудні 2002 року і в Салахеддіні в травні 2003 року, де було запропоновано план подолання іракської кризи. План включав створення федеративної іракської держави, що складається з арабського та курдського округів, які мають автономний статус. На 6-місячний перехідний період пропонувалося залишити в дії програму «Нафта в обмін на продовольство», поки не буде вирішено питання створення нових управлінських структур. Незважаючи на схвалення даного плану окремими представниками курдської меншини в Іраку, представники американо-британської коаліції не поспішали з прийняттям конкретних кроків в цьому напрямку, виявляючи стриманість та обережність. І це не випадково, оскільки неоднозначною була не тільки позиція курдів, а й думка світової спільноти.

В ході підписання двосторонньої угоди між Вашингтоном і Багдадом, яка була покликана визначити умови перебування американських військ в Іраку після 2008 року, тобто після того, як закінчився мандат ООН, курди позиціонували себе як вірні партнери США. Переговори проходили в умовах жорсткої опозиції з боку Іраку і прагненням останнього домогтися більш раннього терміну виведення американських військ. Знаходження американських військових сприймалося курдами, в свою чергу, як гарантія миру та безпеки для всіх, хто проживає на території Іраку. Саме тому Іракський Курдистан, а також представники курдів в центральному уряді наполягали на більш довгих строках виведення американських військ, що повністю збігалося з намірами Вашингтона. Погрожуючи розміщенням американських баз на території Іракського Курдистану, курди здійснили значний тиск на Багдад з метою змусити останнього підписати двосторонню угоду про

статус американських військ в Іраку. В кінцевому підсумку угоду, яка передбачала повне виведення американських військ до 31 грудня 2011 року, узгодження всіх американських військових операцій з керівництвом Іраку, а також передачу останньому повного контролю над його повітряним простором [93], було підписано 17 листопада 2008 року, що можна вважати успіхом не тільки американської, але і курдської дипломатії.

У грудні 2009 року на зустрічі в Ербілі президент Іракського Курдистану М. Барзані домігся додаткових гарантій від США, які були викладені в заяві міністра оборони США Роберта Гейтса. Так, Сполучені Штати гарантували сприяти вирішенню спору між Іракським Курдистаном та іракською центральною владою, в тому числі навколо м. Кіркук та інших спірних районів, на основі Конституції Іраку, взяли на себе зобов'язання далі докладати необхідних зусиль для забезпечення безпеки Іраку, пропонували допомогу в проведенні перепису населення Іраку. Натомість іракські курди погодилися прийняти новий закон про вибори, який надавав їм менше місць в новому парламенті Іраку.

При цьому, слід зазначити, що до 2010-х років в США не спостерігалось консенсусу щодо бачення подальшої долі іракських курдів. Так, частина політичного істеблішменту в США дотримувалася думки, що курдам необхідно надати більше прав з метою закріплення за ними ролі стратегічного партнера США. До даної категорії можна віднести віце-президента США Джо Байден, який у 2007 році представив свій план поділу Іраку на курдську, арабо-шиїтську і арабо-сунітську частини [193]. Його план знайшов підтримку серед колишніх держсекретарів США – Джеймса Бейкера, Генрі Кіссінджера та Мадлен Олбрайт [54].

Проте, другою поширеною точкою зору було те, що ставка виключно на іракських курдів представляється помилковою та не задовольняє інтереси США в довгостроковій перспективі. Група з вивчення Іраку, до складу якої входив колишній держсекретар США Джеймс Бейкер, в опублікованій в грудні 2006 року доповіді заявила, що Іракський Курдистан повинен бути принесений в жертву з метою відновлення централізованої іракської держави [54]. І хоча президент США

Дж. Буш мол. не прийняв ці рекомендації, сама поява доповіді нагадала іракським курдам про те, наскільки ненадійною може бути підтримка США.

Четвертий етап американської зовнішньої політики щодо іракських курдів почався в 2012 році, після виведення американських військ з території Іраку. Президентом США Б. Обамою 5 січня 2012 року було анонсовано нове стратегічне керівництво з оборони для Міністерства оборони під назвою «Підтримка глобального лідерства: пріоритети для оборони XXI століття» Ключові моменти в ухваленій адміністрацією Б. Обама військовій стратегії зводяться до зменшення чисельності американських збройних сил при одночасній концентрації бюджетних ресурсів на розвитку супутників і безпілотних літаків [85, с. 9]. Підхід США до Іраку на початку даного етапу полягав у підтримці номінальної стабільності за допомогою мінімального залучення. Вважаючи за краще ігнорувати жорстку та репресивну політику Багдада по відношенню до сунітів, які проживають в Іраку, а також подальше зміцнення позицій шіїтів, США самоусунулися та своєчасно не запобігли появі повстанських груп, які потім склали основу ІД.

Влітку 2014 року ІД почав наступ на північні та західні частини Іраку, контрольовані KRG. Загроза з боку радикальних ісламістів привела до суттєвих зрушень у зовнішній політиці США і змусила Вашингтон втрутитися. 11 вересня 2014 Барак Обама оприлюднив стратегію США по боротьбі з ІД. Передбачалося створення широкої міжнародної коаліції з держав Близького та Середнього Сходу і позарегіональних гравців; нанесення систематичних ударів з повітря для підтримки наземних операцій «сил, які воюють проти терористів на місці подій»; позбавлення бойовиків фінансового живлення та надання гуманітарної допомоги біженцям. Б. Обама категорично відкинув можливість участі у війні з ІД американських сухопутних сил [174].

Перші удари ВПС США були нанесені в 2014 році по бойовикам на території Іраку, що дозволило зупинити їхній наступ на Іракський Курдистан і врятувати від геноциду понад 200 тисяч християн і курдів-єзидів, які втекли в гірський район Синджар після захоплення Мосула та інших населених пунктів [22].

Значну роль в боротьбі з ІД зіграли курдські збройні формування пешмерга. Саме курдським ополченням Іраку за допомогою курдських меншин на території Туреччини та Ірану, а також за підтримки ВПС США вдалося не допустити прориву бойовиків до одного з найбагатших у світі нафтових родовищ в іракській провінції Кіркук і виходу на кордон з Туреччиною і Іраном. Курди змогли не тільки зупинити просування ісламістів, а й звільнили ряд окупованих ІД районів, відкинувши бойовиків-«джихадистів» на десятки кілометрів. Курди встановили контроль над Кіркуком, проголошеним ще в 2002 році майбутнім головним містом регіону Іракський Курдистан. Таким чином, в умовах, що склалися курди об'єктивно стали щитом подальшої експансії радикальних ісламістів [29, с. 85].

Союз іракських курдів і США в боротьбі з ІД дав підстави курдам сподіватися на підтримку Вашингтоном ідеї незалежності Іракського Курдистану. Напередодні формування нового центрального уряду в Іраку в липні 2014 року президент Іракського Курдистану М. Барзані звернувся до місцевого парламенту з пропозицією винести на референдум питання про проголошення незалежності регіону. Тісні контакти і постійні зустрічі іракських курдів з адміністрацією Білого дому, американська допомога силам пешмерга, а також відкриття нових повітряних баз США в Ербілі давали підстави вважати, що запланований на осінь 2017 року референдум отримує підтримку з боку Білого дому. Однак з наближенням дати проведення всенародного голосування позиція США ставала все більш стриманішою. Так, 15 вересня 2017 року адміністрація Д. Трампа запропонувала замість проведення референдуму, який, на їхню думку, буде «відволікати» іракських курдів від військових дій проти терористів ІД, вступити в нові переговори з центральним урядом Іраку та домогтися ще більш широкої автономії для Іракського Курдистану [232]. Фактично, цей заклик був адресований не Ербілю, а Багдаду, якому Вашингтон давав чіткі інструкції щодо майбутніх поступок іракським курдам.

Очевидно, що Іракський Курдистан набуває все більше значення в зовнішньополітичній стратегії США на Близькому та Середньому Сході. Позиція Вашингтону щодо іракських курдів здатна внести суттєві зміни в систему відносин США з регіональними країнами. Перш за все, мова йде про стратегічного партнера

Вашингтону та єдиного близькосхідного члена НАТО - Туреччину. Перспектива визнання незалежності Іракського Курдистану з боку США здатна не тільки переформатувати турецько-американський альянс, а й призвести до його повного згортання. Втрата цього союзу матиме руйнівні наслідки для американської зовнішньої політики і стратегічних цілей Вашингтону в Європі та на Близькому Сході.

З іншого боку, сама Туреччина є одним з найбільш суттєвих факторів, що визначають політику США по відношенню до Іракського Курдистану. Роль Анкари в конструюванні американської стратегії щодо іракських курдів є якщо не ключовою, то надзвичайно значною. Важливість збереження турецько-американського альянсу є ключовою установкою в близькосхідній політиці США. Триваюча війна з тероризмом поряд зі зростаючим розколом між США і мусульманським світом посилили стратегічну важливість відносин між США і Туреччиною.

Незважаючи на більш ніж півсторічне геостратегічне американо-турецьке співробітництво, курдський фактор останнім часом стає яблуком розбрату між Вашингтоном та Анкарою, що обумовлено відмінністю підходів до майбутнього Іракського Курдистану.

Для США курди є важливим елементом американської стратегії на Близькому Сході, орієнтованої на трансформацію регіону як системи з метою встановлення свого контролю над нафтовими ресурсами регіону та викорінення джерел тероризму. Іракському Курдистану, який займає ключове стратегічне положення на стику кордонів Іраку, Ірану, Туреччини та Сирії, відводиться особлива роль в близькосхідній політиці США; американська військова присутність на цій території дозволяє США як здійснювати тиск на суміжні країни (Сирія та Іран), які довгий час розглядалися Вашингтоном як недружні, так і впливати на курдський національно-визвольний рух в цих державах. Посиленню впливу США серед іракських курдів сприяв, насамперед, збіг політичних цілей а саме: повалення влади С. Хусейна і встановлення в Іраку демократичного режиму. Якщо до вторгнення американських військ до Іраку США розглядали курдів як ймовірного союзника в боротьбі проти

Багдада і з цією метою підтримували курс курдських партій на створення реальної автономії (саме завдяки США були прийняті резолюції Ради Безпеки ООН, що гарантували відповідні умови для формування регіону «Вільного Курдистану»), то після повалення режиму С. Хусейна Білий дім розглядає курдів як важливу складову помірною блоку політичних сил, здатного стабілізувати ситуацію в Іраку.

Для Туреччини стимулювання курдського націоналізму в країнах проживання курдів, в цілому, і Іраку, зокрема, розглядається як пряма загроза її територіальній цілісності. «Туреччина побоюється, що створення курдської автономії на території Іраку дасть сигнал турецьким курдам вимагати розширення власних прав і, в кінцевому рахунку, може призвести до іредентистських настроїв в населених курдами районах Туреччини. Поряд зі зростанням впливу Іракського Курдистану, Туреччина також стурбована діяльністю РПК в курдському регіоні Іраку» [58, с. 236]. Нездатність керівництва Туреччини ефективно розвивати конструктивні відносини з турецькими курдами є причиною подальшої радикалізації РПК. Туреччина звинувачує уряд іракських курдів в тому, що останній не вживає ефективних заходів, щоб розправитися з повстанцями з РПК, які продовжують здійснювати напади на Туреччину з території північного Іраку. Загроза з боку РПК обумовлювала досить довгий час відносно високу частку військових витрат Анкари, що складала 3,5% ВВП. Відповідно, військові повинні продемонструвати, що захищають кемалістську Туреччину від загрози, яка набуває не потенційного, а реального характеру. В умовах закінчення Холодної війни та ослаблення напруженості у відносинах з Грецією в результаті тиску з боку ЄС курдська проблема представляється не тільки єдиною серйозною загрозою для світської Туреччини, але і обґрунтуванням для збереження високої частки військових витрат. Саме тому турецькі воєначальники, за деякими відомостями, заохочували РПК активізувати боротьбу на кордоні з Туреччиною. Відповідно до даних, опублікованих в мемуарах А. Оджалана, що були написанні у в'язниці на турецькому острові Імрали, декілька військових відвідали А. Оджалана в його камері у 2000 році, розповівши йому, що «ніхто не буде здійснювати серйозний

опір, якщо РПК й надалі продовжить свою боротьбу, яка не виходить за межі дрібних конфліктів» [197, р. 131].

Відмінності в підходах до подальшої долі іракських курдів зумовили появу значних розбіжностей між Вашингтоном і Анкарою, що проявилися в березні 2003 року, коли Великі національні збори Туреччини прийняли рішення відмовити адміністрації Дж. Буша мол. в наданні дозволу для розміщення американських військ в рамках запланованої військової кампанії проти Іраку. Надалі розбіжності між військовими відомствами США та Туреччини загострилися внаслідок інциденту, відомого як «подія під капюшоном», що стався 4 липня 2003 року, коли військовослужбовці 173-ої повітряно-десантної бригади армії США заарештували 11 представників турецьких сил спеціального призначення в іракській провінції Сулейманія. Деякими політиками і експертами в Туреччині ця подія була сприйнята як відповідь США на відмову Анкари підтримати операцію в Іраку.

Напруга в американо-турецьких відносинах наростала одночасно зі зближенням США та іракських курдів. США вдалося домовитися з останніми про відкриття північного фронту саме з території Іракського Курдистану. Курдські загони пешмерга увійшли в Багдад разом з американцями і на першому етапі досить активно брали участь в наведенні порядку в охопленій хаосом столиці Іраку.

Альянс Іракського Курдистану з США створив нові реалії та значні виклики для Туреччини в контексті її безпеки і територіальної цілісності. Надання Іракському Курдистану статусу суб'єкта федерації у складі Іраку сприяло поширенню націоналістичних настроїв серед курдської меншини в Туреччині. Дистанціювавшись від Заходу, Туреччина пішла на поступове зближення з Сирією та Іраном, які також мають значну курдську меншину. Це зближення проявилось у вигляді двосторонніх декларацій на підтримку територіальної цілісності Іраку та проти курдського домінування в Іраку [200, р. 23].

З другої половини 2000-х років під тиском США в Туреччині починається процес перегляду традиційних зовнішньополітичних установок. У 2008 році міністр закордонних справ Туреччини Ахмет Давутоглу запропонував новий курс у зовнішній політиці, який отримав назву «Нуль проблем з сусідами». В рамках

оновленого зовнішньополітичного курсу керівництво Туреччини заявило про зміни своєї політики щодо Іракського Курдистану, діалог з яким вдалося почати після проведення всередині самої Туреччини реформ, спрямованих на розширення прав турецьких курдів. Так в 2009 році турецький уряд запустив курдський канал TRT-6. У 2012 році було оголошено про відкриття першого курдського Університету в Діярбакирі. Восени 2013 року прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган приступив до впровадження «демократичного пакету», який надавав курдам право на освіту курдською в приватних школах країни, а також дозволив використовувати букви Q, W і X, які відсутні в турецькому алфавіті, але є в курдському.

Ці зміни дали старт офіційному діалогу з Іракським Курдистаном, в рамках якого сторонам вдалося досягти ряд домовленостей щодо ввезення нафти та співпраці Туреччини з Фронтом іракських туркоманів [104]. Туркомани, історично проживають в багатому нафтою Кіркуку, Мосулі і Ербілі, увійшли до складу Іракського Курдистану на правах автономії. Поки питання про статус Кіркуку офіційно не вирішено, туркоманська партія Курдистану підтримує співробітництво з Іраном, Туреччиною та арабськими країнами по мирному відділенню від Іраку. З одного боку, участь туркоман в курдському русі за незалежність підвищує шанси Ербілю на незалежність, так як дозволяє використовувати зв'язку іракських туркоманів з Туреччиною та іранським Азербайджаном. З іншого боку, Туреччина фактично використовує Фронт іракських туркоманів проти іракських курдів, підтримуючи націоналістичні настрої туркоман і тим самим загрожуючи цілісності Іракського Курдистану.

Боротьба Туреччини з РПК і підтримка Фронту іракських туркоманів в Іраку ускладнюють проведення США своєї власної політики в Іраку, спрямованої на підтримку єдиного і сильного Іракського Курдистану як зразка демократії та мирного співіснування, а посилення розбіжностей між Анкарою і Вашингтоном з низки питань сприяє зближенню іракських курдів з США.

Загроза зміни існуючого понад півстоліття статусу-кво на Близькому та Середньому Сході, гарантом якого виступало турецько-американське стратегічне

співробітництво, актуалізує необхідність перегляду ключових зовнішньополітичних установок як з боку Туреччини, так і США.

Турецьке керівництво повинно усвідомити необхідність відмови від короткозорості та догматизму в стосунках з іракськими курдами. Формування політично стабільного і економічно сильного Іракського Курдистану сприяє деескалації ситуації навколо курдської проблеми всередині самої Туреччини, забезпечує стабілізацію на південному сході країни, де сконцентровано курдське населення, що, в кінцевому підсумку, відповідає довгостроковим інтересам Анкари.

Більш того, Іракський Курдистан може стати природним буфером між Туреччиною та іншим арабським світом, охопленим кризовими явищами. Налагодження відносин з Іракським Курдистаном, який володіє значними запасами нафти, але залишається заблокованим між ворожими по відношенню до нього державами, може принести Туреччині значні економічні дивіденди як від транзиту енергоресурсів, так і спільних проектів. Тільки значні політичні та економічні вигоди, що одержує як Туреччина, так і Іракський Курдистан, здатні змусити останнього надати гарантії не пред'являти територіальні претензії та відмовитися від розпалювання курдського націоналізму всередині Туреччини.

Близькі стосунки між Туреччиною та Іракським Курдистаном мають вирішальне значення для позиції Сполучених Штатів та їхніх стратегічних цілей на Близькому та Середньому Сході, а Туреччина та Ірак представляють головний інтерес для США. Підтримуючи курдську автономію в Іраку, США прагнуть забезпечити стабільність Багдада, а виступаючи проти появи незалежної курдської держави, Вашингтон зберігає стратегічні відносини з Туреччиною.

Ключовим пріоритетом для США, в свою чергу, повинно стати збереження стратегічного союзу з Туреччиною без завдання істотної шкоди відносинам з іракськими курдами. Останні події на Близькому Сході доводять перемогу цього підходу у зовнішній політиці США. Під тиском Туреччини Вашингтон вже вніс значні корективи у власну політику щодо курдів, в цілому, і РПК, зокрема. Так, США і їхні партнер KRG вжили ряд заходів, спрямованих на демонстрацію підтримки єдиних з Туреччиною позицій щодо РПК. Іракський уряд оголосив про

плани закриття офісів РПК по всьому Іраку, в той час як тодішній президент Іраку Дж. Талабані в 2006 році підкреслив свою особисту підтримку будь-яких дій, спрямованих на недопущення використання території Іракського Курдистану для атак проти Туреччини [256, р. 759]. Під тиском США Дж. Талабані і М. Барзані були змушені оголосити ультиматум РПК: скласти зброю або самоізолюватись. Крім того, Сполучені Штати призначили генерала ВПС Джозефа Ралстона в якості першого спеціального представника з протидії РПК з метою підвищення координації дій з боку США, Туреччини та Іраку проти РПК. Ці кроки є частиною загальної стратегії, спрямованої на зниження впливу політичних і військових центрів РПК, з одного боку, і формування тісних партнерських відносин в трикутнику США-Туреччина-Іракський Курдистан.

З огляду на стратегічне партнерство США з Туреччиною та членство останньої в Північноатлантичному Альянсі, Вашингтон послідовно підтримує позицію Анкари стосовно курдського питання всередині країни, яка полягає в запереченні прав меншин, які проживають на території Туреччини, з метою забезпечення територіальної цілісності країни. США наочно продемонстрували їхню підтримку турецькому керівництву в курдському питанні під час реалізації операції по захопленню лідера РПК А. Оджалана [208, р. 54].

У жовтні 1998 року Туреччина зажадала від Сирії негайно ліквідувати бази РПК, що знаходилися на її території, і видати А. Оджалана. В іншому випадку турки погрожували спершу завдати ракетних ударів по базам РПК в Сирії і по резиденції А. Оджалана в Дамаску. Сполучені Штати повністю підтримали дії Анкари, надіславши електронного листа з різкою критикою Дамаска, що надала притулок лідерів РПК. Сирія, побоюючись удару з боку Туреччини, яка заручилася підтримкою США, змусила А. Оджалана негайно покинути країну.

А. Оджалан попрямував спочатку до Вірменії, потім опинився в Росії, де йому відмовили надати притулок під тиском США. Тоді лідер РПК вирішив шукати притулку в Італії, де сподівався на підтримку ЄС, продемонструвавши на власному прикладі весь масштаб порушень прав людини в Туреччині. Проте,

Держдепартамент США чітко дав зрозуміти, що не допустить надання притулку А.Оджалану на території держав-членів ЄС.

Секретна операція із затримання лідера РПК успішно завершилася 15 лютого 1999 року в посольстві Греції в Кенії, де А.Оджалан перебував протягом деякого часу разом зі своїми союзниками. Турецькі спецслужби, порушивши норми дипломатичного права, захопили лідера курдських повстанців в резиденції грецького посла в Кенії Георга Костулоса і вивезли потім в Туреччину. Блискавична операція по захопленню в столиці Кенії Найробі А. Оджалана стала можливою виключно завдяки тісній взаємодії спецслужб Туреччини та США.

США також дотримуються послідовної позиції щодо РПК, яка була включена в список терористичних організацій з 1990-х років. Після саморозпуску РПК в квітні 2002 роки і створення на її основі Конгресу свободи і демократії Курдистану (KADEK), головою якого був також обраний А.Оджалан, Держдепартамент вказав, що зміна назви ніяк не впливає на терористичний статус організації. Розпуск KADEK не привів до зміни підходу до даної організації в США: новостворений KONGRA-GEL також був включений в список терористичних організацій. Однак, контент-аналіз щорічних доповідей Держдепартаменту США з питань глобального тероризму дає підставу зробити висновок про зміну риторики стосовно РПК. У той час, як лейтмотивом численних доповідей Держдепартаменту в кінці 1990-х років була операція по затриманню А. Оджалана [201, р. 29], в наступні кілька років після успішно проведеної операції, а також у зв'язку з припиненням збройної діяльності РПК в текстах доповідей Держдепартаменту відсутня будь-яка згадка про цю організацію, проте в додатку РПК залишається включеною до списку терористичних. У доповіді Держдепартаменту за 2002 рік стверджувалося, що РПК застосувала політичну тактику замість збройної боротьби, дотримуючись оголошеного припинення військових дій, хоча і зберегла збройні сили в кількості 8 тисяч бійців. У цій самій доповіді наголошувалося, що РПК діє з метою створення демократичної курдської держав [202, р. 28]. Таке формулювання носило виправдувальний характер, що викликало невдоволення з боку Туреччини.

Операція по затриманню А.Оджалана та позиція Вашингтону щодо РПК демонструють, що відносини США з турецькими курдами варто розглядати крізь призму співпраці Вашингтону та Анкари. І в цьому відношенні США наразі демонструють абсолютну підтримку політиці Туреччини,

Позиція США у питанні співпраці з сирійськими курдами довгий час ґрунтувалася на необхідності усунути будь-які приводи для занепокоєння турецького уряду, так як сирійські курди проживають на території, що межує з Туреччиною, де по іншу сторону кордону проживають турецькі курди. Саме тому сирійські курди були до останнього часу позбавлені будь-якого потенціалу впливати на процес прийняття рішень у Вашингтоні, а Сполучені Штати прикладали максимальні зусилля для того, щоб дистанціюватися від курдської партії демократичного союзу (PYD), що діє на території Сирії та є афілійованою з визнаною терористичною організацією в США РПК.

Стимулом для перегляду позиції США щодо сирійських курдів стала поява ІД. З ростом впливу даної терористичної організації Захід почав розглядати PYD в якості ефективного союзника в боротьбі з ІД. Перемога над ІД в боях за Кобані, які тривали більше 4 місяців з вересня 2014 року по січень 2015 року, стала вирішальним фактором трансформації сприйняття сирійських курдів в США. Знаковим у відносинах між Сполученими Штатами і PYD стало рішення Вашингтона про постачання зброї курдським силам 19 жовтня 2014 року. PYD взяв курс на позиціонування себе в якості законної, надійної і ефективної бойової сили, що грає вирішальну роль в боротьбі з ІД. Подібна стратегія була обумовлена прагненням сирійських курдів заручитися міжнародною підтримкою та довести власну легітимність. Завдавши першої серйозної поразки ІД, PYD, в свою чергу, почав розширювати власну територію і зміцнювати позиції проти ІД. Для США сирійські курди є привабливими для з точки зору стратегії розхитування режиму Б. Асада, саме тому подальші відносини між Рожавою та Вашингтоном будуть напряму залежати від орієнтації сирійських курдів у громадянській війні в Сирії. Зближення курдської меншини з опозицією, яку підтримують США, буде підсилювати шанси на їхню легітимізацію в очах Заходу [248].

У той же час політика невтручання Туреччини, що не тільки не приймала безпосередньої участі в боях за Кобані, а й, на думку сирійських курдів, надає негласну підтримку ІД, серйозно підірвала репутацію уряду Р. Ердогана і ускладнила американо-турецькі відносини. Саме тому можна зробити висновок, що сирійські курди стають одним з факторів регіональної політики США, який здатний наряду з Іракським Курдистаном внести значні корективи у турецько-американські відносини.

Іранські курди, як й азербайджанці та белуджі, представляють інтерес для Сполучених Штатів як важіль тиску на Тегеран. Іран неодноразово звинувачував США у фінансуванні афілійованої з РПК Партії вільного життя в Курдистані (РЈАК), яка виступає за розширення культурних і політичних прав проживають на території Ірану курдів [138, р. 152].

Співпраця американських спецслужб і РЈАК довгий час викликала стурбованість як Ірану, так й Туреччини, яка знаходиться в стані тривалої боротьби з РПК та інші афілійованими з нею угрупованнями. З приходом до влади Барака Обама РЈАК була внесена в список терористичних організацій, що сигналізувало зміни в американській зовнішній політиці на Близькому та Середньому Сході. Іран схвально поставився до такого рішення, розглядаючи його як перший крок на шляху до усунення спірних питань між Тегераном і Вашингтоном.

На початку 2018 року відбулися певні зміни в риториці США щодо Ірану та іранських курдів, що вселяє надію іранським курдам, що за допомогою міжнародної підтримки їм вдасться змінити режим в Тегерані. І ці надії не є марними, ще 2 січня 2018 року Дональд Трамп запевнив антиурядових протестувальників в Ірані, ядро яких становить курдська громада, у всебічній підтримці [185]. Заяви президента США Д. Трампа про вихід з ядерної угоди та посилення економічних санкцій також є вигідним для курдів, адже вони сприяють подальшому розхитуванню режиму. На думку Абдулли Мохтаді, лідера партії KOMALA іранського Курдистану, ядерна угода ще більше цементувала іранський режим, адже її укладення означало готовність Заходу йти на поступки Тегерану. Більш того, ядерна угода не призвела до посилення реформістів в уряді Ірану та припинення агресивної зовнішньої

політики, як то планувала адміністрація Барака Обами. За словами А. Мохтаді, укладення ядерної угоди ще більше посилює авторитарний режим в Ірані, який різко збільшив витрати на озброєння «Хезболлах», допомагаючи сирійському президенту Б. Асаду та постачаючи хуситам в Ємені балістичні ракети [240]. Зміни в політиці США означають усвідомлення реальної загрози з боку Ірану для регіональної та світової безпеки та стабільності. А це в свою чергу означає, що курдам Ірану, як супротивнику Тегерану, відводиться не остання роль в розхитуванні іранського режиму.

І наостанок, необхідно зазначити, що політика США щодо курдів також формується під впливом Ізраїлю, який грає важливу роль при конструюванні близькосхідної стратегії США. Починаючи з підтримки ідеї створення єврейської держави в 1948 році, Вашингтон прикладав максимум зусиль для перетворення Ізраїлю в свого партнера на Близькому Сході. Стратегічні ізраїльсько-американські відносини відповідають інтересам як США, які завдяки створенню незалежної держави Ізраїль планували стримувати натиск комунізму і радикального ісламізму в регіоні, а також забезпечити доступ до близькосхідних нафтових ресурсів, так й Ізраїлю, який не тільки заручався підтримкою однієї з наддержав, а й отримував від США суттєву економічну та військову допомогу, що грає важливу роль в арабо-ізраїльському конфлікті.

Забезпечення безпеки Ізраїлю було і залишається наріжним каменем політики США на Близькому Сході з моменту створення єврейської держави. В умовах відсутності союзників, формування «периферійного Альянсу» – союзу Ізраїлю з неарабськими державами і народами – розглядалося Вашингтоном як гарантія існування єврейської держави. Курдам приділялася особлива увага, так як зближення з ними, по-перше, сприяло виходу Ізраїлю з регіональної ізоляції, по-друге, дозволяло дестабілізувати ситуацію у вороже налаштованому щодо Ізраїлю Іраку та Ірану. У свою чергу, готовність курдів вступити в союз з Ізраїлем пояснювалася прагненням перших привернути увагу до курдської проблеми і заручитися підтримкою США.

Перспективи подальших ізраїльсько-курдських зв'язків багато в чому залежать від позиції Вашингтона, оскільки відносини в трикутнику США-Ізраїль-курди не є рівноправними: США здійснюють на Ізраїль та курдів більш серйозний вплив, ніж навпаки, в питаннях регіональної безпеки. Ізраїль та курди залишаються інструментом проведення політики США на Близькому Сході.

3.2. Наступництво та трансформація політики Європейського Союзу щодо курдського питання

Для Європейського Союзу відносини з регіоном Близького та Середнього Сходу характеризуються, в першу чергу, нестабільністю, спричиненою існуванням там вогнищ напруженості. З позицій глобального протистояння тероризму цей регіон розглядається як осередок ісламського екстремізму. Терористична загроза, яку представляють організації, що базуються на території країн регіону, а також зростаюча з кожним роком мусульманська міграція в країни ЄС обумовлюють посилення участі ЄС в регіоні.

Хоча в XX столітті регіон приваблював Європу переважно своїми нафтовими запасами, сьогодні не газ і нафта, що становлять менше 10% європейського імпорту енергоносіїв, а загрози для європейської та глобальної безпеки визначають європейську близькосхідну політику. ЄС бере участь в спробах розв'язання регіональних вузлів протиріч, які безпосередньо впливають на глобальну стабільність. Курдський фактор грає значну роль у формуванні політики ЄС до близькосхідного регіону. Однак, ЄС розподіляє свою увагу до курдського питання нерівномірно, зосереджуючись, передусім, на положенні курдів у Туреччині.

Інтерес ЄС до курдської проблеми саме в Туреччині, а не в інших країнах проживання курдської меншини, довгий час був детермінований прагненням Анкари стати частиною єдиної Європи. Занепокоєння ЄС питанням дотримання прав людини і окремих меншин в Туреччині нерідко ставало лейтмотивом резолюцій Європарламенту.

Коли в 1987 році Туреччина подала заявку на членство в Європейському економічному співтоваристві (попередник Європейського Союзу), Європейський

Парламент прийняв резолюцію, в якій висловив глибоку заклопотаність «питанням меншин». Заперечення існування курдського питання було визначено як одна з перешкод для подальшого приєднання Туреччини до ЄЕС.

У період з 1984 по 1989 роки Європейський Парламент прийняв у цілому дванадцять резолюцій з прав людини в Туреччині, але жодна з них не була присвячена виключно курдському питанню. Значні зміни в риторичі членів Європейського Парламенту були відзначені в зв'язку із загостренням курдського питання на південному сході країни з 1990 року. В цілому Європейський Парламент прийняв шістнадцять резолюцій, що стосуються курдів протягом наступних 9 років. Так, в березні 1992 року Європейський Парламент засудив Туреччину за застосування непропорційної сили в ході зіткнень під час святкування курдами їх національного свята Невруз. Крім того, критикуючи насильство з боку РПК, Європейський Парламент звернувся до Європейської Ради та Європейської Комісії вжити всіх необхідних заходів з метою якнайшвидшого вирішення курдського питання [210, р. 85].

Серйозну занепокоєння Європейського Парламенту також викликав арешт кількох членів прокурдської Демократичної партії Туреччини на чолі з Лейлой Заной, першої курдської жінкою, обраною до парламенту Туреччини в 1991 році. За свої політичні виступи, а також рішення принести присягу перед парламентом рідною курдською мовою вона була засуджена до 15 років тюремного ув'язнення. Реакція Європейського Парламенту не забарилася. Діяльність спільного між ЄС і Туреччиною парламентського комітету була призупинена, а Європейський Парламент зважився на важливий символічний крок – присудження Лейлі Зані премії ім. А.Д. Сахарова. Не зупинившись на цьому, Європейський Парламент прийняв резолюцію, в якій закликав звільнити Лейлу Зану, засуджену за правозахисну діяльність [145].

Більш того, 19 вересня 1996 року Європейський Парламент ухвалив резолюцію, закликаючи уряд Туреччини до пошуку мирного вирішення курдського питання. У цьому ж документі Європейський Парламент звертався до Європейської комісії з проханням припинити фінансування проектів на території Туреччини в

рамках програми MEDA, вказуючи на серйозні проблеми в області прав людини в Туреччині. Примітно, що це перший документ Європейського Парламенту, в якому використано поняття «Курдистан» щодо південно-східних районів Туреччини, на яких компактно проживають курди [144].

Права людини і національних меншин в Туреччині стали вирішальним фактором при прийнятті рішення про ненадання Туреччині статусу кандидата на вступ до ЄС в 1997 році на саміті в Люксембурзі. Однак, два роки потому, рішення Європейської Ради надати Туреччині статус кандидата на вступ до ЄС на саміті в м. Гельсінкі в грудні 1999 року стало поворотним моментом у відносинах між ЄС і Анкарою. Перспектива членства стала найбільш сильним стимулом для Туреччини, з одного боку, у проведенні необхідних реформ, орієнтованих на досягнення копенгагенських критеріїв, та важелем тиску для ЄС, з іншого боку, необхідним для того, щоб вимагати інституційних і політичних трансформацій від країни-кандидата. Якщо до 1999 року кондиціональність ЄС не носила ясний та чіткий характер, а Туреччина неохоче прислухалася до закликів європейських інституцій щодо необхідності проведення реформ в питаннях прав меншин, вказуючи на загрозу територіальної цілісності країни, то надання Туреччині статусу кандидата на вступ до ЄС сигналізувало готовність країн-членів об'єднаної Європи не тільки прийняти Туреччину в свій клуб, але і розділити з нею тягар проблем, в тому числі тих, джерелом яких є курдська меншина. Гельсінський саміт сприяв остаточному позбавленню Туреччини від «севрського» синдрому, який виник у керівництва Туреччини в 1920 року після того, як західні країни нав'язали Анкарі договір, що надав курдам можливість самовизначитися, що неминуче б підірвало територіальну цілісність Туреччини. Більш того, відповідна готовність Туреччини провести необхідні для набуття членства в ЄС реформи привела до зміни риторики європейських інститутів, які стали більш обережні в своїх висловлюваннях стосовно курдської меншини [194, р. 57].

Так, в резолюції Європейського Парламенту, ухваленій 15 листопада 2000 року, зазначено, що вирішення курдського питання повинно здійснюватися на основі поваги територіальної цілісності Туреччини [146].

У звіті Європарламенту щодо прогресу Туреччини в ході переговорного процесу були відзначені певні досягнення Анкари, наприклад, рішення про дозвіл мовлення курдською мовою. В цілому, заклик Європейського Парламенту до заохочення політичного діалогу, а також економічного та соціального розвитку позбавляють документ чітко сформульованих умов вирішення курдського питання [142].

Примітно, що з моменту набуття Туреччиною статусу кандидата Європейський Парламент все частіше став робити акценти на необхідності забезпечення не політичних, а культурних прав турецьких курдів. Визнання курдської мови стало головним напрямком, в якому ЄС почав тиснути на Туреччину. Необхідність внесення змін до законодавства Туреччини для введення в школах на південному сході країни навчання курдською мовою неодноразово зазначалося в різних звітах Європарламенту [143].

Зміна акцентів з політично чутливих питань на культурні права меншин стала частиною механізму кондиціональності, а політика «батога та пряника», яку проводять європейські інститути, склала ядро його потенціалу в Туреччині з метою забезпечення більш лояльного відношення Анкари до вимог Брюсселя.

Підтримка Брюсселем реформ в Туреччині, які розпочались внаслідок адаптаційного тиску з боку європейських інституцій, знайшла своє відображення в трансформації позиції ЄС щодо РПК. Зміни, що відбулися на початку 2000-х років у трикутнику Туреччина-ЄС-РПК, демонструють, що Європейський Союз є середовищем «дифузної взаємності» [176, р. 13], тобто прийняття певних норм країною, яка ставить за мету набуття членства, буде винагороджено взаємними поступками з боку Брюсселя у певних чутливих для кандидата питаннях.

До початку 2000-х років представництва РПК, повстанської організації, що бореться за політичні права курдів у Туреччині, були відкриті в деяких країнах ЄС, а афілійовані з РПК організації були представлені в майже у всіх європейських державах. Так, наприклад, в Австрії діяло 9 асоціацій, в Бельгії під егідою Європейської федерації курдських асоціацій діяло 11 організацій, ця ж кількість афілійованих з РПК груп налічувалася й у Франції. Найвища концентрація

курдських осередків, що фінансувалися РПК, відзначалася в Німеччині, де знаходилося 189 організацій, що мали власні друковані ЗМІ [195, р. 113]. Більш того, в перший список терористичних організацій, складений ЄС в 2001 році, РПК не була включена, що викликало невдоволення з боку керівництва Туреччини.

Проте, рішення про включення РПК в список терористичних організацій ЄС, в якому вона зайняла 11 місце, було прийнято в 2002 році [131], незважаючи на відсутність будь-якої терористичної активності з боку цієї організації. З 1 вересня 1998 року РПК оголосила про одностороннє припинення військових дій. Після арешту А. Оджалана протягом декількох років РПК не здійснювала жодних терористичних актів. Більш того, в квітні 2002 року дана структура заявила про саморозпуск, тому в період формування ЄС списку терористичних організацій РПК фактично вже не існувало. У 2002 році було оголошено про створення на основі РПК Конгресу свободи і демократії Курдистану (KADEK). Примітно, що ні в оновлений в листопаді 2002 року, ні в наступні списки терористичних організацій KADEK так і не була внесена. Данія, яка головує в Раді ЄС в той час, пояснила це рішення відсутністю фактів, які доводять необхідність додавання KADEK до списку. Стосовно новоствореної на основі KADEK організації KONGRA-GEL ЄС зайняв діаметрально протилежну позицію і включив дану структуру в список терористичних організацій 25 березня 2004 року [132].

Рішення включити РПК в список терористичних організацій викликало хвилю невдоволення з боку курдської громади, що проживає в країнах-членах ЄС. Так в 2002 році Курдський національний конгрес, що знаходиться в Брюсселі, зажадав перегляду рішення і подав позов до Суду ЄС. У квітні 2008 року Суд ЄС прийшов до висновку про необхідність забезпечення більшої прозорості в процесі прийняття рішень про включення або невключення будь-якої організації в чорний список, вказуючи на порушення процедурних вимог і недолік обґрунтувань [173]. Проте, в рішенні Суду ЄС не міститься вимог видалити РПК зі списку або розморозити активи даної організації. ЄС, у свою чергу, зазначив, що рішення Суду стосувалося списку 2002 року, а РПК була повторно визнана терористичною в 2007 році і продовжує знаходитися в чорному списку по сьогоднішній день [112, р. 419].

Вищевикладене свідчить про те, що політика ЄС щодо РПК і створених на її основі організацій носить вкрай непослідовний характер. Питання включення РПК до списку терористичних організацій використовувалося ЄС для чинення тиску на Анкару та її заохочення у проведенні внутрішніх реформ. Так, Брюссель плекав надії на поступову демократизацію політичного режиму в Туреччині у разі замовчування чутливих питань, першочерговим з яких була саме курдська проблема.

Ці надії виявилися марними. Відсутність реального прогресу в переговорному процесі між ЄС і Туреччиною, а також подальша поступова ісламізація останньої привели до реверсії прокурдських настроїв серед європейської громадськості. Конгрес лівої партії Швеції, який зібрався в м. Еребру в травні 2016 року, прийняв рішення зробити все можливе, щоб домогтися виключення РПК зі списку терористичних організацій. Наявність РПК в списку терористичних організацій, на думку Шведської лівої партії, перешкоджає переговорам з турецькою державою по врегулюванню курдської проблеми. Крім того, керівництво партії відзначило, що наявність РПК в списку терористичних організацій використовується Туреччиною для виправдання бомбардувань Курдистану і репресій проти політичних представників курдів, а також зменшує можливості для політичного діалогу [84].

Посилилася також критика Анкари в стінах Європейського Парламенту. Так, в резолюції, ухваленій 14 квітня 2016 року, депутати Європарламенту закликають до негайного припинення вогню на південному сході Туреччини і початку мирного процесу. У резолюції також міститься заклик до турецького уряду відновити переговори з метою узгодженого, всеосяжного і стійкого вирішення курдського питання. Крім того, в документі зазначається, що темпи реформ в Туреччині не тільки сповільнилися, але в деяких ключових областях, таких, як свобода слова і незалежність судової системи, спостерігається регрес, який викликає особливе занепокоєння [153]. Глибоке занепокоєння ЄС було висловлено в резолюції, ухваленій Європейським Парламентом 8 лютого 2018 року [154], у зв'язку з ув'язненням курдських активістів після спроби перевороту в Туреччині в 2016 році.

Слід зазначити, що у самого курдського руху є два способи впливу на ЄС. Перший полягає в проведенні терористичної діяльності на території європейських країн і чиненні тиску на місцеві європейські еліти шляхом залякування. Другий спосіб передбачає використання зв'язків курдської діаспори в Європі, чия мета полягає в просування прав курдів в Туреччині через європейську наднаціональну систему. Для досягнення поставленої мети за допомогою другого способу застосовуються виключно мирні демократичні засоби: петиції, демонстрації, лобізм, політичне представництво. Якщо перший спосіб найбільш повно знайшов своє відображення в діяльності РПК, то другий є прерогативою неурядової організації Курдського проекту з прав людини (КППЛ)

Цільовими інститутами, на які спрямована діяльність курдської діаспори, є Європейська Рада, Європейська Комісія, Європейський Парламент та Рада ЄС. Європейська Рада, схваливши критерії для вступу в ЄС нових кандидатів, зокрема, Туреччини, виступає в якості ключового майдану для діяльності курдської діаспори. У грудні 2002 року КППЛ, що розташована в Лондоні, направила в Європейську Раду документ про стан прав людини в Туреччині [112, р. 419].

У 2000-х роках КППЛ також відіграв помітну роль у підвищенні обізнаності про соціальні та екологічні проблеми, пов'язані з проектами будівництва греблі Ілісу та Юсуфелі в південно-східній частині Туреччини, саме там, де мешкають курди. Курдські активісти неодноразово піднімали питання незаконного будівництва греблі в Туреччині в стінах європейських інституцій [128; 214], а також разом з європейськими неурядовими організаціями направляли місії зі встановлення фактів. На думку КППЛ, гребля Ілісу та Юсуфелі необхідні турецькому уряду для того, щоб змінити демографічний склад регіону, населення якого складають переважно курди, що дуже турбує владу Туреччини. Так з регіону планується депортувати 20 000 чоловік [214].

Починаючи з 2015 року біля будівлі Європарламенту неодноразово проходили демонстрації курдських активістів у відповідь на антитерористичні операції Туреччини проти сирійських курдів. Шляхом протесту курдам вдається досягти

своїї мети – привернути увагу європейців до положення курдської меншини в Туреччині [100].

В цілому, наявність курдської проблеми робить Туреччину, кандидата на вступ до ЄС з 1999 року, надзвичайно вразливою у відносинах з Брюсселем. Курдський фактор став нерозривною частиною риторики представників європейських інституцій в переговорах щодо приєднання Туреччини до ЄС. Права людини використовуються європейськими інститутами як прагматичний механізм проведення зовнішньої політики, а дії ЄС, що позиціонуються як необхідні кроки на шляху вирішення курдської проблеми, носять номінальний характер. Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що ЄС не зацікавлений в реальному вирішенні курдської проблеми, так як усунення курдського чинника як перешкоди на шляху Туреччини в ЄС поставить європейські інститути в скрутне становище і вимагатиме пошук нових адекватних обґрунтувань неприйняття Туреччини до об'єднаної Європи.

Іракський Курдистан довгий час залишався поза увагою ЄС, перебуваючи історично в орбіті інтересів США. У період 24-річного перебування при владі в Іраку С. Хусейна ЄС не підтримував політичних або договірних відносин з Багдадом, обмежуючись реалізацією санкцій Ради Безпеки ООН. Володіючи значним потенціалом в гуманітарній сфері, об'єднана Європа зіграла важливу роль в створенні «зони безпеки» в Іракському Курдистані в 1991 році. 8 квітня 1991 року в Люксембурзі пройшов саміт ЄЕС, на якому до порядку денного зустрічі було включено питання надання гуманітарної допомоги іракським курдам. Прем'єр-міністр Великобританії Джон Мейджор висунув план зі створення «зони безпеки» в Іракському Курдистані, а також запропонував виділити 185 млн доларів [156, р. 423]. З 1992 року ЄС займав друге після ООН місце за обсягом гуманітарної допомоги іракським курдам. У наданні гуманітарної допомоги брали участь британські, французькі, голландські, італійські військові.

Вирішальну роль в 1990-ті роки в долі Іракського Курдистану продовжував грати Вашингтон. «З метою диверсифікації своїх відносин з іншими державами та ослаблення монополії США іракські курди в кінці 1990-х років активізували

дипломатичну діяльність в Європі. У 1999 році було відкрито представництво KRG при ЄС, що знаходилося в Брюсселі і виконувало також функції представництва Іракського Курдистану в країнах Бенілюксу. Активна діяльність представництва відкрила доступ до прямих контактів курдських лідерів з європейськими елітами» [59, с. 211].

З початку 2000-х років лідери Іракського Курдистану беруть участь в процесі лобіювання курдського питання на рівні ЄС. Так, у 2000 році голова KRG Н. Барзані двічі брав участь в засіданнях Європарламенту.

У травні 2002 року Європейський Парламент прийняв резолюцію «Ситуація в Іраку: 11 років після війни в Перській затоці», в якій визнавався прогрес, досягнутий Іракським Курдистаном в процесі демократизації. У документі також засуджувалися широкомасштабні порушення прав людини в Іраку, а також зазначалося невиконання Іраком взятих на себе зобов'язань поважати права етнічних та релігійних груп. З метою запобігання порушень прав людини в Іраку дана резолюція закликала Раду та Комісію вжити наступних заходів:

Виявити і заморозити незаконні фінансові активи іракського керівництва на території ЄС;

- засудити грубі порушення прав людини;

- надати підтримку демократичній курдській адміністрації на півночі Іраку і допомогти в реалізації проектів з розвитку громадянського суспільства, гуманітарної сфери, охорони здоров'я, виробництва, економіки, освіти, свободи слова і друку і т.д.

- чинити тиск на іракський режим з метою зупинити масові страти, арешти, внутрішні кампанії переміщення і етнічних чисток, жертвою яких стає курдське населення;

- забезпечити захист курдів і шиїтів, які проживають на території Іраку [147].

У листопаді 2002 року в м. Брюссель пройшла зустріч лідера ДПК Масуда Барзані і голови ПСК ДжалалаТалабані з Верховним комісаром ЄС з питань зовнішньої політики і безпеки Хав'єром Соланою, на якій порушувалося питання

прав курдів, що проживають в районах, непідконтрольних Іракському Курдистану, і піддаються арабізації.

Проте, після ряду зустрічей на вищому рівні з представниками європейських держав і керівними органами ЄС, лідери курдського руху в Іраку прийшли до висновку, що Німеччина і Франція не були зацікавлені в поваленні режиму Саддама Хусейна. У обох країн були на то різні причини: Франція побоювалася різкого посилення впливу США на Близькому Сході – регіоні, пов'язаному з Францією історично. Особливу занепокоєність Франції викликала доля Сирії, географічно розташованої між проамериканським Ізраїлем та Іраком, який після повалення режиму С. Хусейна неминуче опиниться під впливом США. Німеччина, на думку Дж.Талабані, побоювалася, що повалення режиму С. Хусейна призведе до розсекречення діяльності німецьких компаній, які здійснюють поставки хімічної зброї баасистському режиму. Дж.Талабані неодноразово порушував питання про відповідальність Німеччини, що поставляє хімічну зброю Іраку, за трагедію Халабаджі і про компенсації курдам [99].

Іракська криза стала справжнім випробуванням для ЄС, оголивши глибокі розбіжності між країнами-членами Об'єднаної Європи. Вже на початку 2003 року ЄС остаточно розколовся на союзників і опонентів США у питанні вирішення іракської проблеми. До групи європейських прихильників політики Сполучених Штатів щодо Іраку увійшли Великобританія, Італія, Португалія, Данія, Нідерланди. Американська політика знайшла підтримку і в ряді країн Центральної та Східної Європи, які були на той момент кандидатами на вступ до ЄС. Чехія, Польща та Угорщина, які вже отримали на той момент членство в НАТО, висловили повну згоду з позицією США. Ряд європейських держав, серед яких можна назвати Францію, Німеччину, Швецію, Фінляндію, Австрію, Ірландію висловили глибоке занепокоєння у зв'язку з війною в Іраку і відсутністю резолюції РБ ООН, яка санкціонувала б застосування сили.

Вже в січні 2003 року з різницею не більше, ніж на 3 тижні країнами-членами ЄС було прийнято два документи з викладеними в них діаметрально протилежними позиціями. 2 січня 2003 року під час урочистостей з приводу 40-річчя від дня

підписання Єлисейського договору президент Франції Ж. Ширак і канцлер Німеччини Г. Шредер підписали спільну декларацію, в якій наголошувалося на необхідності участі ООН у врегулюванні іракської проблеми та висловлювалася незгода з поспішним військовим втручанням. А вже 30 січня 2003 році в газеті «Уолл-стріт Джорнел» був опублікований «лист восьми», підписаний главами п'яти країн-членів ЄС і трьох країн-кандидатів. У ньому лідери Великобританії, Іспанії, Італії, Португалії, Данії, а також Чехії, Угорщини і Польщі висловлювали підтримку будь-яких дій США, в тому числі і військових, для роззброєння Іраку. Ця заява ще більше ускладнила відносини країн-членів ЄС [233, р. 205].

У лютому 2003 року в Брюсселі було скликано надзвичайний саміт ЄС щодо Іраку. На порядок денний зустрічі був поданий документ, розроблений на основі дискусій щодо Іраку, які пройшли за кілька днів до початку зустрічі в м. Брюссель на засіданні міністрів закордонних справ ЄС. Глави МЗС 15 країн погодилися прийняти його за основу для подальшого коригування главами держав і урядів країн-членів ЄС. В ході тривалих переговорів лідерам європейських держав вдалося знайти спільні підходи до вирішення іракської кризи. В результаті дискусії було прийнято заключний документ, який визначив основні принципи політики ЄС щодо Іраку. У ньому підкреслюється верховенство ООН і Ради Безпеки у врегулюванні іракської кризи, відзначається, що метою політики ЄС є роззброєння Іраку. У документі також наголошується, що «війна не є неминучою, а сила може бути використана тільки як крайній захід». При цьому відповідальність за подолання кризи лежить на Іраку, який повинен повністю виконати вимоги РБ ООН і резолюцію № 1441, яка вимагає роззброєння країни. Лідери ЄС вирішили, що в разі необхідності інспекторам ООН необхідно надати більше часу для перевірок в Іраку [118].

Компроміс, який вдалося досягти на Брюссельському саміті, створював необхідні умови для більш активного залучення ЄС до процесу врегулювання іракської кризи. Однак, в цілому, як зазначає Є.А. Макаренко, на початку XXI століття прагнення Брюсселя до таких форм взаємодії, які зумовлюють уникнення

силових методів при одночасному збереженні розбіжності в політичних підходах до безпекових проблем серед європейських країн стають більш очевидними [44, с. 49].

Позитивні тенденції, що вказують на формування єдиної зовнішньополітичної позиції ЄС, відзначаються також на весняній сесії Ради ЄС, яка збіглася за часом з початком військової операції в Іраку. Незважаючи на те, що в тексті спільного документа, який був підготовлений в травні 2003 року на завершення весняної сесії Ради ЄС, відсутня будь-яка згадка про курдів, в пункті 67 вказується, що політика ЄС базується на повазі населення Іраку, в тому числі осіб, що належать до національних меншин. Крім того, в даному документі вказується на необхідність збереження провідної ролі ООН у врегулюванні ситуації навколо Іраку, а також вітається надання гуманітарної допомоги країні в рамках програми «Нафта в обмін на їжу». ЄС також висловив прагнення взяти більш активну участь у врегулюванні конфлікту навколо Іраку [141].

Після повалення баасистського режиму ЄС обрав нову тактику щодо Іракського Курдистану. Підтримуючи відносини виключно з Багдадом, Брюссель фактично абстрагувався від іракських курдів. Така зовнішньополітична лінія знайшла відображення в рішенні Ради ЄС від 7 березня 2005 року про відкриття місії ЄС з питань верховенства права в Іраку, головний офіс якої був розташований саме в Багдаді, незважаючи на пропозицію іракських курдів вибрати м. Ербіль в якості штаб-квартири EUJUST LEX [120].

У зверненні Європейської комісії до Ради і Парламенту, в якому містилися рекомендації по відновленню взаємодії Європейського союзу з Іраком від 7 червня 2006 року, європейські держави окремо наголосили на необхідності збереження територіальної цілісності Іраку [117].

З 2008 року європейський інтерес до Іракського Курдистану різко зростає, а політика ЄС по відношенню до іракських курдів наповнюється новим змістом. У 2008-2009 роках в Ербілі відбулося відкриття консульських установ провідних європейських держав – Німеччини і Франції. Роком пізніше були відкриті консульства інших країн-членів ЄС – Польщі та Чехії [54]. У 2009 році Європейська Комісія направила місію, покликану спостерігати за виборами на території

Іракського Курдистану. У тому ж році ЄС почав надавати допомогу таборам сирійських біженців в Іракському Курдистані.

Поступове проникнення ЄС в Іракський Курдистан було обумовлено суто прагматичними мотивами. Ще в березні 2003 року голова KRG Нечірван Барзані взяв участь в міжнародній конференції з питань енергетичної безпеки, яка була організована Християнсько-демократичною партією на чолі з канцлером Німеччини Ангелою Меркель. Візит до Німеччини підігрів європейський інтерес до курдської нафти. Але в той час Іракський Курдистан був змушений співпрацювати з Багдадом в питанні експорту енергоносіїв з території Іракського Курдистану.

У 2011 році Іракський Курдистан повідомив про призупинення поставок енергоносіїв в Багдад через борг останнього перед енергетичними компаніями в Ербілі. З того ж року починається швидке економічне зростання Іракського Курдистану за рахунок розвитку нафтогазового сектора, чому в значній мірі сприяє нормативно-правова база, що забезпечує режим найбільшого сприяння іноземним інвестиціям. На відміну від центрального іракського уряду, який пропонує енергетичним компаніям тільки контракти технічного обслуговування, KRG готовий домовлятися про розподіл продукції, що, безсумнівно, є більш привабливим для нафтових компаній. До 2015 року Ербиль вже підписав 50 контрактів про розподіл продукції з 29 енергетичними компаніями з 17 країн світу [191], абсолютна більшість з яких складають європейські держави, незважаючи на заперечення з боку Багдада. На сьогоднішній день ці компанії пробурили понад сорок розвідувальних свердловин, а також зробили численні нафтові і газові відкриття.

Новий етап у відносинах між ЄС і Іракським Курдистаном, знайшов своє закріплення в численних резолюціях Європейського Парламенту. Якщо до 2010-х років лейтмотивом усіх актів політичного характеру об'єднаної Європи залишалося збереження територіальної цілісності Іраку, то вже в 2014 році Європейський Парламент прийняв резолюцію, в якій зазначив, що приймає до відома заяву з боку KRG щодо проведення референдуму за незалежність. У той же час Європейський Парламент закликає президента Іракського Курдистану Масуда Барзані забезпечити права всіх осіб не курдського походження, які проживають в провінції [150].

Референдум щодо незалежності Іракського Курдистану, проведений 25 вересня 2017 року, зустрів досить стриману реакцію з боку ЄС [123]. Згідно з заявою верховного представника ЄС з зовнішніх справ та політики безпеки Федеріки Могеріні, ЄС визнає, що між Ербілем і Багдадом є невирішені питання, які потребують врегулювання шляхом мирного та конструктивного діалогу, що веде до узгодженого взаємовигідного рішення.

Контент-аналіз офіційних заяв та документів ЄС, прийнятих за останні кілька років, дає підставу зробити висновки про серйозні зрушення в зовнішній політиці об'єднаної Європи. Підтримка ЄС іракських курдів призводить до зіткнення інтересів Брюсселя і Анкари, для якої оформлення незалежності Іракського Курдистану може стати сигналом для курдських меншин, які проживають на території Туреччини. Загроза територіальній цілісності, яка нависла зараз над однією з держав-кандидатів на вступ до ЄС, штовхає Анкару на зближення з Іраном, послаблюючи позиції ЄС в регіоні.

Положення десяти мільйонів іранських курдів не є об'єктом уваги з боку ЄС. Даний факт обумовлений пріоритизацією підходів Європи до співробітництва з Іраном. Вирішення ядерного питання було та залишається пріоритетним завданням ЄС у відносинах з Іраном.

Протягом багатьох десятиліть політика ЄС щодо Тегерану помітно відрізнялася від політики США. На відміну від курсу на ізоляцію та стримування, якого дотримувався Вашингтон, Брюссель наполягав на залученні Ірану до співробітництва. Виконуючи функції медіатора, перший Верховний представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єр Солана прикладав величезні зусилля, щоб схилити США та Іран до переговорів. Крім того, в переговорах також приймала активну участь трійка країн, яка оформилась ще в 1990-і роки та складалася з Німеччини, Франції та Великобританії. Цікаво, що на початку 1990-х років, Німеччина займала більш про-тегеранську позицію. Ситуація кардинально змінилася після «міконосської справи», в якій курди зіграли головну роль. В 1992 році, керівництво Ірану звинувачували у причетності до вбивства лідера курдської опозиції в Німеччині Садеха Шарафканді. У висновках Верховного

Суду Німеччини прямо зазначалося про причетність іранських спецслужб та вищого керівництва Ірану до вбивства, яке було скоєно в ресторані «Міконос» на околицях Берліну. ЄС засудив іранську владу у спробі розправитися з опозицією на території Європи та назвав такі дії повністю неприйнятними [192].

Після винесення вироку у «міконосській справі» в 1997 році, Берлін віддалився від Тегерану, поступившись своїм містом Парижу. Великобританія мала найбільш складні відносини з Іраном, на що вказує відсутність дипломатичного представництва Об'єднаного Королівства в Тегерані з 1980 року.

Завдяки зусиллям Трійки у 2004 році було досягнуто Паризької згоди, згідно з якою Іран добровільно мав призупинити свою діяльність зі збагачення урану. Незважаючи на певний прогрес у переговорах, новообраний президент Ірану Махмуд Ахмадінежад обрав шлях на конфронтацію з Заходом. Подальша поляризація Ірану від співробітництва з міжнародною спільнотою не залишили Брюсселю жодної можливості уникнути введення санкцій проти Тегерану, незважаючи на те, що рестриктивні заходи суперечили економічним та стратегічним інтересам об'єднаної Європи в регіоні.

Усвідомлюючи необхідність пошуку виходу з ядерної кризи Ірану, в листопаді 2013 року ЄС ініціював проведення переговорів з Іраном, які завершилися підписанням тимчасової ядерної угоди, що була замінена на постійну в липні 2015 року.

З 2015 році ЄС висловлює зацікавленість в більш глибокій інтеграції Ірану до регіональної системи міжнародних відносин з метою вирішення кризової ситуації на Близькому Сході і протистояння загрозі з боку ІД.

16 січня 2016 року після того, яке ООН підтвердив, що Іран прийняв необхідні кроки для здійсненню ядерної угоди, ЄС призупинив дію деяких санкцій проти Ірану, що відкрило шлях для нормалізації відносин. Менш ніж через 10 днів потому президент Ірану Хасан Рухані здійснив свій перший візит до Європи в якості президента [139].

Необхідність в першу чергу вирішення ядерної проблеми залишала питання дотримання прав людини та національних меншин в Ірані на другому плані

протягом останніх десятиліть. Тільки після ліквідації ядерної загрози, ЄС став висловлювати занепокоєння питанням прав людини та національних меншин в Ірані. Так, в квітні 2014 року Європейський Парламент ухвалив резолюцію, в якій закликав іранську владу звільнити всіх ув'язнених правозахисників, політичних в'язнів, профспілкових та робочих активістів, а також осіб, затриманих після президентських виборів 2009 року, серед яких величезна кількість опозиційних до влади курдів. Також Європейський Парламент висловив занепокоєння щодо положення меншин в Ірані, засудив обмеження свободи інформації, свободи вираження, свободи зібрань, свободи релігії, академічної свободи і свободи пересування, а також репресії та дискримінації на основі релігії, переконань, етнічної приналежності та статі [148]. Проте в самому тексті відсутня будь-яка згадка про іранських курдів.

Щодо сирійських курдів, то до початку громадянської війни в 2011 році в Сирії ЄС не мав жодних контактів з сирійськими курдами, підтримуючи відносини виключно з керівництвом країни. В період з 2007 по 2010 роки ЄС виступив основним донором країни, виділивши Дамаску 130 млн євро. ЄС був також найбільшим торговим партнером Сирії, чия доля в сирійському торговому обороті складала 60 % [119]. Повним ходом йшло політичне співробітництво між Брюсселем та Дамаском. Угода про асоціацію між ЄС та Сирією була парафована в кінці 2003 року після завершення складних переговорів щодо зменшення торгових бар'єрів. Після того, як текст був узгоджений обома сторонами, європейці відновили переговори, щоб інкорпорувати до тексту також положення про поширення зброї масового знищення. Угода була досягнута вже восени 2004 року, однак все ще залишається не підписаною через істотні політичні розбіжностей між Сирією, з одного боку, і Францією та Німеччиною - з іншого. Вбивство ліванського прем'єр-міністра Рафіка Харірі, а також розташування сирійського військового контингенту на території Лівану відклали підписання угоди Брюсселем на невизначений термін.

Однак після того, як в 2011 році в Сирії спалахнули масові антиурядові виступи, більшість країн ЄС відкрито підтримали сирійську опозицію і зажадали відставки президента країни, підтримуючи ідею, що режим Б. Асада втратив

легітимність через численні порушення прав людини. Коли стало зрозумілим, що режим не впаде найближчим часом, увага європейців була звернута на підтримку сил, які протистояли загрозі з боку ІД. Такою силою стали курди, які є третьою стороною в протистоянні опозиції офіційній владі, та відмовляються визнавати Національну коаліцію як проекцію інтересів Туреччини та Катару. В ході громадянської війни курдські сили переслідують власну мету – створення власної автономії, і ще влітку 2012 року під їх контроль перейшов цілий ряд районів на півночі Сирії. Сирійський Курдистан – багатий нафтою, проте значна частина нафтосховищ потрапила в руки терористичного угруповання ІД. На цьому тлі очевидно, що у ІД є власні причини для конфлікту з курдами на півночі країни.

З початку громадянської війни в Сирії ЄС здійснив низку кроків, щоб зупинити насильницьке придушення сирійськими силами безпеки протестуючих, в тому числі курдів. У травні 2011 року ЄС ввів повне ембарго на поставки зброї Сирії, що поширювалося також на поставки військової техніки та обладнання, яке можна було б використовувати для внутрішніх репресій. У 2012 році ЄС ввів додаткову заборону на моніторинг телекомунікацій та перехоплення обладнання. У тому ж році ЄС вирішив зобов'язати держави-члени інспектувати всі судна та літальні апарати, що прямують в Сирію [119].

Починаючи з 2014 року Рада ЄС відкрито заявляє про беззаперечну підтримку курдських сил. 15 серпня 2014 року міністри закордонних справ країн-членів ЄС домовилися про те, що розпочнуть поставки зброї сирійським курдам відповідно до власних можливостей. Естонія надала один мільйон боєприпасів для курдів в кінці серпня, в той час як Хорватія, Чехія та Угорщина оголосили про забезпечення курдів великою кількістю кулеметів, автоматів, гвинтівок, зброєю та тисячами ручних гранат. Італія зобов'язалася надати 200 кулеметів, 2000 ракет, гранат і майже один мільйон патронів. Великобританія також заявила про передачу 61 тонн зброї та боєприпасів. Однак, найбільший внесок зробила Німеччина. Крім гуманітарної і медичної допомоги, Берлін постачає великі обсяги військової техніки курдам Сирії. Крім того, Німеччина постачає 4000 шоломів і комплектів бронежилетів та іншого устаткування такі, як прилади нічного бачення, намети, радіоприймачі [98].

На сьогоднішній день загальна гуманітарна допомога, надана ЄС та державами-членами сирійським курдам та сирійським біженцям, склала більш ніж 4,4 млрд €. Крім того, ЄС створив Регіональний цільовий фонд у відповідь на сирійську кризу.

Підтримка сирійських курдів знайшла своє відображення й в багатьох актах політичного характеру ЄС. Так 17 квітня 2014 року Європейський Парламент прийняв резолюцію, що засуджує напади на області, де проживають переважно курди; підтримує всі зусилля на місцевому рівні щодо запобігання насильству в курдських районах; закликає сирійську владу забезпечити надійний та ефективний захист вразливих осіб в країні [149].

У резолюції, прийнятій в вересні 2014 року, Європейський Парламент привітав рішення окремих держав-членів позитивно відгукнутися на заклик курдів Сирії терміново забезпечити їх військовими знаряддями [151].

В резолюції, прийнятій в лютому 2016 року, Європейський Парламент відзначив, що сирійські курди стали мішенню ІД, яка проводить політику геноциду щодо незгодних з нею меншин. Документ також наголошує на важливості залучення міжнародного співтовариства з метою забезпечення захисту і допомоги, включаючи військову, для усіх меншин, що борються з ІД, зокрема курдів [152].

Така беззаперечна підтримка сирійських курдів у ході конфлікту в Сирії обумовлена не тільки прагненням ЄС захистити права меншин у Сирії. За підтримкою ЄС курдів стоять також й власні прагматичні інтереси. Річ у том, що протягом декількох років Сирія була основною країною громадянства заявників про надання притулку. З 625 000 біженців, які звернулися за наданням притулку в ЄС в 2014 році, близько 20% складають сирійці. При чому, кількість сирійців зросла з 50 000 в 2013 рік до майже 123 000 у 2014 році [101].

Для подолання кризи біженців, Рада ЄС 17 вересня 2015 року прийняла рішення про переміщення 120 000 осіб, що шукають притулку, з Греції і Італії в інші країни ЄС, які беруть участь в механізмі переміщення, а також надання з бюджету ЄС 6000 євро для кожного прийнятого біженця [140].

Незважаючи на досягнуту згоду, міграційна криза стала важким випробуванням та фінансовим тягарем для ЄС. Так, неформальна зустріч глав держав та урядів ЄС, яка відбулася 23 вересня 2015 року, була присвячена питанню фінансування невідкладних потреб сирійських біженців. В ході зустрічі країни-члени ЄС домовилися про збільшення внесків до фонду, загальна сума якого складає 6 млрд євро [119].

Наразі ЄС вкрай стурбований напливом біженців з Сирії в Європу, а існування ІД залишається головною причиною, чому мільйони людей продовжують тікати з близькосхідного регіону. На даному етапі ЄС демонструє свою підтримку курдській політичній силі РYD в Сирії, яка є рушійною у боротьбі з ІД. Проте підтримка сирійських курдів з боку ЄС призводить до зіткнення інтересів Брюсселя та Анкари. Ще в липні 2012 року сирійські курди взяли під свій контроль територію на півночі Сирії з переважним курдським населенням. Ця територія, яка розташована на кордоні з Туреччиною та поряд з місцевими курдськими поселеннями, формує єдиний район, що може дати початок фактичному об'єднанню курдів Туреччини та Сирії. Саме тому Туреччина бачить загрозу власній національній безпеці в зміцненні позицій сирійських курдів. І, нарешті, передбачувана підтримка з боку Анкари певних сил в Сирії, що підривають здатність сирійських курдів боротися з ІД, сприймається ЄС вкрай негативно та ще більше поляризує Анкару від Брюсселя.

3.3. Курдський фактор у зовнішній політиці Російської Федерації

Давній інтерес Росії до курдів і курдської проблеми пояснюється геополітичними мотивами. Росіяни, які постійно воювали з Османською імперією та Іраном і вели боротьбу з третіми країнами за панування в регіоні, приділяли значну увагу народам, які проживали в цих країнах. А той факт, що курди вважали Москву «ворогом мого ворога», з одного боку, підвищував інтерес Росії до курдів, з іншого - зміцнював її вплив в регіоні. До кінця Другої світової війни єдиним союзником СРСР на Близькому Сході були курди. За радянських часів Кремль розглядав курдів в якості «захисної стіни» від можливого пантюркизма з боку Туреччини. Для

отримання підтримки Росії, самі курди стверджували, що вони є найбільшою перешкодою на шляху експансії турків. Таким чином, як у царській Росії, так і в радянський період відносини між Москвою і курдами можна назвати відносинами, заснованими на власних інтересах.

В останні роки Холодної війни, коли Москва почала розвивати співробітництво з Іраком, Іраном і Туреччиною, значення курдів як союзника знизилося. Уникаючи прямих контактів з курдами, СРСР керувалася ідеєю побудувати добрі відносини з Анкарою, Дамаском і Тегераном. Активізація зв'язків Кремля з курдами в 1990-і роки була обумовлена необхідністю отримати важелі тиску на Анкару. З одного боку, Москва прагнула зменшити вплив Туреччини на дестабілізованому чеченською війною Кавказі, де Туреччина, використовуючи свій економічний потенціал та ісламську ідентичність, намагалася заповнити стратегічну порожнечу, яка виникла після розпаду СРСР. З іншого боку, економічно залежна від експорту власного газу і нафти Росія шукала важелі впливу на Туреччину, яка, на думку Кремля, могла здійснити спробу обмежити потік танкерів, які перетинають протоки Босфор і Дарданелли. Курдське питання стає яблуком розбрату між Росією і Туреччиною з 1994 року, коли Москва оголошує про організацію міжнародної конференції, присвяченої російським курдам. Потім, в січні 1995 року, двоє курдів Алі Йігіт і Некдат Булдан, яких було видворено з Туреччини, відвідали російську столицю з метою вивчити можливості створення там курдського парламенту у вигнанні. Призначення в січні 1996 року Борисом Єльциним Євгена Примакова на посаду міністра закордонних справ, яку він обіймав до вересня 1998 року, також сприяло активізації російсько-курдських відносин. Видатний фахівець з Близького та Середнього Сходу з великою мережею контактів, Є. Примаков зберіг зв'язки, які він налагодив з курдськими лідерами в 1960-х роках, в тому числі з Дж. Талабані і з сім'єю Барзані [21, с. 11]. У 1998 році Є. Примаков прийняв в Москві делегацію ДПК, місією якої було відкриття представництва цієї курдської партії в російській столиці [238, р. 81].

Але на фоні останніх подій на Близькому та Середньому Сході курдський фактор знову придбав особливе значення в російській зовнішньополітичній стратегії. Розрізнене курдське населення пропонує для Росії різні напрямки впливу в регіоні, а також значний важіль тиску на держав, де проживають курди. З самого початку Арабської весни Москва проголосила себе захисником національних меншин на Близькому та Середньому Сході, а також активізували контакти з курдським населенням. Так, російський міністр закордонних справ Сергій Лавров підняв курдське питання на 28-ій Сесії Ради з прав людини ООН, яка відкрилася в Женеві в березні 2015 року [21, с. 11].

З початком сирійської кризи в березні 2011 року, Росія, на території якої проживає на сьогоднішній дні 23 200 курдів і близько 40 600 єзидів [221], в своїх виступах зв'язала захист курдських меншин із власною безпекою, адже етнічні чистки на Близькому та Середньому Сході призведуть до бурхливого напливу курдського населення на Кавказ, що з неминучістю відобразиться на етнічній та релігійній мозаїці самої РФ. Влітку 2013 року, в той час як сирійські курди стали мішенню для ісламістів поблизу м. Алеппо, російський міністр закордонних справ виступив із засудженням «атаки радикалів проти мирного курдського населення» [21, с. 11]. Крім того, прагнення Росії до розвитку і зміцненню зв'язків з курдами пояснюється їх зростаючою роллю у збройній боротьбі проти ІД в Іраку та Сирії.

Особливий інтерес для РФ представляють сирійські курди. В них Москва бачить світську, демократичну та помірковану силу, яка здатна ефективно протистояти Ісламській Державі. Скоординованими стали дії Росії та сирійських курдів в боротьбі з бойовиками ІД, а також іншими терористичними угрупованнями. 26 листопада 2015 року Росія розгорнула високоточну зенітно-ракетну установку С-400 на авіабазі Хмеймим в Латакії, яка на сотні кілометрів навколо прикриває сирійське небо від польотів авіації інших країн і структур [28]. Це дало можливість сирійським курдам без оглядки на турецьку сторону діяти на західному березі річки Євфрат. У грудні 2015 року Загони народної самооборони курдів оволоділи стратегічною греблею Тішрін на річці Євфрат. У грудні 2015 року російські авіаудари по сирійській опозиції, яку підтримує Туреччина,

дозволили курдам перейти в наступ в західному анклаві Афрін, що відповідає прагненню курдів об'єднати всі три кантони в єдиний політичний простір. Курдські військові акції також порушили плани Президента Туреччини Ердогана зі створення «зони безпеки» на півночі Сирії між містами Кобані та Афрін. У березні 2017 року з'явилося повідомлення про те, що Росія буде військовий об'єкт на контрольованій курдами території в провінції Афрін, де російські військові повинні забезпечити підготовку курдських сил.

Ще одним важливим свідченням зміцнення зв'язків між Росією та сирійськими курдами є відкриття представництва курдського утворення - Демократичної федерації Північної Сирії в Москві в лютому 2016 році [126]. Представник із зовнішньополітичних питань в Рожаві Сінам Мохамад зазначив, що відкриття представництва у Москві є важливим кроком на шляху зміцнення своїх відносин за кордоном [211]. Однак, МЗС Росії утрималося від надання представництву Демократичної федерації Північної Сирії статусу офіційного посольства або консульства, після чого сторонами було досягнуто згоди надати новому офісу статус неурядової організації. Це означає, що інтереси сирійських громадян продовжує захищати посольство Сирії.

Одним з вирішальних факторів у зближенні сирійських курдів з Росією є позиція останньої щодо необхідності включення сирійських курдів в мирний переговорний процес [9, с. 65]. Мирні переговори щодо Сирії «Женева 3», що проходили під егідою Організації Об'єднаних Націй в 2016 році, ще раз підтвердили підтримку курдів Росією. Представник РФ при ООН Віталій Чуркін повідомив, що пропозиція Росії включити курдів до переговорного процесу зустріла вето з боку інших членів РБ ООН. Недопущення курдів до «Женеви 3» суперечить, на думку В. Чуркіна, резолюціям ООН щодо вирішення сирійського конфлікту та підтримує міжнародні зусилля, спрямовані на забезпечення миру в Сирії [240].

Підвищена зацікавленість Росії в сирійських курдах пояснюється рядом факторів. По-перше, новий баланс сил на Близькому та Східному Сході та посилення впливу монархій Перської затоки змушують Москву шукати протизвагу

і нового союзника в особі своїх давніх партнерів в регіоні – курдів, зв'язки з якими були налагоджені ще з часів Радянського Союзу. По-друге, курди Сирії можуть допомогти врівноважити Іран, який все більш набирає силу та після завершення сирійської війни неминуче посилить свою присутність на Кавказі та прикаспійському регіоні. По-третє, курди чинять активний опір терористичним силам, з якими також стикається Росія. По-четверте, в світлі сучасних російсько-турецьких відносин курди набувають значення важеля, використовуючи який можна чинити тиск на уряд в Анкарі та впливати на формування більш вигідної турецької політики.

Зближення сирійських курдів з РФ не може не хвилювати Міністерство закордонних справ Туреччини, яке ще 14 жовтня 2015 року викликало посла Росії Андрія Карлова та попередило про неприпустимість військової допомоги сирійським курдам [74]. Турецька влада схвильована тим, що отримана курдами зброя може використовуватися бойовиками РПК, діяльність якої на території Туреччини заборонена. А вже в січні 2018 року Туреччина заявила про намір знищити терористів на півночі Сирії, маючи на увазі сирійських курдів. За словами міністра оборони Туреччини Нуреттін Джаніклі, військова операція проти курдських збройних формувань в районі міста Афрін є неминучою, а вторгнення турецьких військ супроводжується масштабним пересуванням бронетехніки [75].

Активна взаємодія з сирійськими курдами, що мають тісні відносини зі своїми побратимами в Туреччині, сприяли налагодженню зв'язків між РФ та турецькими курдами. Зближення турецьких курдів та РФ відбувалося на фоні різкого погіршення відносин між Анкарою та Москвою через допомогу останньою сирійським курдам. Особливе загострення відносин між двома державами відбулося 24 листопада 2015 року, після того як турецькі військові збили над кордоном між Сирією та Туреччиною російський винищувач Су-24. Інцидент зі збитим літаком призвів до різкого погіршення відносин Росії з Туреччиною, а також посилення жорсткої риторики кожною зі сторін. 30 січня 2016 року МЗС Туреччини заявило, що російський Су-34 перетнув повітряний

простір Туреччині з Сирії в п'ятницю, ігноруючи кілька попереджень турецьких радіолокаційних підрозділів російською і англійською мовами. Послу РФ був заявлений «жорсткий протест» з боку Туреччини. Більш того, Анкара відмовилася виплачувати компенсації загиблим. Реакція РФ не змусила чекати на себе: 28 листопада 2015 року президент РФ Володимир Путін підписав «Указ про заходи щодо забезпечення національної безпеки Росії і захист громадян Росії від злочинних та інших протиправних дій і про застосування спеціальних економічних заходів щодо Туреччини». Згідно з цим указом, на території Росії тимчасово була введена заборона або обмеження зовнішньоекономічних операцій, які передбачають ввезення на територію країни окремих видів турецьких товарів. Крім того, була введена заборона для організацій, що знаходяться під юрисдикцією Туреччини, на виконання ними окремих видів робіт і надання послуг на території Росії, а також заборона для роботодавців на залучення з 1 січня 2016 року працівників з числа громадян Туреччини. Більш того, Росія звинуватила Туреччину в співпраці з терористами, заявивши, що рішення Туреччини збити російський бомбардувальник Су-24 було викликане бажанням убезпечити канали постачання контрабандної нафти з територій, контрольованих бойовиками ІД [66].

На фоні загострення відносин між Туреччиною та РФ, остання зробила ставку на зближення з турецькими курдами з метою чинення тиску на Анкару. 23 грудня 2015 року міністр закордонних справ Сергій Лавров провів переговори з лідером прокурдської опозиції Туреччини Селяхаттіном Демірташем, який очолює Демократичну партію народів (ДПН), яка відстоює права курдів та інших національних меншин Туреччини. Переговори виявили спільні підходи Росії і ДПН до основних питань, що турбують сторони: критика турецької політики щодо сирійського конфлікту. Зустріч С. Лаврова з С. Демірташем внесла додаткову напругу в російсько-турецькі відносини. Так, прем'єр-міністр Туреччини Ахмет Давутоглу прирівняв поїздку Демірташа в Росію до зради батьківщини і назвав дії Росії в Сирії «жорстокістю».

Крім того, Кремль офіційно відмовляється оголошувати РПК терористичною організацією. Російські офіційні особи зазначають, що в якості терористичних організацій вони розглядають тільки ті структури, які діють на території Російської Федерації або завдають шкоди інтересам Росії.

Не залишаються без уваги РФ й іракські курди. З американським вторгненням в Ірак в 2003 році і падінням режиму С. Хусейна відносини між Росією та іракськими курдами були зведені нанівець. Протягом десятиліття у 2000-х роках Москва не могла в повній мірі використовувати свої зв'язки з іракськими курдами, оскільки одночасно прагнула до збереження партнерства з Туреччиною і не бажала того, щоб її дії сприймалися як підтримка сепаратистського руху. Відвідуючи в 2008 році Іракський Курдистан, Є. Примаков, в той час голова Торгово-промислової палати РФ, висловив жаль у зв'язку зі слабкою присутністю російських підприємств в регіоні, який активно розвивається.

З початку другого десятиліття XXI століття Москві вдалося активізувати дипломатичні контакти з Ербілем. 19-23 лютого 2013 року в Російській Федерації з офіційним візитом на чолі представницької урядової делегації побував президент Іракського Курдистану Масуд Барзані. Примітно, що візит високого іракського гостя в Москву почався з відкриття меморіальної дошки на будинку, в якому в 1950-і рр. жив в еміграції батько Масуда Барзані, визнаний лідер курдського національно-визвольного руху, генерал Мустафа Барзані [11, с. 48].

На додаток до історичних зв'язків з кланом Барзані, Москва має особливий інтерес в розвитку енергетичного співробітництва з Іракським Курдистаном. Діяльність російських енергетиків в іракському Курдистані почалася влітку 2012 року, коли «Газпром нафта» розпочала розробку двох нафтових проектів Шакал і Гарміан. Ці родовища в сумі мають у своєму розпорядженні запаси, що оцінюються в 3,6 млрд. барелів. Російська компанія з часткою в 80% є головним оператором експлуатації проекту Шакал, в той час як для експлуатації проекту Гарміан «Газпром нафта» створила консорціум з канадської Western Zagros. Крім

того, «Газпром нафта» бере участь в реалізації третього проекту в Іракському Курдистані з розробки та експлуатації родовища Халабжа [21, с. 15].

Підписання в грудні 2014 року між Ербілем і Багдадом угоди, що регулює експорт курдської нафти, може відкрити нові перспективи російсько-курдського енергетичного партнерства. Згідно з цією угодою, Багдад визнає за Іракським Курдистаном право експорту до 550 тис. барелів нафти в день, з яких 300 тис. барелів надходить з родовищ Кіркуку до турецького середземноморського порту Джейхан. Всі доходи від продажу цієї нафти отримує іракський уряд, в обмін на це він зобов'язується відновити щорічні перерахунки 17% національного бюджету та надати військову і фінансову допомогу на суму в 1 млрд доларів загонам пешмерга, що воюють проти ІД. Нормалізація відносин між Ербілем і Багдадом сприяє проникненню в регіон російських енергетичних підприємств, тим більше, що запаси природного газу в Іракському Курдистані оцінюються в 1,8 трлн. куб. м [134, р. 19].

25 вересня 2017 року курди Іраку провели референдум, на якому 92,3% населення проголосували за політичну незалежність від Багдада. Референдум викликав жорстку реакцію іракської центральної влади, яку підтримали Туреччина та Іран. Напруження завершилося захопленням багатого нафтою міста Кіркук Багдадом. Реакція РФ на референдум була досить стриманою. Росія була єдиною великою державою, яка висловила «повагу національним прагненням курдів» та утрималася від закликання курдів Іраку скасувати референдум.

Така позиція РФ щодо референдуму обумовлена, перш за все, тими перевагами, які отримує Москва від співробітництва з Ербілем. Одразу ж після всенародного голосування в Іракському Курдистані Росія підкреслила, що співпраця в енергетичній сфері залишається незмінною, а вже 18 жовтня 2017 року російський енергетичний гігант Роснефть підписав енергетичну угоду з KRG, підтвердивши свою готовність і надалі розвивати енергетичне співробітництво з Ербілем [110].

Разом з тим, створення незалежної держави в регіоні може серйозно зашкодити інтересам Росії з декількох точок зору. Перш за все, Росія захищає

територіальну цілісність власної держави, де проживає більше ста етнічних груп. Референдуми, як і кольорові революції, «заразливі», і тому Росія не відчуває прихильності до такого сценарію. По-друге, Росія усвідомлює той факт, що іракські курди були і залишаються в орбіті геополітичного впливу США. Незважаючи на дружні відносини Москви з Іракським Курдистаном, підтримка, яку Росія надає і зможе надати, є більш обмеженою в порівнянні з політичною, військовою та фінансовою підтримкою, що надається Вашингтоном. Тому створення нової держави, на яку безпосередній вплив матимуть США, не відповідає інтересам Росії. По-третє, створення нової держави спричинить за собою дестабілізацію на Близькому та Середньому Сході, де РФ десятиліттями намагається вибудувати взаємовигідні двосторонні відносини з кожним з регіональних гравців.

Очевидно, що наразі Росія стикається з серйозною зовнішньополітичною дилемою. З одного боку, Москва не хоче втратити довіру до неї в очах регіональних держав, а з іншого, РФ бажає зберегти курдський козир у своїй політиці. Саме тому надання більш широких прав іракським курдам з боку Багдада повністю б відповідало б геополітичним інтересам РФ.

Відносини Росії з іранськими курдами мають складну історію. Останні добре пам'ятають роль СРСР у створенні 22 січня 1946 року незалежної Республіки Курдистан, яка увійшла в історію як Мехабадська республіка. Розраховуючи підпорядкувати північно-західний Іран радянському впливу, СРСР підтримав сепаратистські настрої в іранському Азербайджані та Мукрінському Курдистані, центром якого було місто Мехабад. Оформлення останнього в прорадянське державне утворення повністю відповідало тодішнім планам СРСР щодо розділу території Ірану. Крім того, у геополітичному відношенні територія Мехабадської Республіки, яка за задумкою повинна була увійти в орбіту геополітичних інтересів СРСР, представляла своєрідний клин, який вбивався в контрольований британцями Близький Схід.

Заручившись підтримкою СРСР та проголосив незалежність 22 січня 1946 року, лідери Мехабадської республіки вже з середини весни 1946 року опинилась

у вкрай складній зовнішньополітичній ситуації на Близькому та Середньому Сході. Посилення Ірану змусило Радянський Союз прийняти рішення про виведення військ з іранської території в обмін на надання радянському уряду нафтових концесій на півночі країни [180, р. 107].

Опора на СРСР мала двоякий вплив на Мехабадську Республіку. З одного боку, завдяки допомозі Радянського Союзу, на основі поставок друкарського устаткування вдалося налагодити друкування книг і газет курдською мовою, що в кінцевому підсумку зробило Мехабад основним осередком курдської культури того часу. З іншого боку, у вирішенні більш ключових завдань, наприклад, забезпеченні поступального соціально-економічного розвитку та і в цілому існування Мехабадської Республіки, СРСР виявився ненадійним помічником, який швидко відмовився підтримувати курдів в обмін на нафтові концесії.

З розпадом Радянського Союзу, його правонаступниця взяла курс на побудову стратегічного партнерства з Іраном з метою забезпечення регіональної стабільності, а також обмеження впливу інших великих акторів, географічно більш віддалених, але які мають власні інтереси в регіоні. Для Росії її сусід Іран є важливим партнером у справі підтримання стабільності на Північному Кавказі та в Середній Азії. Тегеран відіграє провідну роль в зменшенні негативного ставлення мусульманського світу до Москви за її військові кампанії в Чечні. Тегеран визнає, що проблема Північного Кавказу – це внутрішня справа Росії, і не надає підтримку сепаратистським рухам. Для Ірану, в свою чергу, важлива позиція Росії у курдському питанні. Тегеран сподівається, що РФ візьме на себе аналогічні зобов'язання та не надаватиме підтримки сепаратистським рухам на території Ірану [181].

Спільний зовнішньополітичний інтерес Росії та Ірану, що полягає в зменшенні впливу США в регіоні, а також спільні дії в боротьбі з транскордонним етнічним і релігійним екстремізмом створюють все передумови для довгострокового російсько-іранського партнерства в самих різних сферах.

Однак, зближення РФ з сирійськими курдами, розвиток енергетичного співробітництва з Іракським Курдистаном та використання турецьких курдів з

метою чинення тиску на Анкару не може не викликати занепокоєння Тегерану. Будь-яка дестабілізація ситуації в Сирії, Іраку та Туреччині може негативно позначитися на внутрішній ситуації в самому Ірані та створити реальну загрозу територіальної цілісності країни. І хоча наразі Москва не підтримує жодних контактів з іранськими курдами, у довгостроковій перспективі зближення РФ з іракськими, турецькими та сирійськими курдами з метою чинення тиску на Анкару, Багдад та сирійську опозицію робить стратегічне партнерство між Росією та Іраном вразливим та крихким.

3.4. Динаміка китайсько-курдських відносин на фоні посилення глобальної нестабільності

При дослідженні факторів, які обумовлюють посилення ролі курдів в регіоні Близького та Середнього Сходу, окремої уваги заслуговує також політика Китаю, чий вплив на сучасні міжнародні відносини не поступається іншим великим державам. Як зазначає О.В. Шевчук, порядок денний реалізації зовнішньополітичних устремлінь КНР визначається прагненням Пекіну бути не просто регіональним лідером, але і дієвим учасником глобальних процесів, суб'єктом міжнародних відносин, який є форматуючим чинником нового світоустрою, нової системи безпеки і співробітництва. Китай вже почав вибудовувати на практиці власне бачення механізму міжнародних відносин, оскільки він позиціонує себе як потужна регіональна держава зі своєю зоною відповідальності, і що є більш важливим, Китай має потенційні можливості набуття статусу світової держави, яка має глобальну відповідальність, власне бачення концепції і моделі системи міжнародних відносин [86, с. 95].

Дії Пекіна в регіоні Близького та Середнього Сходу, так само як і в інших, визначаються довгостроковими завданнями внутрішньої та зовнішньої політики країни, які випливають з рішень XVIII з'їзду КПК, проведеного в 2012 році. В цілому, вони зводяться до так званих «двох завдань століття» - до 2021 року (100-річчя утворення КПК) побудувати в Китаї «суспільство середнього достатку» і до 2049 року (100-річчя утворення КНР) перетворити Китай «в сучасну соціалістичну

процвітаючу, сильну, демократичну, культурну та гармонійну державу». Очевидно, що домінуюче значення у вирішенні цих завдань мають економічні програми, послідовно реалізовані Пекіном в рамках «політики реформ і зовнішньої відкритості» КНР. Слід сказати, що країни Близького та Середнього Сходу грають далеко не останню роль в планах Пекіна, який розглядає регіон як важливу складову процесу формування поліцентричного світопорядку [34].

Інтерес Китаю до Близького та Середнього Сходу підігривається як енергетичним, так й безпековим факторами. В цьому контексті курди, що проживають на території, де розташовані численні нафтові родовища, та які зараз демонструють успіхи в боротьбі проти терористів ІД, не можуть залишатися поза увагою Пекіна.

Відносини між Китаєм та курдами почалися з повстання в м. Кіркук 1959 року. Під час липневих протестів проти іракської центральної влади Китай підтримував курдську боротьбу проти Багдада. Після закінчення повстання в 1975 році відносини між Китаєм та Іраком почали покращуватися. З 1980-х років Ірак став постійним постачальником зброї для китайської промисловості. Проте повалення режиму С. Хусейна в 2003 році означало реальний перехід курдів до автономного статусу та початок їх панування над великим нафтовим регіоном, що, в свою чергу, сприяло відродженню інтересу Пекіна до Іракського Курдистану.

З огляду на те, що Китай є основним замовником іракської нафти, Пекін вкрай зацікавлений в багатих нафтових родовищах Північного Іраку, особливо тих, що контролюються курдами. З одного боку, засуджуючи будь-які прояви сепаратизму, Китай як найбільший в світі імпортер нафти, опинився перед складним вибором між прагматизмом та невтручанням у питання незалежності Іракського Курдистану.

Тодішній президент Іраку та одночасно лідер ПСК Дж. Талабані здійснив неофіційний візит до Китаю на початку серпня 2003 року та встановив важливі контакти. Участь Дж. Талабані в цій важливій дипломатичній місії супроводжувалася зростанням національної популярності курдської коаліції, яка отримала⁷⁵ парламентських місць на виборах 30 січня 2005 року. Ці заходи

привернули увагу китайських посадовців, і з тих пір Північний Ірак став важливим регіоном для Китаю [183, р. 5].

15 травня 2005 року лідер ДПК М. Барзані зустрівся з послом Китаю в Іраку, який запросив М. Барзані до КНР від імені свого уряду. Під час своєї зустрічі посол підкреслив, що Китай високо цінує жертви курдів та наголосив на необхідності розширення відносин між КНР та KRG, а також відносин між КПК і ДПК. КНР також продемонструвала свою зацікавленість, відкривши Генеральне консульство Китаю в Ербілі 30 грудня 2014 року [166, р. 86].

Наразі Китай докладає багато зусиль, щоб підвищити свою присутність в регіоні. Тільки за останні роки кількість громадян КНР збільшилася, а інвестиції Китаю в курдські нафтові родовища та інфраструктуру швидко зросли. Китайські компанії, такі як Huawei, Sinoma-Suzhou та CMEC, демонструють високу інвестиційну активність в північному Іраку. Sinoma-Suzhou інвестував 13,4 млн. доларів у регіон Курдистану, тоді як проект будівництва цементного заводу CMEC триває. Китайський енергетичний гігант Sinopec увійшов на курдський ринок у 2009 році, коли захопив компанію Addax Petroleum, яка мала переважно активи в Іракському Курдистані. Сума угоди становила 8,2 мільярда доларів, що зробило її найбільшою міжнародною домовленістю, здійсненою китайською нафтогазовою компанією. Наразі сімнадцять інших китайських компаній, включаючи нафтогазові компанії DQE, працюють у Курдистані [251, р. 70].

Інвестиції Китаю в Іракський Курдистан спрямовані на демонстрацію власної спроможності безпосередньо конкурувати з Вашингтоном як економічною силою в стратегічно важливому регіоні Близького та Середнього Сходу. Щоб продемонструвати економічний вплив Пекіна, китайські державні нафтові компанії здійснюють систематичну купівлю конкуруючих західних нафтових компаній, які мають інвестиційні частки в Іракському Курдистані.

Проте, незважаючи на економічні міркування, наявність на території КНР сепаратистських тенденцій в Сіньцзяні, Тайвані та Тибеті обумовлює використання Пекіном засуджуючої риторики щодо будь-яких спроб відділення в інших державах. Незважаючи на порушення прав курдів в Іраку та інших сусідніх країнах, таких як

Туреччина та Сирія, Китай стверджує, що сепаратистські ідеали в кінцевому підсумку означають війну та нестабільність для світу. Так, одразу ж після проведення в Іраку референдуму щодо незалежності Іракського Курдистану 25 вересня 2017 року, прес-секретар МЗС КНР Лу Канг під час інформаційного брифінгу підкреслив, що уряд Китаю підтримує суверенітет, єдність та територіальну цілісність Ірак та висловив сподівання, що Багдад та іракські курди зможуть вирішити розбіжності через діалог та знайти всеохоплююче рішення з метою забезпечення іракської та регіональної стабільності [94].

Відносини КНР з турецькими курдами знаходяться у залежності від відносин Туреччини з найчисельнішим тюркським народом на території Китаю – уйгурами. Уйгурська проблема займає дуже важливе місце у взаєминах Китаю і Туреччини. Уйгури, які мають з турками лінгвістичну і релігійну спільність, вважаються в Туреччині «прабатьками» тюркізму, а «Східний Туркестан» – прабатьківщиною тюрків. Під час зустрічей на вищому рівні КНР завжди підкреслювала, що її відносини з Туреччиною обумовлюються позицією Анкари щодо уйгурського тероризму. Пекін розглядає діючі в Туреччині уйгурські центри як терористичні організації та вимагає припинення їхньої діяльності. У свою чергу, в Анкарі неодноразово звучали заяви про тюркську єдину батьківщину, що, природно, не могло не викликати негативної реакції Пекіна. Відповіддю на цю риторику стало поступове зміцнення позицій Китаю в Центральній Азії, що значно нейтралізувало зростання турецького впливу.

У 2009 році під час заворушень в Урумчі та інших районах Сіньцзян-Уйгурського автономного району (СУАР), коли загинуло, за офіційними даними, близько 200 осіб, Туреччина була єдиною ісламською державою, яка засудила дії уряду КНР, а тодішній прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган назвав події в СУАР «геноцидом» уйгурів. Останні великі зіткнення в СУАР відбулися в червні 2013 року, коли уйгурські екстремісти напали на мирних жителів і представників правопорядку, в результаті чого загинуло 27 осіб [250, р. 51].

За останні роки різко зросла кількість людей, які залишають СУАР та направляються до Туреччини. Так, в липні 2015 року під час візиту президента

Туреччини в Китай, китайський уряд виступив з протестом у зв'язку з організацією Анкарою трансферу 150 уйгурських дітей і жінок, які перебували в Таїланді в якості біженців. Більш того, КНР звинуватила турецьких дипломатів у видачі «підроблених паспортів» уйгурам, які потім направляються на Близький Схід, щоб приєднатися до ІД. Офіційні особи КНР мають всі підстави для стурбованості у зв'язку з можливим поверненням додому бойовиків зі зброєю в руках, що неминуче призведе до зростання рівня опору з боку уйгурського підпілля [76].

Спостерігаючи за підтримкою Анкарою уйгурських сепаратистів з середини 1990-х років, Пекін використовує той самий козир проти Туреччини та чинить тиск на неї через курдів. Так голова КНР Цзян Цземінь під час візиту до Туреччини в квітні 2000 року зазначив, що обидві країни стикаються з завданням захисту національної єдності та територіальної цілісності, та обидва виступають проти різного роду міжнародного тероризму, національного сепаратизму та релігійного екстремізму [217]. Проводячи паралель між уйгурським і курдським сепаратизмом, Пекін дає зрозуміти Анкарі, що якщо остання буде продовжувати підтримувати уйгурів, то КНР буде підтримувати курдів.

Позиція Китаю щодо сирійських курдів обумовлена посиленням загрози з боку терористів ІД, у лавах яких бере участь угруповання китайських уйгурів «Ісламський рух Східного Туркестану» (ІРСТ). Кількість прихильників радикальної течії в ісламі, які своєю головною метою декларують відділення СУАР від Китаю, зараз становить понад 5000 осіб у складі ІД. Більш того, взимку 2017 року терористи ІД під впливом ІРСТ виступила з відкритими погрозами почати свою діяльність на території Китаю [242].

З 2014 року, коли терористи ІД почали масштабний наступ в Сирії, серед керівництва Китаю гостро відчувається усвідомлення необхідності забезпечити власну територіальну цілісність та не допустити проникнення на територію Піднебесної ісламістських екстремістів, які отримали як зброю, так й досвід збройної боротьби в Сирії. Успіхи сирійських курдів в боротьбі проти ІД підштовхують Китай до їхньої підтримки, а самі курдські збройні формування вважаються головним оплотом протистояння тероризму.

В серпні 2016 року Китай відправив військових радників та тренерів в Сирію, щоб навчити сирійських солдатів, як використовувати китайську зброю. Китай також відкрив дискусію з Росією та Іраном про гуманітарну допомогу курдам в Сирії.

Крім того, КНР зайняла безкомпромісну позицію щодо нападу турецької армії на сирійських курдів, оскільки ці дії Анкари знижували можливості Рожави як антитерористичної сили успішно боротися проти джихадистів. Засуджуючи Туреччину у застосуванні сили проти сирійських курдів, КНР все більше загострює відносини з Анкарою [250, р. 419].

Щодо іранських курдів, то політика Китаю в цьому питанні мало чим відрізняється від позиції РФ. Величезний китайський апетит у сфері енергоресурсів створює умови для вибудовування тісних економічних зв'язків КНР з Іраном, які також можуть послужити основою для стримування впливу США. Зі свого боку, Тегеран також проявляє інтерес до Китаю, адже на фоні виходу США з ядерного угоди з Іраном та введення санкцій у Ірану не залишається інших альтернатив, окрім співпраці з Китаєм та РФ.

Спільні інтереси Китаю та Ірану підштовхують обидві сторони уникати чутливих питань у їхньому внутрішньополітичному житті та вимагають від Китаю не підтримувати жодних контактів з іранськими курдами.

В цілому, зміст політики КНР визначається як короткостроковими, так й довгостроковими інтересами в регіоні. Серед перших слід зазначити необхідність знайти безперебійні джерела нафти та газу, а також забезпечити надійні шляхи їхнього транспортування. При цьому стратегія Пекіну полягає в тому, щоб уникнути монопольної залежності від однієї держави та диверсифікувати як джерела енергоресурсів, так й маршрути їхнього постачання. Крім того, близькосхідний регіон є цікавим для КНР як великий ринок збуту та інвестицій. Ще у вересні 2013 року тодішнім головою КНР Сі Цзіньпіном була висунута ідея створення глобальної транспортної та інвестиційної інфраструктури «Один пояс, один шлях», яка об'єднує два проекти – «Економічний пояс Шовкового шляху» і «Морський Шовковий шлях XXI століття». Новий шовковий шлях передбачається, що буде охоплювати шість

ключових економічних коридорів, що з'єднують Азію, Близький та Середній Схід, Північну Африку та Європу. Один, зокрема, проходить через Близький та Середній Схід до Північної Африки. Близькосхідний напрямок китайської ініціативи передбачає будівництво ряду промислових баз в країнах Близького та Середнього Сходу, залізничних магістралей та розширення портів [166, р. 25].

Реалізація комплексу таких завдань вимагає забезпечення стабільності та безпеки в близькосхідних країнах. Саме тому, довгострокові інтереси КНР полягають у встановленні в близькосхідному регіоні стабільності, яка розуміється як запорука розвитку Китаю та гарантія задоволення його короткострокових інтересів в таких питаннях, як імпорту нафти та зовнішня торгівля.

Сплеск соціальної нестабільності на Близькому та Середньому Сході з початку 2011 року сприймається в КНР як загроза, яка порушила баланс політичних, релігійних, соціально-економічних, конфесійних та інших факторів, та прямо зачіпає китайські інтереси. Необхідність захисту шляхів транспортування енергоресурсів та забезпечення інтересів КНР в регіоні стимулюють прийняття Пекіном заходів, спрямованих на налагодження контактів з тими силами на Близькому та Середньому Сході, які наразі контролюють родовища енергоресурсів, в тому числі курдами. Незважаючи на посилення уваги КНР до курдської спільноти в Сирії, Туреччині та Іраку, співробітництво з нею носить для Пекіна тактичний характер та забезпечує захист виключно його короткострокових інтересів. У довгостроковій перспективі Пекін орієнтований на збереження територіальної цілісності країн, де проживає курдська меншина, та підтриманні статусу-кво в регіоні.

Висновки до розділу III:

Відносини курдів з позарегіональними гравцями не можуть бути поміщені в будь-які конкретні рамки, не мають закономірностей і вимагають чіткої диференціації залежно від території проживання курдської меншини та стратегій, які переслідують світові лідери в регіоні.

Вивчення підходів США, ЄС, РФ та КНР до курдських меншин в країнах Близького та Середнього Сходу доводить, що їхні відносини з курдськими меншинами можуть або прогресувати або регресувати по відношенню до двосторонніх відносин між цими позарегіональними акторами та близькосхідними державами.

Проте, активність курдів в ході громадянської війни в Сирії, посилення національної ідеї серед іракських курдів, а також потенційні зміни в традиційних моделях відносин на Близькому та Середньому Сході, зокрема, між Іраном, Туреччиною та Ізраїлем, є підставою для перегляду існуючої залежності між відносинами курдів з США, ЄС, РФ та КНР з одного боку, і зв'язками цих акторів з близькосхідними державами, з іншого. Курдський напрямок все більше починає набувати самостійного значення в зовнішньополітичній стратегії великих гравців, що дає можливість курдам перетворитися з об'єкта в суб'єкт міжнародних відносин.

Разом з цим, посилення ролі курдського фактору в регіоні може завдати істотної шкоди інтересам США, ЄС, РФ та КНР. З одного боку, усі перераховані зацікавлені в збереженні статусу-кво та не готові нехтувати відносинами, які склалися з Іраном, Туреччиною, Іраком та Сирією, а з іншого, побоюються, що підтримка, надана курдам, може «відкрити скриньку Пандори» та спонукати інші етнічні групи до самовизначення як в регіоні Близького та Середнього Сходу, так й за його межами. Крім того, оформлення незалежності курдів здатне призвести до ще однієї кризи в регіоні, наслідком чого можуть стати хвилі біженців, що матиме катастрофічні наслідки для ЄС та неодмінно відобразиться на етнічному складі населення РФ. Саме тому, у короткостроковій перспективі завдання РФ, КНР, США та ЄС полягає в тому, щоб мінімізувати ціну дипломатичних зусиль, спрямованих на отримання дивідендів від їхніх зв'язків з курдами, не ризикуючи при цьому відносинами з Анкарою, Дамаском, Багдадом і Тегераном. У довгостроковій перспективі вбачається необхідним залучення всієї світової спільноти з метою пошуку найбільш оптимальної моделі вирішення курдського питання мирним шляхом.

ВИСНОВКИ

Здійснений в дисертації комплексний аналіз курдського фактору в міжнародних відносинах дає підстави зробити наступні наукові узагальнення та висновки:

1. Однією з найважливіших домінант сучасного світового історичного процесу стають етнонаціональні проблеми, а конфлікти на міжетнічному ґрунті в корені змінили зміст сучасних міжнародних відносин, а також створили умови для переходу до нового теоретичного дискурсу при розгляді процесів, що відбуваються в сфері національного буття. В ході дослідження був узагальнений понятійно-категоріальний апарат етнонаціональних досліджень та набуло подальшого розвитку концептуальне визначення ролі етнонаціональних факторів в житті сучасних соціумів. Зокрема, розширено розуміння моделі «етносу», «нації», визначено основні розбіжності між цими та спорідненими з ними категоріями. Ґрунтуючись на стадіальному підході, автор дійшов висновку, що етнос є своєрідним субстратом для політичного будівництва та формування нації. Точкою відліку для початку переходу від етносу до нації є усвідомлення спроможності забезпечення власних культурних, політичних, соціальних та економічних прав самостійно. Наразі таке усвідомлення не є поширеним серед курдських громад Ірану та Туреччини, а в своєму прагненні розширити власні права курди Сирії не ставлять питання про незалежність. Таким чином, можна стверджувати, що позиціонування себе як нації притаманно наразі тільки іракським курдам.

2. В ході дослідження розкрито генезу курдського питання та підкреслено подвійний характер національного курдського руху, що відображається в наявності одразу двох тенденцій – партикулярної та інтегральної. З одного боку, курдські лідери зосереджувалися на боротьбі за автономію в курдофонних ареалах Іраку, Туреччини, Сирії, Ірану, а з іншого, вважали в якості пріоритетних завдання загальнокурдського масштабу. До останнього часу партикулярна тенденція переважала над інтегральною, а об'єднавчий процес серед курдів гальмувався такими чинниками як: географічне положення Курдистану, політична

роздробленість, відсутність єдиного лідера в процесі досягнення спільної мети, клановість, економічна відсталість. З огляду на зазначені вище обставини можна констатувати, що процес становлення національного руху курдів здійснюється в кожному ареалі їхнього проживання відповідно до специфіки держав, що підкреслює його гетерогенність і партикуляризм.

3. Найбільших здобутків в процесі боротьби за власні права отримали курди Іраку, а курдський фактор мав вирішальний вплив в процесі побудови нового Іраку після повалення режиму С. Хусейна. Іракським курдам вдалося отримати другу вищу посаду в Іраку, а сам Іракський Курдистан було визнано суб'єктом федерації, який має право самостійно вирішувати питання внутрішньої безпеки, зокрема створювати та організовувати внутрішні сили безпеки для регіону, такі як регіональна поліція, сили безпеки та охорони. Однак, незважаючи на усі здобутки, у відносинах між Іраком та курдами зберігалися протиріччя, посилення яких підштовхнуло політичні сили Іракського Курдистану до початку дискусії про відділення, результатом чого стало проведення 25 вересня 2017 року референдуму про незалежність. Детальний аналіз подій, які передували та слідували за всенародним волевиявленням, свідчить про неготовність уряду Іракського Курдистану до відділення. Автор дійшов висновку, що клан Барзані розіграв карту незалежності, шантажуючи тим самим Ірак результатами референдуму з метою отримання певних дивідендів та очікуючи на його більш зговірливу позицію стосовно питань, які досі не врегульовані у відносинах між Ербілем та Багдадом.

Проведення референдуму щодо незалежності Іракського Курдистану актуалізувало пошук найбільш оптимальної моделі співіснування Іраку та південного Курдистану. На думку автора дослідження, ефективним механізмом захисту інтересів іракських курдів з одночасним збереженням територіальної цілісності Іраку можуть стати міжнародні гарантії територіальної цілісності Іраку поряд із офіційним визнанням особливого статусу Іракського Курдистану та чітким визначенням механізмів вирішення конфліктів, особливо щодо управління ресурсами та спірними територіями.

4. Початок громадянської війни в Сирії, з одного боку, дестабілізував ситуацію в регіоні, а з іншого, відкрив вікно можливостей для сирійських курдів, які зазнавали інституціоналізованої дискримінації до 2011 року. Аналіз подій в Сирії в контексті громадянської війни свідчить про придбання сирійськими курдами статусу одного з ведучих гравців в боротьбі проти будь-якої сили, що може загрожувати існуванню їхньої автономії на півночі країни – Демократичної федерації Північної Сирії, побудованої на принципах соціального контракту. Однак, внутрішній розкол як всередині курдського національного руху в Сирії, так й в загальнокурдському діалозі, отримання допомоги сирійськими курдами як від США, так й Російської Федерації при одночасному збереженні фундаментальних розбіжностей між цими державами стосовно сирійського конфлікту, терористична загроза з боку ІД та тотальна залежність бойових загонів курдів від зарубіжних поставок зброї змушують автора зробити висновок, що курдам Сирії буде дуже складно продовжувати своє існування як самостійного уламку, що відколовся від роздробленої республіки. Саме тому ключовим завданням перед сирійськими курдами є збереження реально працюючої автономії в межах САР, процес державно-політичної трансформації якої залишається все ще невизначеним.

Однак, очевидно, що в разі збереження територіальної цілісності Сирія після завершення громадянської війни буде кардинально відрізнитися від Сирії до 2011 року. Саме посилена роль курдського фактору буде визначати нову політику посткризової Сирії, в якій курдам, як й в посткризовому Іраку, відводиться одна з головних ролей.

5. Посилення курдського фактору в Сирії та Іраку істотно змінило ситуацію в сфері безпеки в регіоні, сприяло сплеску протестних настроїв серед курдів в інших країнах їхнього проживання, а також мало значні наслідки для зовнішньої та внутрішньої політики Туреччини. Керуючись бажанням забезпечити власну територіальну цілісність і не допустити поширення сепаратистських тенденцій на території Туреччини, Анкара робить все можливе, щоб запобігти автономізації сирійських курдів та не допустити незалежності Іракського Курдистану. Початок військової операції проти сирійських курдів, стримана

позиція стосовно ІД, яка здійснює постійні напади на курдські поселення в Сирії та Іраку, а також блокада Іракського Курдистану одразу ж після проведення там референдуму стали відповіддю Анкари на сплеск курдського націоналізму серед іракських та сирійських курдів. Втручання Туреччини у сирійську кризу призводить до ще більшої поляризації, з одного боку, сирійської опозиції та Анкари, а з іншого – курдських Загонів народної самооборони Рожави. Таким чином, автор дійшов висновку, що сучасна зовнішня політика Туреччини, яка формується під впливом курдського фактору, позбавляє Анкару можливості грати роль регіонального лідера в процесі вирішення криз в Іраку та Сирії, демонструє межі регіонального впливу Туреччини та відсутність у неї потенціалу для забезпечення стабільності та статус-кво в регіоні, а також приносить величезні репутаційні ризики для неї.

Крім того, політика Туреччини стосовно курдських меншин за кордоном впливає на динаміку переговорного процесу з турецькими курдами всередині країни, який було розпочато в 2008 році з метою забезпечення роззброєння РПК та визнання культурних і політичних прав курдів. Незважаючи на певні досягнення переговорного процесу, такі як зняття обмежень на користування курдською мовою в суді та ЗМІ, подальші зовнішньополітичні кроки Туреччини вкрай негативно позначилися на рівні довіри до Анкари з боку турецьких курдів. Відкриті військові дії Туреччини проти сирійських курдів не тільки унеможливають мирне вирішення курдського питання всередині Туреччини в найближчий час, а й перекреслюють всі здобутки переговорного процесу всередині країни.

6. Спалах курдського націоналізму в Сирії та Іраку на хвилі внутрішніх криз в цих країнах спричинив ефект спіловеру та поширився на іранських курдів, яких не можуть не надихати досягнення курдських громад у сусідніх країнах їхнього проживання. Детальний аналіз чинників, які обумовлюють сплеск антиурядових настроїв серед курдського населення в Ірані саме на стику 2017-2018 років, дозволяє автору зробити висновок про посилення етнічної самосвідомості іранських курдів, які можуть стати рушійною силою у розхитуванні режиму в Ірані. Однак, жорстке придушення протестних настроїв з боку центрального уряду, відсутність зовнішньої сили, яка б відкрито та активно здійснювала б підтримку курдів в Ірані, внутрішній

розкол всередині національного руху іранських курдів роблять останніх вкрай уразливими в боротьбі за власні права.

7. Курдський фактор має різний рівень впливу на регіональну політику США, а підхід Вашингтону до курдів є диференційованим залежно від території проживання курдської меншини, про що передусім свідчить активне залучення США до вирішення долі іракських курдів у порівнянні з іншими курдськими анклавом. Представлено чинники, що обумовлюють особливу зацікавленість Вашингтону в іракських курдах, а також передумови посилення ролі Іракського Курдистану у зовнішній стратегії США, що в свою чергу, призвело до напруженості в американо-турецьких відносинах. Автором запропоновано аргументи щодо необхідності перегляду ключових зовнішньополітичних установок як з боку Туреччини, так і США з метою формування тісних партнерських відносин в трикутнику США-Туреччина-Іракський Курдистан. Курдський фактор також має особливу роль в геостратегії США, спрямованій на формування дружнього оточення для Ізраїлю. Відносини в трикутнику США-Ізраїль-курди є ефективним важелем тиску на Іран та Сирію для відволікання уваги урядів цих країн та недопущення їхнього активного втручання в арабо-ізраїльський конфлікт.

Автором також доведено, що сучасна зовнішньополітична стратегія США щодо курдського питання має дуалістичний характер, що відображається, з одного боку, в бажанні використовувати курдський фактор проти своїх противників, а з іншого, в замовчуванні порушень прав курдів з боку своїх союзників. Залежність між готовністю США підтримувати курдів та зовнішньою орієнтацією держави, де вони проживають, сприймається союзниками американців як відсутність чіткої стратегії щодо регіону, а тому подібні флуктуації у політиці Вашингтону призводять до підриву довіри з боку партнерів.

8. Контент-аналіз резолюцій Європейського Парламенту дає підставу зробити висновки про серйозні зрушення в зовнішній політиці ЄС під впливом курдського фактору. Курдське питання стало нерозривною частиною риторики представників європейських інституцій, а зміст офіційних документів ЄС відображає різне бачення ролі курдської меншини в залежності від їхньої країни проживання. Так у

переговорах щодо приєднання Туреччини до ЄС курдам відводиться роль одного з інструментів впливу ЄС на Туреччину, покликаного забезпечити більш лояльне відношення Анкари до вимог Брюсселя. Динаміка відносин у трикутнику Туреччина-ЄС-РПК за останні 20 років свідчить про те, що ЄС є середовищем «дифузної взаємності», тобто прийняття певних норм країною, яка ставить за мету набуття членства, буде винагороджено взаємними поступками з боку Брюсселя у певних чутливих для кандидата питаннях до тих пір, доки такий кандидат демонструє здатність трансформуватися. Таким чутливим питанням для Туреччини є курдська проблема, наявність якої зробила країну надзвичайно вразливою у відносинах з Брюсселем та використовується останнім як важіль тиску на Анкару для її заохочення у проведенні внутрішніх реформ.

Зовнішньополітичну позицію ЄС щодо сирійських та іракських курдів визначають загрози європейській безпеці. ЄС вкрай стурбований припливом біженців з Сирії та Іраку в Європу, а існування ІД залишається головною причиною, чому мільйони людей продовжують тікати з близькосхідного регіону. Саме тому ЄС демонструє свою підтримку сирійським та іракським курдам, які є рушійною силою у боротьбі з ІД. Динамічне партнерство ЄС з іракськими та сирійськими курдами в сфері безпеки легітимізує останніх як суб'єктів відносин, але водночас призводить до зіткнення інтересів Брюсселя та Анкари, все більше віддаляючи останню від Європи та погіршуючи правове становище турецьких курдів. Дослідження останніх подій в регіоні дає підстави зробити висновок про подвійність самоідентифікації ЄС, який позиціонує себе, з одного боку, як нормативний актор стосовно Туреччини, а з іншого, медіатор у вирішенні конфліктів в Іраку та Сирії, а також свідчить про неготовність Брюсселя запропонувати єдиний варіант вирішення курдської проблеми,

9. Порівняльне вивчення підходів РФ до курдських меншин в країнах Близького та Середнього Сходу свідчить про те, що російсько-курдські відносини можуть або прогресувати або регресувати по відношенню до двосторонніх відносин між Росією та близькосхідними державами. Яскравим доказом цього є той факт, що

зближення турецьких курдів та РФ відбувалося на фоні різкого погіршення відносин між Анкарою та Москвою через допомогу останньою сирійським курдам.

Крім того, автор дійшов висновку, що захист курдських меншин з боку РФ є частиною тактичного плану Москви, спрямованого на забезпечення власної безпеки та запобігання бурхливому напливу курдського населення на Кавказ, а зі стратегічної точки зору Росія не зацікавлена в підтримці ідеї незалежного Курдистану незалежно від того, уламком якої держави він стане. Так, незважаючи на стриману позицію РФ щодо референдуму в Іракському Курдистані, обумовлену, перш за все, тими перевагами, які отримує Москва від співробітництва з Ербілем, автором доведено, чому створення незалежної держави курдів в регіоні може серйозно зашкодити інтересам Росії, а у разі появи навіть смутної надії на зближення з Туреччиною на шкоду інтересам США, курдське питання стане розмінною монетою для Москви.

10. Китай є відносно новим гравцем на Близькому та Середньому Сході, чия стратегія спрямована на встановлення та підтримання діалогу з усіма учасниками близькосхідних процесів, що дозволяє Пекіну диверсифікувати канали свого впливу в регіоні. Ця стратегія є частиною проактивної політики, що проводиться Китаєм з метою запобігання розширенню впливу інших позарегіональних гравців та відкриття нових вікон можливостей для Пекіну на близькосхідній сцені, створюючи при цьому багатообіцяючі перспективи для китайсько-курдського партнерства.

В ході дослідження було обґрунтовано, що зміст політики КНР щодо курдів визначається як короткостроковими, так й довгостроковими інтересами в регіоні. Серед перших слід зазначити необхідність знайти безперебійні джерела нафти та газу, а також забезпечити надійні шляхи їхнього транспортування. І в цьому контексті Китаю вдається розвивати зв'язки з курдами, керуючись прагненням уникнути монопольної залежності від однієї держави та диверсифікувати як джерела енергоресурсів, так й маршрути їхнього постачання. Довгострокові інтереси Китаю полягають у встановленні в близькосхідному регіоні стабільності, яка розуміється як запорука розвитку Китаю та гарантія задоволення його короткострокових інтересів в таких питаннях, як імпорту нафти та зовнішня торгівля. У цьому контексті Пекін

орієнтований на збереження територіальної цілісності країн, де проживає курдська меншина, та усунення загрози з боку ісламістських терористів, яка здатна також поширитися й на територію Східної Азії через уйгурів, які активно приєднуються до ІД. Наявність сепаратистських настроїв на території Китаю робить його уразливим у відносинах з тими країнами, хто не зацікавлений у розігруванні Пекіном «курдської карти».

11. У зв'язку з ескалацією в останні роки конфлікту між курдами і правлячими колами країн їхнього проживання знову гранично загострився його регіонально-міжнародний аспект, а конфлікти в Іраку та Сирії, а також активізація радикальних ісламістських угруповань на території, де проживають курди, сприяли зростанню значення курдського фактору в регіональній геополітиці. Вирішення курдського питання наразі вимагає широкого міжнародного впливу на керівні кола країн, де проживають курди, адже регіональні держави, що поділили географічний Курдистан, є глухими до вимог курдів, демонструючи глибокі побоювання з приводу можливого об'єднання курдських земель в єдину державу та створення Великого Курдистану. По-іншому сприймають курдський рух позарегіональні актори. Помічаючи порушення прав людини в одних країнах та закриваючи очі на ті самі порушення в інших, вони сподіваються на лояльність тільки певної частини курдів, що в свою чергу загострює партикуляризм серед курдського національного руху. Розбіжності в підходах до побудови відносин з курдами приречує на провал вирішення курдського питання у недалекому майбутньому. Однак, динаміка розвитку подій буде передусім залежати не від політики держав, де проживають курди, а інших позарегіональних гравців. Неготовність останніх сприймати курдів Іраку, Ірану, Туреччини та Сирії як єдине ціле унеможлиблює реалізацію проекту Великого Курдистану в найближчій перспективі. Однак, погіршення відносин з однією з країн Близького та Середнього Сходу буде сприяти зближенню з курдською меншиною, що проживає в цій країні, яка в якості дивідендів може сподіватися на підтримку власних проектів. Таким чином, формування уламків близькосхідних країн, де-факто непідконтрольних ним та залежних від позарегіональних акторів, є найбільш вірогідним сценарієм розвитку подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулатипов Р.Г. Парадоксы суверенитета. Перспективы человека, нации, государства. М., 1995. 224 с.
2. Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім. Еволюція регіональної політики Турецької Республіки : автореф. дис ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" / Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Миколаїв, 2018. 18 с.
3. Безуглый В.Ф. Конфликтологическая парадигма этнической идентичности. Конфликтология. 2014. № 4. С. 54-71.
4. Бистрицький Є.К. Ідентичність, спільнота і політичне судження // Філософська думка. 2013. № 4. С. 41-61.
5. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: монографія / Рада національної безпеки і оборони України, Нац. Ін-т проблем міжнародної безпеки; відп. Ред.. Б. О. Парахонський. К.: Фоліант, 2008. 591 с.
6. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М.: Наука, 1983. 418 с.
7. Брубейкер Р. Мифы и заблуждения в изучении национализма. Часть 2 // *Ab imperio*. 2000. № 2. С. 29-54.
8. Бхарі Абдула Хадер. Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході всередині 70-х - 90-ті рр.: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2000. 19 с.;
9. Васецова Е.С., Мазур О.А. Курдский вопрос в Сирии и Россия. Вестник Дипломатической академии МИД России. 2016. №2(8). С. 62-73.
10. Вебер М. Избранные произведения. М: Прогресс, 1990. 808 с.
11. Вертяев К. В., Жигалина О. И., Иванов С. М. Политические процессы в курдских ареалах стран Западной Азии (Ираке, Турции, Сирии, Иране). М.: Институт востоковедения РАН, 2013. 142 с.
12. Вітман К.М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник / К.М. Вітман. К. : Логос, 2008. 392 с.

13. Гасратян М.А., Лазарев М.С., Васильева Е.И., Мгои Ш.Х., Жигалина О.И. История Курдистана. М.: Ин-т востоковедения РАН, 1999. 400 с.
14. Геллнер Э. Присутствие национализма. Мифы нации и класса. Путь. 1992. № 1. С. 9-61.
15. Герасименко Т.И. Проблемы этнокультурного развития трансграничных регионов: монография. СПб: РТП ЛГУ, 2005. 235 с.
16. Глазова А. В. Курдский фактор в политике Турции // Аналитические обзоры. М: РИСИ. 2015. 128 с.
17. Голуб В. Становище курдської меншини на території Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії наприкінці ХХ– на початку ХХІ ст. / Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Міжнародні відносини. 2010. С. 154-164.
18. Гринин Л. Е., Исаев Л. М., Коротаев А. В. Революции и нестабильность на Ближнем Востоке : монграфія. Волгоград: Учитель, 2016. 384 с.
19. ГумилевЛ.Н. Этногенез и биосфера Земли. Л., Гидрометеиздат, 1990. 527 с.
20. Гура В.К. Арабо-ісламський регіон в контексті проблем сучасного світового розвитку // Міжнародна економіка.- К.: ІСЕМВ НАН України 2002. – Вип. 32. – С. 3-18.
21. Деланоэ И. Курды: вектор российского влияния на Ближнем Востоке? Французский Институт Международных Отношений. 2015. 22 с.
22. Демченко А.Конфликт в Сирии: стагнация миротворчества и экспансия исламистов. Перспективы. Фонд исторической перспективы. 2015. URL: http://www.perspektivy.info/rus/desk/konflikt_v_sirii_stagnacija (дата обращения: 01.08.2018).
23. Джавари Г.У. Геополитическое измерение Курдистана на пороге ХХІ века. М.: Вече, 1998. 115 с.
24. Етнополітична карта світу ХХІ століття: методичний і предметний коментарі / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. Тернопіль: Мандрівець, 2000. 240 с
25. Жангожа Р.Н. Мультикультуралізм: pro et contra. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. 208 с.

26. Жангожа Р.Н. Україна – Ісламський світ: до нового етапу співробітництва // Україна: події, факти, коментарі. К., 2005. № 11. С.35-39.
27. Жангожа Р.Н. Турецький вектор геополітичної орієнтації України // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні. К.: 2000. С.33-39.
28. Иванов С. Сирийские курды в борьбе за свои права и свободы. Мировая экономика и международные отношения. 2016. Т. 60, № 9. С. 48–58. URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/09_2016/48-58_Ivanov_09_2016.pdf (Last accessed: 25.07.2018)
29. Иванов С. Активизация курдского фактора в региональной геополитике. Мировая экономика и международные отношения. 2015. № 10. С. 84–93.
30. Иорданский В. Этносинация. М.: МЭиМО. 1992. № 3. С.87-96.
31. Івченко Ю.В. Націоналізм як базова ідея державного патріотизму // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.:Юриспруденція, 2016. № 19. С. 12-15.
32. Ірхін О.А. Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2006. 20 с.
33. Калхун К. Национализм. Москва: Территория будущего, 2006. 288 с.
34. Кокарев Д.К вопросу об интересах Китая на Ближнем Востоке. РИСИ. 2015. URL: <https://riss.ru/analytics/11007/> (дата обращения: 12.04.2018).
35. Комаров Д. Барзани и борьба южных курдов. Материалы к 100 летию Мустафы Барзани. 1903–1979. Москва: ИВРАН, 2003. URL: <http://www.kurdistan.com.ua/barzani-002> (дата обращения: 01.08.2018).
36. Кормич Л.І., Польовий А.М. Світовий політичний процес: глобальний та національний вимір. Одеса: Фенікс, 2017. 240 с.
37. Кресіна І.О., Явір В.А. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації // Політологічний вісник. Вип. 70. 2013. С. 211-219.
38. Куньшиков С. В. Операция «Оливковая ветвь» как способ урегулирования курдского вопроса в Сирии. Культура, личность, общество в

современном мире: методология, опыт эмпирического исследования: материалы XXI Международной конференции памяти профессора Л. Н. Когана. (г. Екатеринбург, 22-23 марта 2018 г.). Екатеринбург: УрФУ, 2018. С. 2136-2144.

39. Лазарев М. С. Курдистан и курдский вопрос (1923-1945). Москва: Вост. лит., 2005. 310 с.

40. Лазарев М. С. Национализм на Ближнем Востоке. Лазаревские чтения / Отв. ред. О.И. Жигалина. Москва :Институт востоковедения РАН, 2012. 256 с.

41. Лазарев М.С. Курдский национализм в XX веке (особенности развития и современное состояние)// Мусульманские страны у границ СНГ (Афганистан, Пакистан, Иран и Турция - современное состояние, история и перспективы). - М.: Институт востоковедения РАН, издательство «Крафт+», 2001. С. 79-95.

42. Лурье С. В. Историческая этнология: учебное пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 1997. 624 с.

43. Мазур О. Перспективы решения курдского вопроса в Сирии. Вестник ЗабГУ, 2016. Т.22. №4. С. 84 -93.

44. Макаренко Є.А. Суперечності формування спільної політики європейської безпеки в контексті відносин України з ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011, 200 (1). С.49-58.

45. Макаркин А. Иракский блицкриг против курдского референдумаю Oil&Gas Journal Russia, 2018. URL: <http://ogjrussia.com/uploads/images/Articles/Nov17/22-27.pdf> (дата обращения: 23.08.2018).

46. Макван Гама Алі Кадер. Курдська проблема в контексті врегулювання іракської кризи: Автореф. дис ... канд. політ. наук. Київ : 2007. 20 с.

47. Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К.: Довіра, 1996. 942 с.

48. Мартыанов В.С. Строительство политической нации и этнонационализм. // Логос. 2006. N 2. С. 94-109 .

49. Маруф Умар Гулл. Проблема международной правосубъектности курдского народа в современном международном праве. Автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 1995. 18 с.

50. Махди А.Т. Проблема Автономии Курдского народа в Ираке. Автореф. дис. канд. юрид. наук. М. 1988. 19 с.
51. Ментешашвили А.М. Курды. Москва: Наука, 1984. 238 с.
52. Млечин Л.М. Кто взорвал Америку? Москва: Центрполиграф, 2002. 492 с.
53. Мосаки Н.З. Иракский Курдистан как важнейший фактор стабилизации Ирака/ Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века. Москва, 2006. С. 236-245.
54. Мосаки Н.З. Курдистан и курдский вопрос в политике Запада и России. Москва: ИБВ, 2011. 346 с. С. 150. URL: <https://book.ivran.ru/f/kurdistan.pdf> (дата обращения: 06.08.2018).
55. Мусаэлян Ж.С. Библиография по курдоведению (начиная с XVI века), часть I–II. – СПб.: Центр «Петербургское Востоковедение», 1996. 448 с.
56. Наджат С. Политические и социально-экономические факторы миграции курдов на Ближнем Востоке во второй половине XX века // Матеріали науково-практичної конференції «Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи», присвяченої 15-річчю Міжнародного дня мігранта та 25-річчю Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей. Одеса, 2015. С. 87-90.
57. Наджат С. Роль и значение Иракского Курдистана во внешней политике США // Актуальні проблеми політики, 2016. С. 105-114.
58. Наджат С. Влияние Иракского Курдистана на американо-турецкие отношения // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах європейської інтеграції». Одеса, 2016. С. 236-238.
59. Наджат С. Преимущество и трансформация политики Европейского Союза в отношении Иракского Курдистана // Наук. жур. «Politicus», 2017. С. 211-214.
60. Наджат С. Розвиток курдської національної свідомості в умовах збройного конфлікту в Сирії // Політичне життя, 3, 2018. С. 114-119.
61. Наджат С. Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті XXI століття: пошук оптимальної моделі співіснування // Політичне життя, 4, 2018. С. 102-106.

62. Налчаджян А.А. Этногенез и ассимиляция (психологические аспекты). Ереван; Огебан, 2003. 238 с.
63. Национализм в мировой истории/ Под ред. В.А. Тишкова,. В.А. Шнирельмана. Москва:Наука, 2007. 601 с.
64. Пасічник Д. С. Безпритульні "порушники спокою" (хроніка боротьби курдського народу за національно-державне самовизначення) / Українська орієнталістика [Текст] : зб. наук. пр./ І.В. Срібняк. К., 2006. С.206-218
65. Петюр Р. Межі Близькосхідного регіону в контексті зовнішньополітичних пріоритетів України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. К., 2005. №31-32. С.95-101.
66. Путін: Туреччина збила Су-24, щоб убезпечити контрабанду нафти.30 листопада2015.URL:https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151130_putin_pari_s_turkey_su24_oil_vs (дата звернення: 06.08.2018).
67. Свешникова Ю. О значении курдского фактора в условиях меняющегося Ближнего Востока. Индекс Безопасности. № 2 (113). 2015. С. 87-100.
68. Сінкевич Є. Г. , Попова С. М. Курдська проблема на рубежі XX-XXI століть // Історичний архів. 2010. Вип. 4. С. 98-101.
69. Соловей В. Д. Кровь и почва русской истории. Москва: Русский миръ, 2008. 473 с.
70. Степанова Н.В. Южный Курдистан и развитие политического процесса в Ираке// Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века. М.ИБВ, 2006. С. 62-83.
71. Степанова Н.В. Курдская проблема в Ираке. Аналитические записки наочно-координационного сонета по международным исследованиям МГИМО. Выпуск 10. 2015 . С. 24-28.
72. Страны и народы Ближнего и Среднего Востока. XIII. Курдоведение. Ереван, 1985. 388 с.
73. США і світ XXI століття : монографія / Пахомов Ю.М., Коваль І. М., Шергін С.О. та інші. К.: Центр вільної преси, 2013. 620 с.

74. Турция вызвала на ковер послов РФ и США за помощь сирийским курдам. 15 октября 2015. URL: <https://wek.ru/turciya-vyzvala-na-kover-poslov-rf-i-ssha-za-pomoshh-sirijskim-kurdam> (дата обращения: 06.08.2018).

75. Турция объявила о наступлении на курдов в Сирии. 21 января 2018. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-42764903> (дата обращения: 26.11.2018).

76. Турция — Китай: «ноль проблем с соседями» или «ноль соседей без проблем». EurAsiaDaily. 7июня 2016. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2016/06/07/turciya-kitay-nol-problem-s-sosedymi-ili-nol-sosedey-bez-problem> (дата обращения: 28.11.2018).

77. Указ о мерах по обеспечению национальной безопасности России и защите граждан России от преступных и иных противоправных действий и о применении специальных экономических мер в отношении Турции. 2015. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/50805> (дата обращения: 06.08.2018).

78. Хабенская Е.О. Этническая идентичность: подходы к проблеме.2011. URL: http://world.lib.ru/k/kim_german_nikolaewich/4030-3.shtml (дата обращения: 07.08.2018).

79. Халиман Ж.Н. Механизм политизации этнической составляющей социальной идентичности в условиях этнополитического конфликта// Вологдинские чтения. 2006. №52. С. 65-70. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-politizatsii-etnicheskoy-sostavlyayuschey-sotsialnoy-identichnosti-v-usloviyah-etnopoliticheskogo-konflikta> (дата обращения: 19.08.2018).

80. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. М.: Издательство АСТ: Транзиткнига, 2004. 635 с.

81. Хассо О. Курдская проблема в Турции после второй мировой войны: Автореф. дис. канд. ист.наук / АН СССР. Ин-т востоковедения. М., 1980. 23 с.

82. Целищев Н. Н. Язык, этническая идентичность и национальное самосознание. Аграрное образование и наука. 2014. № 1. С. 13-17.

83. Швед В.О. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти. К.: НІСД, 2006. 242 с.

84. Шведская Левая партия: РПК не обходимо удалить из списка террористических организаций. KurdPress. 2016. URL:kurd.press/?p=20217(дата обращения: 23.08.2018).

85. Шевчук О. В. Зовнішньополітичні пріоритети адміністрації Б. Обами. / О. Шевчук. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. 2013. Т. 212, Вип. 200. С.9-13.

86. Шевчук О. В. Міжнародний імідж Китаю в умовах структурування системи міжнародних відносин постбіполярного періоду / О. В. Шевчук// Емінак — Науковий щоквартальник № 1 (липень-серпень). Київ-Миколаїв : ТОВ “Іліон”, 2007. С. 94–100.

87. Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979) / Гілея: науковий вісник : зб. наук.пр. / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська АН ; гол.ред. В. М. Вашкевич. Київ : Гілея, 2017. Вип. 122 (7). С. 153–158.

88. Ямпольська Л. М. Мустафа Барзані (1903–1979) у курдському національно-визвольному русі / Сучасні тенденції сходознавства : зб. наук. пр. за матеріалами XII Всеукр. наук.-практ. конф., 22–23 квіт. 2016 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; за ред. О. І. Артюх, І. А. Бикової, Л. М. Ямпольської. Харків : ХНПУ, 2016. С. 142. С. 141–151.

89. Ямпольська Л. М. Партикулярна та інтегральна складові курдського націоналізму в ХХ – на початку ХХІ ст. (на прикладі Іраку) / Питання сходознавства в Україні : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 6–7 квіт. 2017 р. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків : ХНПУ : ХНУ, 2017. С. 133–135.

90. Ямпольська Л. М. Проблема Кіркуку в процесах державотворення Іракського Курдистану / Питання сходознавства в Україні: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 29–30 берез. 2018 р. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 196–201.

91. A Wasted Decade Human Rights in Syria during Bashar al-Asad’s First Ten Years in Power. Human Rights Watch, 2010. URL:

<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0710webwcover.pdf> (Last accessed: 11.05.2019).

92. Agreement on Political Process between Coalition Provisional Authority and the Governing Council of Iraq for the establishment of a Fundamental Law, the selection Transitional National Assembly, and the eventual restoration of sovereignty to Iraqi governing bodies. November 15, 2003 URL: file:///C:/Users/%D0%A5%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D0%B8%D0%BD/Downloads/IQ_031115_Agreement_on_Political_Process.pdf (Last accessed: 23.08.2018).

93. Agreement on the USA and the Republic of Iraq on the Withdrawal of United States Forces from Iraq and Organization of their Activities during their temporary presence in Iraq. 2008. URL: <http://www.state.gov/documents/organization/122074.pdf> (Last accessed: 01.08.2018).

94. Akçay N. An Independent Kurdistan: Will China Overhaul its Non-intervention Policy? 21st Century Global Dynamics. 2018. Vol.11, No12. URL:<http://www.21global.ucsb.edu/global-e/february-2018/independent-kurdistan-will-china-overhaul-its-non-intervention-policy>(Last accessed: 06.08.2018).

95. Allsopp H. The Kurds of Syria, London: I.B. Tauris.2014. 320 p.

96. Amnesty International Report 2009 – Iran.Amnesty International. 2009. URL:<http://www.refworld.org/docid/4a1fade4c.html>(Last accessed: 23.08.2018).

97. Anderson L., Stansfield G. Avoiding Ethnic Conflict in Iraq: Some Lessons from the Åland Islands. *Ethnopolitics*, 2010. pp. 219-238.

98. Andersson J., Gaub F. Adding fuel to the fire? Arming the Kurds. European Union Institute for Security Studies. July 2015. URL:http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_37_Kurds.pdf (Last accessed: 06.08.2018).

99. Aneja A. France rift sharpens Arab divide. *The Hindu*. January 17, 2003. URL: <http://www.thehindu.com/thehindu/2003/02/17/stories/2003021701691400.htm> (Last accessed: 06.08.2018).

100. Argano M. The Turkish operation in Afrin and the possible impact on relations with the European Union (Part II). 2018. URL:

<https://eulogos.blogactiv.eu/2018/03/21/the-turkish-operation-in-afrin-and-the-possible-impact-on-relations-with-the-european-union-part-ii/> (Last accessed:06.12.2018).

101. Asylum in the EU. Eurostat. March 20, 2015. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6751779/3-20032015-BP-EN.pdf/35e04263-2db5-4e75-b3d3-6b086b23ef2b> (Last accessed: 11.04.2019).

102. Balci A. Energized Neighborliness: Relations between Turkey and the Kurdish Regional Government. SETA, 2014. 28p.

103. Barkey H., Fuller G. Turkey's Kurdish Question. Rowman & Littlefield, 1998. 238 p.

104. Barkey H. Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan. Washington: USIP Publication, 2010. URL: https://carnegieendowment.org/files/USIP_SR_Turkey_Iraq.pdf (Last accessed: 11.04.2019).

105. Barth F. Introduction. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference / F. Barth; London, Oslo:Universitets Forlaget, 1969. P. 1-9.

106. Barzani N. Why Kurdistan insists on Kirkuk. Financial Times, 5 August 2005. <https://www.ft.com/content/11f5b994-0db7-11da-aa67-00000e2511c8> (Last accessed: 11.04.2019).

107. Bauer O. The Question of Nationalities and Social Democracy. Minneapolis: the University of Minnesota Press, 2000. 344 p.

108. Bayramoğlu A. New Political Equilibrium and The Kurdish Question. London: Democratic Progress Institute, 2014. 145 p.

109. Berberoglu B. Nationalism and Ethnic Conflict: Class, State, and Nation in the Age of Globalization. Rowman & Littlefield, 2005. 137 p.

110. Blank S. Imperial Strategies: Russia's Exploitation of Ethnic Issues and Policy in the Middle East. Russia in the Middle East. 2017. URL: <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2017/12/Stephen-Blank-WS2-Ethnic-Tactics-1.pdf?x87069> (Last accessed: 06.08.2018).

111. Casier M., Jongerden J. and Walker N. Turkey's Kurdish Movement and the AKP's Kurdish Opening: a Kurdish Spring or Fall? The Kurdish Spring. Geopolitical

Changes and the Kurds / edited by M.. Ahmed and M.Gunter, C. Mesa. California, 2013. P. 19-42.

112. Cengiz F., Hoffmann L. Rethinking Conditionality: Turkey's European Union Accession and the Kurdish Question. *Journal of Common Market Studies*. 2013. Vol. 51 No 3. P.416-432.

113. Chantiloupe M. *Iraq: the War That Shouldn't Be: You Decide*. Bloomington :XlibrisCorporation, 2010. 397 p.

114. CharountakiM. *The Kurds and US Foreign Policy: International Relations in the Middle East since 1945*. London: Routledge, 2011, 320 p.

115. Charter of the Social Contract, 2013. URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/syria0614_kurds_ForUpload.pdf (Last accessed: 25.07.2018)

116. Claims in Conflict: Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq. Human Rights Watch. 2004. Vol. 16. No. 4. URL: https://www.hrw.org/reports/2004/iraq0804/7.htm#_ftn133(Last accessed: 23.08.2018).

117. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Recommendations for renewed European Union engagement with Iraq. 2006. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0283> (Last accessed: 06.08.2018).

118. Conclusions of the Informal European Council. March 17, 2003. URL :<http://www.eu2003.gr/en/articles/2003/2/18/1945/> (Last accessed: 06.08.2018).

119. Conflict in Syria. Trigger factors and the EU response. Briefing 2016. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI\(2016\)573_924_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI(2016)573_924_EN.pdf) (Last accessed: 06.08.2018).

120. Council Joint Action 2005/190/CFSP of on the European Union Integrated Rule of Law Mission for Iraq, EUJUST LEX. March 7, 2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005E0190> (Last accessed: 06.08.2018).

121. Dallmayr F. R., Rosales J. M. *Beyond nationalism?: sovereignty and citizenship*, vol. Global encounters. Lanham, MD: Lexington Books, 2001.302 p.

122. Dalay G. Report Kurdish politics amid the fight against the ISIS Can a common cause surmount old rivalries? Al Jazeera Center for Studies. 2016. URL: <http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2016/2/7/2016278556374734Kurdish-against-ISIS.pdf> (Last accessed: 25.07.2018)

123. Delegation of the European Union to Iraq. Statement by High Representative / Vice-President Federica Mogherini. September 19, 2017. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/iraq/32450/statement-high-representativevice-president-federica-mogherini-proposed-kurdish-referendum_en (Last accessed: 06.08.2018).

124. Denise N. The Kurdistan Region of Iraq: Stabilizer or Spoiler? Georgetown Journal of International Affairs. 2013. Vol. 14. No. 2. PP. 71-79.

125. Denise N. The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran Syracuse University Press, 2005. 238 p.

126. Diamantopoulos E. The Kremlin's Kurdish Card. Kurdish Report. March 15, 2016. URL http://cemmis.edu.gr/images/Kurdish_Report/kurdish_report_1.pdf (Last accessed: 06.08.2018).

127. Dostal M. Analyzing the domestic and international conflict in Syria: Are there lessons from political science? Syria Studies. 2014. Vol. 6. No. 1. PP. 1-80.

128. Downstream Impacts of Turkish Dam Construction on Syria and Iraq. London: KHRP. 2002. URL: <http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/downstream-impacts-turkish-dam-construction-syria-and-iraq> (Last accessed: 07.08.2018)

129. Draft Constitution of the Iraqi Kurdistan 2009. URL: <https://collections.lib.utah.edu/details?id=318869> (Last accessed: 23.08.2018).

130. Drollette D. View from the inside: Prince Turki al-Faisal on Saudi Arabia, nuclear energy and weapons, and Middle East politics. Bulletin of the Atomic Scientists. 2016. Vol. 72, No. 1. P. 16–24.

131. EC Common Position 2002/340/CFSP of 2 May 2002 updating Council Common Position 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:16:0075:0077:EN:PDF> (Last accessed: 23.08.2018).

132. EC Common Position 2004/500/CFSP of 17 May 2004 updating CommonPosition 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism and repealing Common Position 2004/309/CFSP. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004E0500:EN:HTML> (Last accessed: 23.08.2018).

133. Elbakyan E. The Kurdish Factor in Turkey-Syria Relations (2012-2013). INTCESS International Conference on Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings, 3-5 February, 2014- Istanbul, Turkey, Edited by Prof Dr. Ferit Uslu, pp. 708-716.

134. Elliott S.A., Beryl L.B. Natural Gas Development in Kurdistan. A Financial Assessment. Harvard Belfer Center for Science and International Affairs. 2012. 69 p.

135. Enloe C. Ethnic Conflict and Political Development. New York: University Press of America, 1986. 320 p.

136. Entessar N. The Kurdish Factor in Iran-Iraq Relations, Middle East Institute, 2009. URL: <http://www.mei.edu/content/kurdish-factor-iran-iraq-relations> (Last accessed: 05.02.2019).

137. Erdogan Asks Iraqi Govt to Blacklist PKK. Turkish Daily News, 21 September 2006;

138. Erlich R. The Iran Agenda: The Real Story of U.S. Policy and the Middle East Crisis. New York : PoliPoint Press, 2007. 221 p.

139. EU Strategy for relations with Iran after the nuclear deal. Directorate-General For External Policies Policy Department. European Union, 2016. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578005/EXPO_IDA\(2016\)578005_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578005/EXPO_IDA(2016)578005_EN.pdf) (Last accessed: 06.08.2018).

140. European Commission Fact Sheet. Refugee Crisis – Q&A on Emergency Relocation. September 22, 2015. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5698_en.htm (Last accessed: 06.08.2018).

141. European Council Conclusions. Brussels, March 20-21, 2003. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/1993-2003/> (Last accessed: 06.08.2018).

142. European Parliament Report on Turkey's progress towards accession. 2006. URL:<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&language=EN&reference=A6-2006-0269> (Last accessed: 23.08.2018).

143. European Parliament Report on the human rights situation in Turkey (9 October 1985) URL: https://www.cvce.eu/en/obj/report_by_the_european_parliament_on_the_human_rights_situation_in_turkey_9_october_1985-en-52c199b9-aa2f-4327-8b25-148ae27ab5e2.html (Last accessed: 23.08.2018).

144. European Parliament resolution on the Commission reports on developments in relations with Turkey since the entry into force of the Customs Union. 1996. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:51998IP0251> (Last accessed: 23.08.2018).

145. European Parliament resolution on the release of Leyla Zana. April 14, 1997. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/88776294-afc6-4324-ada8-e2e95d9ed10a/language-en> (Last accessed: 03.08.2018).

146. European Parliament resolution on the 1999 Regular Report from the Commission on Turkey's progress towards accession. November 15, 2000. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P5-TA-2000-0511&format=XML&language=EN> (Last accessed: 12.03.2019).

147. European Parliament resolution on the situation in Iraq. April 26, 2002. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2002-0157+0+DOC+XML+V0//EN&language=ro> (Last accessed: 12.03.2019).

148. European Parliament resolution on the EU strategy towards Iran. April 3, 2014. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bTA%2bP7-TA-2010339%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN> (Last accessed: 12.03.2019).

149. European Parliament resolution on Syria: situation in certain vulnerable communities. April 17, 2014. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT%2bTA%2bP7-TA-2014-0461%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0//EN&language=EN> (Last accessed: 06.08.2018).

150. European Parliament resolution on the situation in Iraq. July 16, 2014. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P8-RC-2014-0059&language=EN>(Last accessed: 06.08.2018).

151. European Parliament resolution on the situation in Iraq and Syria, and the IS offensive, including the persecution of minorities. September 18, 2014. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT%2bTA%2bP8-TA-2014-0027%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0//EN&language=EN> (Last accessed: 06.08.2018).

152. European Parliament resolution on the systematic mass murder of religious minorities by the so-called 'ISIS/Daesh'. February 4, 2016. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0051+0+DOC+XML+V0//EN>(Last accessed: 06.08.2018).

153. European Parliament resolution on the 2015 report on Turkey. April 14, 2016. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0133+0+DOC+XML+V0//EN>(Last accessed: 23.08.2018).

154. European Parliament resolution on the current human rights situation in Turkey. February 8, 2018. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0040_EN.html?redirect (Last accessed: 23.02.2019).

155. Final Declaration of The Rojava-Northern Syria Democratic Federal System Constituent Assembly. 2016. URL:<https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/final-declaration-of-the-rojava-northern-syria-democratic-federal-system-constituent-assembly/> (Last accessed: 25.07.2018)

156. Freedman L., Karsh E., Gulf Conflict 1990-1991: Diplomacy and War in the New World Order. Princeton: Princeton University Press, 1993. 540 p.

157. Gambill G. The Kurdish Reawakening in Syria. Middle East Intelligence Bulletin. 2004. Vol. 6. No. 4. URL: https://www.meforum.org/meib/articles/0404_s1.htm(Last accessed: 25.07.2018)

158. Ghadi S. Kurdish Self-governance in Syria: Survival and Ambition. Middle East and North Africa Programme, 2016. URL:

<https://syria.chathamhouse.org/assets/documents/2016-09-15-kurdish-self-governance-syria-sary.pdf> (Last accessed: 25.07.2018)

159. Ghoreishi K. This Time, Salafi Kurds are Suspects. URL: Rooz Online. 2010. URL: <http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/article/this-time-salafi-kurds-are-suspects.html> (Last accessed: 23.08.2018).

160. Global Turkey in Europe, 2015. URL: http://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_11.pdf (Last accessed: 25.07.2018)

161. Gunes C., Lowe R. The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East. The Royal Institute of International Affairs. Chatham House, 2015. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150723SyriaKurdsGunesLowe.pdf (Last accessed: 25.07.2018)

162. Gunter M. The Kurds and the Future of Turkey. New-York: St. Martin's Press, 1997. 192 p.

163. Hamdi Akkaya A., Jostgerden J. The PKK in the 2000s: continuity through breaks. in ed. Nationalism and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue / edited by M. Casier and J. Jongerden. London: Routledge Studies in Middle Eastern Politics, 2011. P. 143-162.

164. Hammargren B. Authoritarian at home and impulsive abroad - Erdoğan's foreign policy in the Middle East. Ulbrief. 2018. № 7. URL: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2018/ui-brief-no7.-2018.pdf> (Last accessed: 25.07.2018).

165. Hobsbawm E.J. Industry and Empire: The Making of Modern English Society. Harmondsworth: Pantheon Books, 1969. 336 p.

166. Horesh N. Toward Well-Oiled Relations?: China's Presence in the Middle East following the Arab Spring. Berlin: Springer, 2016. 239 p.

167. Insel A. Turkey, Between the Coup d'État and the Referendum. *Politique étrangère*. February 2017. P. 105 –116.

168. Iraq Interim Constitution, March 8 2004. URL: <http://al-bab.com/albab-orig/albab/arab/docs/iraq/const2004.htm#NINE> (Last accessed: 23.08.2018).

169. Iraq Constitution 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en (Last accessed: 23.08.2018).
170. Iraq's Kurds: Toward A Historic Compromise? International Crisis Group Middle East Report. April 2004. Amman/Brussels. URL: www.files.ethz.ch/isn/27429/026_iraq_kurds_toward_an_historic_compromise.pdf (Last accessed: 23.08.2018).
171. Johnson K. Fight Over Kurdish Oil Spreads to Texas Court. Foreign Policy, 2014. URL: <https://foreignpolicy.com/2014/07/30/fight-over-kurdish-oil-spreads-to-texas-court/> (Last accessed: 23.08.2018).
172. Joint Statement by PDKI and KOMALA on the Situation in Kurdistan. 2016. URL: <http://pdki.org/english/?p=5148> (Last accessed: 23.08.2018).
173. Judgment of the Court of First Instance (Seventh Chamber) of 3 April 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62002TJ0229> (Last accessed: 01.05.2019).
174. Kagan K., Kagan F., Lewis J. Middle East Security Report 23. September 2014. URL: http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Defeating%20ISIS_0.pdf (Last accessed: 01.08.2018).
175. Kellas J. The Politics of Nationalism. London: Macmillan, 1991. 21 p.
176. Keohane R. O. Reciprocity in international relations. International Organisation. 1986. Vol. 40, No. 1. P. 1–27.
177. Kerim Y. The Kurds in Turkey: EU Accession and Human Rights. London: Pluto Press, 2005. 208 p.
178. Kirişci K. Turkey's Kurdish Challenge. The Kurdish Policy Imperative/ edited by R. Lowe and G. Stansfield. Washington: Chatham House, 2010. P. 58-78
179. Kissinger H. Kurdish tragedy. Years of Renewal. New York: Simon and Schuster, 1999. P. 576-596.

180. Koohi-Kamali F. The Political Development of the Kurds in Iran: Pastoral Nationalism. Berlin: Springer, 2003. 254 p.

181. Kozak C. The Strategic Convergence of Russia and Iran. Institute for the Study of War. 2017. URL: <http://www.understandingwar.org/backgrounder/strategic-convergence-russia-and-iran> (Last accessed: 06.08.2018).

182. Kreyenbroek P., Sperl S. The Kurds: A Contemporary Overview. London: Routledge, 2005. 272 p.

183. Kuangyi Y. Development of Sino-Arab Relations and the Evolution of China's Middle East Policy in the New Era. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia). 2007. Vol. 1, No. 1. P. 3–19.

184. Landis J. The United States and Reform in Syria. The Syria Report. Paris, 2004. No. 18. P. 4-7.

185. Landler M. Trump Reiterates Support for Iranian Protesters, but Also Criticizes Obama. The New York Times, January 2, 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/01/02/us/politics/trump-iran-protesters.html> (Last accessed: 23.08.2018).

186. Lynch, M., Ali, P. Buried Alive: Stateless Kurds in Syria. Refugees International report. January 2006. URL: <http://www.refworld.org/docid/47a6eba80.html> (Last accessed: 25.07.2018)

187. Makovsky A. Kurdish Agreement Signals New U.S. Commitment. The Washington Institute. 1998. URL: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kurdish-agreement-signals-new-u.s.-commitment> (Last accessed: 01.08.2018).

188. Martens M. Downward Kurdish Momentum. The Security Times, February 2018. URL: http://www.the-security-times.com/wp-content/uploads/2018/02/ST_Feb2018_Einzel19.pdf (Last accessed: 25.07.2018).

189. McDowall D. A Modern History of the Kurds. London: Tauris, 2004. 504 p.

190. McKernan B. Syria: 'Unlawful' civilian deaths in Afrin condemned as Assad forces raise stakes in Kurdish-Turkey conflict. The Independent. February 23, 2018. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-civil-war-afrin-civilian->

death-assad-regimes-rebels-kurdish-turkey-fighting-ypg-a8225506.html (Last accessed: 25.07.2018).

191. Mills R. Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics. Oxford Institute for Energy Studies. 2016. URL: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/02/Kurdish-Oil-and-Regional-Politics-WPM-63.pdf> (Last accessed: 06.08.2018).

192. Murder at Mykonos: Anatomy of a Political Assassination. Iran Human Rights Documentation Centre. 2007. URL: <http://www.iranhrdc.org/english/english/publications/reports/3150-murder-at-mykonos-anatomy-of-a-political-assassination.html?p=2> (Last accessed: 06.08.2018).

193. Murray S. Senate Endorses Plan to Divide Iraq. The Washington Post. 26 September 2007. URL: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/09/26/AR2007092601506.html> (Last accessed: 01.08.2018).

194. Najat S., Dvornichenko D. Continuity and Transformation of the EU Policy towards the Kurdish Issue in Turkey and Iraq»// International Journal of Law and Interdisciplinary Legal Studies, Oxford, 2017. P. 52-60.

195. Nikbay O., Hancerli S. Understanding and responding to the terrorism phenomenon: A multi-dimensional perspective. Amsterdam, the Netherlands: IOS Press, 2007. 448 p.

196. Obama B. Remarks by President Obama on the Middle East and North Africa, White House. 19 May 2011. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa> (Last accessed: 01.08.2018).

197. Öcalan A. Prison Writings II: The PKK and the Kurdish Question in the 21st Century. Washington: CreateSpace Independent Publishing Platform. 2011. P. 131–200 p.

198. Olson R. The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: Its Impact on Turkey and the Middle East. Kentucky: University Press of Kentucky, 1996. 208 p.

199. Olson R. The Kurdish Question and Turkish-Iranian Relations: From World War I to 1998. Iranian Studies. Vol. 33, No. 1/2 (Winter - Spring, 2000). P. 266-269.

200. Park B. Iraq's Kurds and Turkey: Challenges for US Policy. Parameters. US Army War College. 2004. Vol. 34, issue 3. P. 23 - 32.

201. Patterns of Global Terrorism, 1999/United States Department of State, April 2000. 49 p.
202. Patterns of Global Terrorism, 2002/United States Department of State, April 2003. 49 p.
203. Pawlak P. Conflict in Syria.Trigger factors and the EU response. European Parliamentary Research Service 2016.URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI\(2016\)573924_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI(2016)573924_EN.pdf) (Last accessed: 06.08.2018).
204. Phillips C. The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East. London: Routledge, 2017. 268 p.
205. PhillipsC.The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East, Yale University Press, 2016. 320 p.
206. Pollack K. The Threatening Storm: What Every American Needs to Know Before an Invasion in Iraq. Random House Publishing Group, 2003. 528 p.
207. Proposal for the establishment of a Kurdish region in Syria Kurd Watch, 2013URL: http://kurdwatch.org/pdf/KurdWatch_R001_en_KurdischeRegion.pdf (Last accessed: 25.07.2018)
208. Radu M. The rise and fall of the PKK. Orbis 45. 2001. Vol. 45, No 1. P. 47-63,
209. Report on events in Turkey 2017. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/turkey> (Last accessed: 25.12.2018)
210. Resul A. Democracy in Turkey: The Impact of EU Political Conditionality. London : Routledge, 2010. 248 p.
211. Rojava Kurdistan Representation Office opens in Moscow. Firat News Agency. March 10 2016. URL: <http://anfenglish.com/news/rojava-kurdistanrepresentation-office-opens-in-moscow> (Last accessed: 06.08.2018).
212. Romano D. Iraqi Kurdistan: challenges of autonomy in the wake of US withdrawal. International Affairs. 2010. P. 1345-1359
213. Romano D. The Evolving Solution to the KurdishProblem in Iraq andTurkey/ Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008. 178 p.

214. Ronayne M. The Cultural and Environmental Impact of Large Dams in South-East Turkey. Fact-Finding Mission Report February. 2005. URL: <http://www.rivernet.org/turquie/pdfetdocs/turkeydams.pdf>
215. Rothschild J. *Ethnopolities: A conceptual framework*. New York: Columbia University Press, 1981. 222 p.
216. Seton-Watson, H. *Nations and States. An Enquiry into the origins of Nations and Politics of Nationalism*, London : Methuen, 1977. 563 p.
217. Shichor Y. *China's Kurdish Policy*. China Brief Volume. 2006. No1. URL: <https://jamestown.org/program/chinas-kurdish-policy/> (Last accessed: 06.08.2018).
218. Shils, E. Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory. *The British Journal of Sociology*. 1957. Vol. 8. No. 2. P130–145.
219. Smith A. *National Identity. Ethnonationalism in Comparative Perspective*. Reno: University of Nevada Press, 1991. 226 p.
220. *Social Contract of the Democratic Federalism of Northern Syria*. 2016. URL: <http://vvanwilgenburg.blogspot.com/2017/03/social-contract-of-democratic.html> (Last accessed: 25.07.2018)
221. Souchkov M. Will Russia play the Kurdish card? *Foreign Policy*. December 9 2013. URL: <http://www.foreignpolicy.ru/en/analyses/will-russia-play-the-kurdish-card/> (Last accessed: 06.08.2018).
222. *Syria: Kurds in the Syrian Arab Republic one year after the March 2004 events*. Amnesty International 10 March 2005. URL: http://www.univie.ac.at/bimtor/dateien/syria_ai_2005_kurds.pdf (Last accessed: 25.07.2018)
223. Tägil S. *Ethno-Regionalismas a Problem of Conflict Theory. RegionsinUpheaval: EthnicConflictandPoliticalMobilization* / S.Tägil. Stockholm: Esselte Studium, 1984. P. 13-43.
224. Tajfel H. *Instrumentality, identity and social comparisons. Social identity and intergroup relations* / H. Tajfel; Cambridge, England: Cambridge University Press, 1982. P. 483–507.

225. Tanaskovic D. Neo-Ottomanism – Return of Turkey to the Balkans. Official Gazette. 2010, №2; Nako Stefanov. Neoosmanism in Turkey –Prerequisites For Occurrence, Parameters, Objectives, Challenges and Perspectives – Short Overview. Economics and Management. 2012. Vol. 8, issue 3. P. 41-50.

226. Tavernise S. Arabs and Kurds Clash in Kirkuk, and at Least Five Are Killed. New York Times. May 18 2003. URL: <https://www.nytimes.com/2003/05/18/world/aftereffects-the-north-arabs-and-kurds-clash-in-kirkuk-and-at-least-5-are-killed.html> (Last accessed: 25.07.2018)

227. The Ilisu Dam: Displacement of Communities and Destruction of Culture. London: KHRP and National University of Ireland, Galway. 2002. URL: <https://www.rivernet.org/turquie/pdfetdocs/turkeydams.pdf> (Last accessed: 06.08.2018)

228. The Implications of the Iran-Iraq Agreement. Central Intelligence Agency. URL: <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB167/01.pdf> (Last accessed: 06.08.2018).

229. The Iraq Papers. / Ed. By John Ehrenberg, J. Patrice McSherry, José Ramón Sánchez, Caroleen Marji Sayej. Oxford University Press, 2010. 620 p.

230. The Project of a Democratic Syria. 2015. TEV-DEM / Tevgera Civaka Demokratîk Movement for a Democratic Society. URL: <https://peaceinkurdistancampaign.com/resources/rojawa/the-project-of-a-democratic-syria/> (Last accessed: 25.07.2018)

231. Tocci N. Europeanisation Of Turkey's Kurdish Question // Joseph JOSEPH (ed.), Turkey and the EU: Internal Dynamics and External Challenges. Palgrave : Basingstoke, 2006. P. 122-138.

232. Toosi N. U.S. demands Iraqi Kurds cancel vote on independence. Politico. 2017. URL: <https://www.politico.com/story/2017/09/15/us-demands-iraqi-kurds-cancel-independence-vote-242789> (Last accessed: 13.09.2018).

233. Trachtenberg M. The Iraq crisis and the future of the Western alliance / The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations after Iraq by D. Andrews. Cambridge University Press, 2005. P. 201 – 231.

234. Tugdar E., Al S. Comparative Kurdish Politics in the Middle East: Actors, Ideas, and Interests. Berlin: Springer, 2017. 235 p.

235. UNSC Resolution 688. April 5 1991. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/688> (Last accessed: 23.08.2018).

236. UNSC Resolution 1483. May 22 2003. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/1483> (Last accessed: 23.08.2018).

237. Voller Y. Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Unilateralism. Middle East Policy. Vol. 20. No. 1. 2013. P. 68–82.

238. Voller Y. The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood. New York: Routledge. 2014. 107 p.

239. Waxman S. Land of No Return: For Iraqi Kurds Displaced by Arabs—and Vice Versa—Home is a Place in the Distant Past. Washington Post. June 24, 2003. p. 3.

240. Western states block Kurdish participation in Syria peace talks proposed by Russia. Russia Today. April 5, 2016. URL: <https://www.rt.com/news/338566-west-blocks-kurds-syria-talks/> (Last accessed: 06.08.2018).

241. Wilgenburg W. Iran's Kurds avoid full-blown insurgency against Tehran. The Defense Post. January 15, 2018. URL: <https://thedefensepost.com/2018/01/15/iran-kurds-insurgency/> (Last accessed: 23.08.2018).

242. Wood T. Islamic State threatens Communist China. The Washington Times. March 1, 2017. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2017/mar/1/islamic-state-threatens-communist-china/> (Last accessed: 06.08.2018).

243. Yavus H., Ozcan N. The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development. Middle East Policy. 2006. Vol. VIII, № 1. P. 102-119.

244. Yegen M. The Kurdish Peace Process in Turkey: Genesis, Evolution and Prospects. Istanbul Şehir. University: Global Turkey in Europe. 2015. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/turkey%20and%20kurds.pdf> (Last accessed: 25.07.2018).

245. Yeşiltaş M., Seren M., Özçelik N. Operation Euphrates Shield Implementation and Lessons Learned. SETA: Foundation for Political, Economic and Social Research. 2017. URL: https://setav.org/en/assets/uploads/2017/11/R97_Euphrates.pdf (Last accessed: 25.07.2018).

246. Yildiz K. The Kurds in Turkey: EU Accession and Human Rights, London: Pluto Press 2005. 208 p.
247. Young C. The Politics of Cultural Pluralism. Madison, University of Wisconsin Press. 1979. 218 p.
248. Zaman A. Kurdish victory in Kobani defeat for Turkish policy. Al Monitor. 2015. URL: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/01/turkey-kurds-kobani-defeat-turkish-policy.html#>(Last accessed: 25.07.2018).
249. Zambelis C. The Factors Behind Rebellion in Iranian Kurdistan. CTC SENTINEL. March 2011. Volume 4, Issue 3. URL: <https://ctc.usma.edu/the-factors-behind-rebellion-in-iranian-kurdistan/>(Last accessed: 23.08.2018).
250. Zhichao T. A New Approach to Contemporary Kurdish Issue from the Chinese Perspective. Istanbul: Canut Publishers, 2017. 514 p.
251. Zhongmin L. China's Diplomacy on the Hot Issues of Middle East: History, Ideas, Experiences and Impact. Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia). 2011. Vol. 5, No. 1. P. 68-91.
252. Zisser E. Does Bashar Al-Assad Rule Syria? Middle East Quarterly. 2003. Vol. 10, No. 1. P. 15-24.
253. بی‌روت کوردی می‌لەتی حەرمەکی فۆۆدی دزوید / دزوید فەڕابێ، دار / Дзуїд Води. Рух курдського народу. Бейрут: Дар Альфарабі, 2013. 718 с.
254. ٢٠١٢- قەتە ر . سە یاسی دێ راسە ی عەرەبی مەرگەزی . عراق شە یمالی . عەلی عومەر . ٥٥٩ / Omar Ali. Північний Ірак. Арабський центр дослідження та вивчення політики. Катар, 2012. 559 с.
255. ٢٠٠٩- چەپ تەری، : ههول ئێرانی و تورکی یه کورد سە تانی . محمد سەلام رە سەل / Расул Салам Мухамед. Іранський та Турецький Курдистан. Ербіль: Чап, 2009. 703 с.
256. ٨٤٠- ٢٠٠٩ چەپ تەری، : ههول ئێر . عراق کورد سە تانی و کورد . محمد سەلام رە سەل / Расул Салам Мухамед. Курди та Іракський Курдистан. Ербіль: Чап, 2009. 840 с.
257. ئەل فەڕابێ، دار : بی‌روت یە ارزانی موسە تەفا د . خاوە / Хава Д. Мустафа Барзані. Бейрут: Дар Альфарабі, 1997. 488 с.

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Наджат С. (2016) Роль и значение Иракского Курдистана во внешней политике США. Актуальні проблеми політики, 57, 105-114.
2. Наджат С. (2017) Преимущество и трансформация политики Европейского Союза в отношении Иракского Курдистана. Науковий журнал «Politicus», 1, 211-214.
3. Наджат С. (2018) Розвиток курдської національної свідомості в умовах збройного конфлікту в Сирії. Політичне життя, 3, 114-119.
4. Наджат С. (2018) Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті ХХІ століття: пошук оптимальної моделі співіснування. Політичне життя, 4, 102-106.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Najat S., Dvornichenko D. (2017) Continuity and Transformation of the EU Policy towards the Kurdish Issue in Turkey and Iraq. International Journal of Law and Interdisciplinary Legal Studies, Oxford, 52-60.

Тези доповідей на наукових конференціях:

6. Наджат С. (2015) Политические и социально-экономические факторы миграции курдов на Ближнем Востоке во второй половине XX века. Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи: матер. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Міжнародного дня мігранта та 25-річчю Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей. Одеса, 87-90.
7. Наджат С. (2016) Влияние Иракского Курдистана на американо-турецкие отношения. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах європейської інтеграції: матер. міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 236-238.

8. Najat S. (2017) Kurdish Issue in Turkey and Iraq. 7th International Conference on Interdisciplinary Social Science Studies (ICISSS). Oxford, 108-110.

9. Наджат С. (2018) Етнічні конфлікти як складова політичного процесу. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 11–12 травня 2018 р. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus». Одеса, 29-31.

10. Наджат С. (2019) Питання Іракського Курдістану в близькосхідній політиці Китаю. Актуальні проблеми сучасної науки (Харків-Відень-Берлін): матер. XLII міжнародної науково-практичної конференції. 9-11.

Апробація результатів дослідження:

1. Науково-практична конференція «Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи», присвячена 15-річчю Міжнародного дня мігранта та 25-річчю Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Форма участі: очна, доповідь, тези.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року). Форма участі: очна, доповідь, тези.

3. 7-ма Міжнародна конференція з міждисциплінарних досліджень в області соціальних наук, Оксфордський Університет (м. Оксфорд, 13-15 листопада 2017 року). Форма участі: очна, доповідь, тези.

4. 3-я Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 11–12 травня 2018 р.) Форма участі: очна, доповідь, тези.

5. XLII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної науки» (Харків-Відень-Берлін) (30 травня 2019 року). Форма участі: дистанційна, тези.